~~7 Ж 6 6/88~~
Татар.
3-3329

اسماء

یاکه

عمل و جزاء

(هر حقوقی محفوظدر)

اورنبورغ
محمدفاتح بن غلمان کریموف مطبعه‌سی
۱۹۰۳

Из фондов Российской национальной библиотеки

رضاالدين بن فخرالدين

Татар.
3-3329

اسماء

ياكه

عمل وجزاء

(هر حقوقی محفوظدر)

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ 5 Августа 1902 года.

Оренбургъ.
Типографія М.-Ф. Г. Каримова.
1903

Из фондов Российской национальной библиотеки

(اسماء)

سوز باشی

حكايه‌مز، باشقرد صحرالرنك وباشقردلر معيشت اينه‌كن اولان شهرلرده اولديغی ايچون باشقردلر حقنده بر ايكی جمله اولسون، يازمق مناسب اولور.

باشقرد اسمينك ظهوری، بغداد خليفه سی مقتدر طرفندن بلغار دولتنه كوندرلمش اولان ايلچی هيئتينك، بونلر آره سندن كيچوب كندكلرندن صوك اولمشدر.

مذكور ايلچی هيئتنده يازوب يوروچی احمد ابن فضلان نام كيمسه اولوب، بغداددن چقوب، قايتوب كردكلرينه قدر اولان احوالی، كوزی ايله كورمش وايشتمش اخباری يازوب دنيايه بيوك بر هديه قالدرمشدر.

بلغار تركلرينك، روسلر وباشقردلر احوالی حقنده اك ايسكی مأخذ اوشبو اثردر. فقط بعض مبالغه‌لی وعقله بيك يراق خبرلری اولديغی انكار اولنماز. شويله ايسه‌ده، بونك اثری علم تاريخ عاشقلری ايچون قيمتلی بر يادكاردر.

مذكور ايلچی هيئتی خوارزم مملكتندن، كله‌رك، بلغار شهرينه كلوب كرولری هجريه ايله ٣١٠ سنه‌نك اون ايكنچی محرمی يكشنبه كون (*) ميلادی ايله ٩٢٢ سنه‌ء افرنجی ماينك اون ايكنچی وروسی حسابله

(*) معجم البلدان. ج ١ ص ٧٢٣

Из фондов Российской национальной библиотеки

یدنچی کونی (*) اولدیغندن، باشقرد صحرالرینك جنت کبی کوزل ویام یاشل بر وقتنده اوتوب کتمشلردر.

بوکوندن طقوز یوز یتمش طقوز ییل مقدم اوتوب کتمش عرب سیاحلرینك یوللرنی، وآقرونلق اوزرنده یورمکده اولان دوه‌لرینك ازلرنی (سامارا ـ زلاتاوست) تیمور یولی، آرقلی کیسوب کیتدکندن، بویوله هر اوطوردیغمده، ابن فضلان وایلچی هیئتی خاطرمه کلمکده‌در. کوزل کونلرده، یولچیلر، صاف هوا ایسنمك، ایکنلی، تاو وبلونلری تفرج قصدیله واغون ترزه‌لرندن قاراب واردقلری حالده، دوه سی اوستونده اوطورب وارمقده اولان ابن فضلانی کورمك خیالیله ترزه‌دن باشی چقاروب، قاراب واردیغم کوب مرتبه واقع اولمشدر.

باشقرد ولایتلری بوکونده، سامارا، ارینبورغ، اوفا، پیرم غوبرنالرندن عبارت ایسه‌ده، بونلر غیر اسلام خلقی ایله اختلاط ایتدکلرندن آیرم برشیء یوقدر.

ذاتا بونلر، ابن فضلان کلمازدن مقدم هم بلغارلر ایله اختلاط ایتمشلر و آنلره حیوان کتوروب صاتمقده، وبلغار شهرنده الوغ معاوضه‌لر ایتمکده‌لر ایدی.

ابن فضلانك بلغارلر ایله طوغریدن طوغری‌یه کندیسی سویلشوب، باشقردلر ایله ترجمان واسطه‌سیله سویلشمه‌سی، بونلرك بلغار ترکلرینه باشقه نسلدن اوله‌سنی لازم ایتماز. زیرا شیوه وبعض سوزلرده، بر قوم اولدقلری حالده، ایکی یرده اوطورمش اولدقلری سببندن بعض باشقه‌لقلر اوله بیلور. بویله باشقه‌لق مذکور قوملرك کندیلری ایچون، مقصود آکلاشمیه اصلا مانع اولمادیغی حالده، ابن فضلان کبی، بغداده طووب اوسوب، لسان اوکرنمش بر کیمسه ایچون مقصود آکلاشلمه‌سنه مانع اولسه اولور.

(*) التوفیقات الالهامیة، التقویم العام.

Из фондов Российской национальной библиотеки

مقصد

۱

عباس ملا

يوقاروده اسملرنى ياد ايتدكمز ولايتلرك برنده بر مسلمان قريه‌سى (آولى) واردر. بوقريه‌ده آطنه (هفته) ده بر مرتبه الوغ بازار اولوب، پوچته وتلغراملر، اشلمكده وهر تورلى اشيا آلنوب، صاتلمقده‌در.

اسلام سوداگرلرينك مجمعى اولان بو آول، يازه‌چق حكايه‌مز ايچون برنچى درجه‌ده لازم اولماديغندن، اوزون تعريف ايتماى، و اسمنى سويلركه‌ده بويرده موافق كورماى، سوز جايلرى كلدكنده، اسمنك باش حرفى اولان (ب) قريه‌سى ديه اشارت ايدچكمز.

ب . . . قريه‌سى مشهور بر قريه اولديغى كبى، كنديسنده هم اسمى يراق يرلره كتمش معروف بر امام وار ايدى. قرق ياشلرنده اولان بو امامك عائله‌سى (جماعتى) عائشه اسملو خاتونيله اسماء اسمنده بر دانه قزدن عبارت ايدى. عباس ملانك (امامك اسميدر) باشقه بالالرى هم اولمش ايسه‌ده، جمله‌سى وفات اولوب، يالكز اوشبو قزى دنياده ياشامقده ايدى. اوشبو سببدن، اسماء، بو عائله ايچنده اك سوكلو بر جان ايدى.

عباس ملا ياشلكنده غايتده زيرك وشاد وهر نرسه‌كه هوسلى وهر شىء قولندن كلوركه مستعد بر بالا ايدى ايسه‌ده، ظن ايدلدكى قدر كمالت كسب ايده آلماديغى حالده مدرسه‌دن چقوب امام اولدى.

عباس ملا، اكرده بويله استعدادى ايله فقير وياكه دنيانك آچى مشقتلريله مبتلا اولمقده اولان بر فاميليه اعضاسى اولسه ايدى، زمانه‌سنده وايبدشلرى آره‌سنده، نظيرسز بر بيوك آدم اولور ايدى، لكن بو

Из фондов Российской национальной библиотеки

کبی فامیلیه‌لردن اولمای، اولوغ برمدرسك اك سودکی اوغلی اولدیغی ایچون، بار اولان استعدادلرنی تلف ایلمشیدی.

معلوم درکه، دنیاده بای بالالری مال قدرن، ومدرس بالالری، علم قدرن لازم مرتبه‌ده بیلمازلر. لکن بونك ایچون بویله بالالر، عیبلو اولمای، بلکه بوشیلرك حرمتنی بیلورلك روش اوزره تربیه ایله آلمادقلری، وبویله تربیه‌لره اعتبار ایتمادکلری ایچون آتالر عیبلو اولسه‌لر کرك.

عباس ملا، اکرده کندیسی کبی ینکل فکرلی، دنیایه التفاتسز برخاتونه طوغری کلمش اوله ایدی، عمرنی احمقلر عادتی اوزره سفاهت دنیالرنده کچرچك وبتون فامیلیه‌سنك شرافتنه دگت بویاب دنیاسنه وداع ایده‌چك ایدی، لکن جناب الهك مرحمتی اوله‌رق بوکا، عقللو، تقوا، دیندار، جسور، مرحمتلی برخاتون میسر اولدی.

اوشبو خاتونك غیرت وهمتی سایه‌سنده عباس ملاده کندیسنه یابشمش اولان فنا عادتلری برام برام اوسنوندن توشرمیه وطبیعی استعدادنی حرکتلندرمیه باشلادی.

خاتونلرك، بالالر، عائله، ایرلر ایچون اولان اثرلری اك قوتلی اثرلردن عد اولنور. یقلمقده اولان اولان خانه‌لری چیتدن کلوب کرمش اولان تربیه‌لی وغیرتلی خاتون، صاقلامیه وتوزتمیه سبب اوله بیلور. اوشنداق، هرطرفی محکم اولان خانه‌لری کلوب کرمش اولان برتربیه‌سز خاتون، بوزوق آدملر جمعیتی ایده آلور.

تجربه‌لره کوره دنیانك اك بیوك آدملرندن کوبلرینك، آدم اوغللری آره‌سنده برنچی صفده طورمقلرینك سببی، برخاتوندن باشقه اولماز. بربیوك کیمسه‌یی آلوکزده ترجمهٔ حالنی اوقوکز، هر وقتده بیوکلکه یول حاضرلب وکوکلنی شادلق وغیرت، هم تسلیه ایدوب طورمقده اولان برخاتونی، بونك یاننده کوررسز.

عائشه آبصطاینڭ تربیه سی، وتون کون اولان اجتهادی سببندن عباس ملا هربر یاکا وایسکی رساله‌لری، روسی، ترکی، عربی، جریده ومجله‌لری اوقومیه هم‌ده بیوك براخلاص وحرص ایله اوقومیه باشلادی.

ادبی، فنی، رساله‌لر، هم عباس ملانڭ خلقنی توزتمك ایچون کوب یاردم ایتدی. مطالعه ایله‌کده اولان کتابلر، آدم اوغلی ایچون اڭ قوتلی تربیه‌چیلر ایدکی شبهه‌سزدر. اوشبو سبب ایچوندرکه اخلاق علماسی، کوکل بوزمیه سبب اوله‌چق حکایه ورومانلری، خیال عالمنه بالمراچق اثرلری مطالعه ایتمکدن نهی ایلمکده‌لردر.

عباس ملا، بیلور ایچون غیرتلی اولدیغی کبی، بیلدکلری ایله هم عمل قیلور ایدی. وعظلرنی یومشاق سویلر، مثاللری آچق کوسترر، اسلام قاعده‌لرنی عوام خلقنه صاف وآپ آچق آڭلادر ایدی.

عباس ملا، بوقریه‌یه کوره بر دموستین (*) اولوب، سویلرکه ماهرلکی سببندن دڭلاوچیلری استسه‌کولدره، استسه آغلاته بیلور ایدی. حتی‌که بونڭ وعظلرنی ایشدر ایچون شنبه کون اوله‌چق بازارغه کوب کیمسه، جمعه‌کون کلوب، جمعه‌ده حاضراولورلر ایدی.

سوزکه استاد وماهرلك، واعظلر ایچون برنچی درجه‌ده لازم اولان شیدر. سوزکه ماهر اولمادیغی صوکنده فارابی (**)

(*) میلاددن ۳۸۱ سنه مقدم، آتنه شهرنده دنیایه کله‌رك ۳۲۲ سنه مقدم وفات ایدن مشهور برفیلسوف وخطیب ایدی. قوهٔ ناطقه‌سی، وخطبه‌لرنڭ اولان فصاحت وبلاغتی، عقللری حیران ایدچك درجه‌ده اولمشدر. قاموس الاعلام.

(**) ابونصر محمد بن طرخان الفارابی. بزم ترکی نسلندن واسلاملر آره‌سنده اڭ بیوك برفیلسوف ایدی. سکسان آلتی یاشندن کچوب ۳۳۹ تاریخنده وفات اولدی. قاموس الاعلام.

Из фондов Российской национальной библиотеки

درجه‌سنده برعالم اولسون، سویلمش وعظلرندن، خلق فائده آلماز، یاکه بیك آز آلور.

عباس ملانك دخی بر الوغ اشی اولدی. اول ایسه محله مکتبی تأسیس ایدوب، بتون قریه‌ده اولان، اسلام بالالرنی، مکتبه جیوب تعلیم ویرر، ومناسب معلملر نصب ایدوب، آنلر واسطه‌سیله تعلیم ایتدرر ایدی.

محله‌ده اولان اماملر، ومعلملرك، مسجد ومکتبك حاجتلرینه کفایت ایدر مقداری، توپراق وقف ایتدرمك حقنده محله خلقنه آز آز سویلر وبوکا موفق اوله‌چغنی آکلاب، راحتلنور ایدی. زیرا بوقریه‌نك یری غایتده ایرکن اولدیغندن، بر پوچماغندن اوچ دورت یوز دیسننه یر آیروب قویمقلریله هنی بیلنه‌چك‌ده دگل ایدی. عباس ملا صوکنده، بوقریه خلقی، باشقه خلقلردن عبرت آله‌رق، وعباس ملا یرینه کلمش امام‌ده ایکمك اوبری اولدیغندن، یرلری نیچه سنه‌لره قدر نمسه‌لره صاتلنوب کوچ بلا ایله، بواچ پوشدرغچ نرسه‌لرندن خلاص اولدیلر.

لکن مذکور فکرنی تمام یرینه کتورمیه عباس ملا موفق اولمادی، بلکه اولورده ایدی، زمان مساعده ایتمادی. زور اشلره زمان مساعده ایتدکدن باشقه برلك، وکوچلی طرشلقلرهم لازمدر.

مکتب آچمق طوغروسنده عباس ملا، عادت طشنده دییورلك زحمت چیکمادی. بروقتده الوغ وکچوك جماعت حاضر اولدقلری اورنده: «حرمتلر مسجد قارتلری! مکتب تمام اولدی، جناب الله یاردم ویرسه بالالرکزی اوقوتمق اوله‌مز، حاجت قدر معلملر حاضرلندی، بالالرکزی یبارکز! آداب اسلامیه اوکرنسونلر خلق هم عرف عادتلرنی توزتسونلر، ادبلی اولسونلر، لکن بر بالانك اوچ ییل اوقوب آلاچق علملرنی بر ییلده آلورغه، وبر بالا اوقوتوغ

Из фондов Российской Национальной библиотеки

صرف ایدلگان بایلق واجتهاد ایله اوچ بالا اوقوتەق ممکندر، اگرده بونی موافق کورر ایسەکز بویله اوقوتمق هم ممکن، اگرده صوکندن آندن بوندن ایشدلمش سوزلر ایله، بزلره بحث ایدەچك اولماز ایسەکز، اویله اوقودرغه هم حاضرمز، سزك شریعت قاشنده اولان خدمتکز ـ بالالرکزی مکتبه تابشرمق ودرسلرینه یورمك طوغرولرینه نظارت ایتمك اولوب، بزم (معلم وخلفەلر) خدمتمز ـ بالالرك عمرلری ضائع اولماز روشچه، جناب اللهك رضالغنی امید ایدوب اوقوتمقدر عمللر وخدمتلر بویله تقسیم ایدلنوب، هرکیم اوز خدمتنی بیلوب کامل ایلمك حقنده غیرت ایلمك تیوشلی اولور. آکلادکزمی جماعت! نەکبی سوز آیتەچکسز؟!...» دیمشیدی. جماعت ایسه: «آی حضرت! الله رضا اولسون! بالالرمز اوچ ییلده اوقولەچق درسلرنی برییلده اوقوسونلر، بربالامز اورننه اوچ بالامز اوقوسون! زنهار حضرت اوزك بیلگانچه اوقوت! زنهار حضرت بالالرمزه خدمت ایله!...» دیه بریولی داوش ویردیلر.

عباس ملا، مکتبنی صرف اصول جدیده ایله اوقوتدیغی حالده، عواملره بونك اسمنی ایشتدرمای بلکه یالکز اصول جدیدەنك فائدەسندن خبر ویرمشیدی. لکن اگرده „اصول جدیده“ دیه ذکر ایتمش اولسەده محله طرفندن کینه سوز اولەچق دکل ایدی. زیرا، بووقتلر، اصول جدیدەنك یاگا میدانه چقدیغی وقتی اولوب، قزان وقزان اطرافنده اولان بیوك عالملرك اصول جدیده خلافنه اولەرق یازمش اولان مبارك اثرلری، قزان مطبعەلرندن چقوب یتمامشیدی.

لکن اصول فلاندن زیاده، عوام خلقلرینك، بوبیچاره ومسکین قارندشلرمزك ضررینه یعنی آنلرك همیشه نادانلق عالمنده یاشامکلرینه وعائلەلرینك هم تربیەسز ومرئیه اوقولنەچق برحالده طورمقلرینه

Из фондов Российской Национальной библиотеки

سبب اولان بوائرلر، عباس ملانك ضررینه دكل فائدەسنه یاردم ویرچكلر ایدی. مكرده عباس‌ملانك، علمدن نصیبسز قالمش قارنداش وملتداشلرینك خلافنه یازلمش اولان شیلردن استفاده ایتمیه، عالی طبیعتی تنزل ایلماز ایدی.

عباس‌ملا بای كیمسه دكل ایدی. لكن معیشتنی صوری‌قورت نظامنه قویمای بلكه بال قورتی اصولنه بناء ایلمش، یعنی كندیسی حالی‌یتدكی قدر ایكن ایكدرر وخانەسی یاننده اولان یمش بغچەسنده، عائشه آبصطای ایله جای كوننده اشلرلر ایدی.

خاتونی ایله برلكده راحت‌راحت سویلشوب، لطیفەلر ایدیشوب، تربیه ایلمش بغچەلرینك محصولی اولەرق چیه، قارلغان، ییلاك، كبی یمشلری صاتدروب یغیشیغنه آقچه (*) كسب ایدرلر ایدی.

خلق، نازلنوب، تبدیل هوا واستراحت هم تعطیل وقت، دیه سیاحت‌ایدوب، وباشقرد صحرالرنده قمز ایچوب‌یوردكلرنده بونلرك، استراحت وتبدیل هوالری، قمز وسیاحتلری، اوشبو اُولری یاننده اولان بغچەلرنی اشلمكدن عبارت ایدی. واقعا بوعادتلری بونلر ایچون قمز ایچمك وسیاحت ایتمكدن كوب مرتبه آرتق بدنلرینك سلامتلكلرینه وكوكلرینك شاد اولماسنه سبب اولور ایدی.

عائشه آبصطای، عباس ملاغه هراشنده اقتصاد اوزرنده اولمق ایله عادتلندرمشیدی، شوكا كوره، اوینچق، ساچك فلانار ایچون، عباس ملا مال صرف ایتماز، ویكت وقتلرنده صرف ایدنلرینەده بارماغنی تشلاب اوتنور ایدی. كیوم، صالوم، یورت اسبابلرندەده تكلفلنمز ایدی.

(*) قدیم زمانده، تداول ایدلن كچكنه آق كموش تنكه‌كه استعمال ایدلنور ایدی. صوكره هر تورلی نوعسنه اطلاق ایدلمكده اولمشدر، كرك كموش كرك آلتون كرك باشقه اولسون.

Из фондов Российской национальной библиотеки

لكن غزته‌وادبی رساله وفنی نشریات ایچون برمقدار آقچه‌صرف ایتدکی انکار اولنماز، تیره یاق ملالری بو اشنی غیبت ایدرلر ایدی. حتی قرق تنکه ویروب، بر نسخه «قاموس‌العلم» صاتوب آلدیغنده جنونلکه نسبت ایتمشلر ایدی.

لکن، کوکل بعض وقتلرده استراحت استر، وهیچ بر تورلی اشدن لذت آلمای باشلر، بو وقتده آنی استراحت ایتدرلور ایسه صوکره دخی اشلرنی اشلمیه رغبت ایدر. شونك ایچون بعض وقت کوکلی استراحت ایتدرمکده ضرر اولماز. کوکل ایچون راحت ویرچك شیٔ غزته‌لر وادبی رساله‌لردر. بو سببدن بونلر ایچون آقچه ویرمك، بلکه برمقدار آرتق ویرمك ده، اسراف دکلدر.

عباس ملانك اعتقادینه‌کوره سعادت؛ یورت، یر، کیوم، صالوم. آت، طون، دن عبارت اولمای، بلکه اوست بتون، تماق طوق، جان طنچ اولمقدن عبارت ایدی.

الحاصل عائشه آبصطاینك جمله اعتقاد وعادتلری، برقالمای عباس ملاغه کوچمش ایدی. عائشه آبصطای، الماس، اینجولرکه غرق اولمش برخاتون کورسون کوزی دوشماز وآنك حالنه قزقماز، بلکه کندیسنك اولان حسن خلق، زمانه‌سنه کوره معرفت، اوشنداق زوجینك محبت وحسن معاشرتنی بتون دنیاغه اولسون فدا ایله‌چك دکل ایدی. (دنیاده بویله خاتونلر هم واردر).

عائشه آبصطای اطرافنه نسبتله شهرتلی برمدرس قزی اولدیغی حالده، نه ایچوندر مخدوم ومخدومه‌لر (*) طبیعتنه تمام باشقه برطبیعتده

(*) مخدوم ومخدومه اصل بیوك کیمسه‌لره اطلاق ایدلنه‌چك سوزلر اولدیغی حالده، بزلرده آنلرك بالالرینه اطلاق ایتمك عادتدر. یاکلش اولسه‌ده خلق استعمالنچه اولسون دیه بزده عوام استعمالنه متابعت ایدرك بویله یازدق.

تمام باشقه بر طبیعتده و انلر عادتندن باشقه بر عادتده ایدی. مثلا علمك حرمتنی بیلور، اوقورهم یازار، ایرکه‌للك نه در بیلماز، تکبرلکی کوکلنه کتورماز، کشیدن اصلا کولماز، ایدی.

خلفه‌لر، وکوبسنچه قزاندن اوقوب کلمش شاگردلر، تزوج بابنده خاتون اوله‌چق کیمسه‌نك خلق وفعلنی، علم ومعرفتنی، عادت وتربیه‌سنی تفتیش ایده‌چك اورنده یالکز، آتاسینك بایلغنی تیکشروب کوب وقتده بیغورالر قزلرنی استاذبیکه ایدرلر ایدی.

بونلردن کوب ذاتلر، کندیلری هیچ بیلمادکلری وسیزمادکلری حالده خاتونلرندن تربیه آلوب، تمام خاتونلری عادتنه آلشورلر، علم ومعرفتلرنی یوغالنوب، اونودوب، علم ومعرفته دشمن اولورلر. نه‌یالان سویلیم، خاتونلری واسطه‌سیله بونلر کندیلری بیغورالر اولورلر!...

عائشه آبصطای، اکرده دولتلی کیمسه‌قزی اولسه ایدی، عباس ملاغه دکل، بلکه آنك خلفه‌لرینه یارا ولاچق ایدی، لکن دولتسز اولدیغندن، مذکورکه یاراولدی، وبر بیغورا بالاسنه اسیر دوشمادکندن شادلانوب، عباس ملانك خلقنی تربیه ایدرکه شروع ایتدی هم موفق ده اولدی.

ایرلرك همتی «اورنلرندن تاولرنی کوچرر» دییورلر. لکن خاتونلرك همتی بوندن دخی بلنددر. زیرا آنلرك همتلری آرسلانلردن غیرتلی ایرلری کندی فرمانلری آستونده طوتارلر، استسه‌لر، هیچ تربیه قبول ایتمکان ایرلری تربیه‌لی بر ایر، ایتمیه موفق اولورلر. ایرلر هروقتده خاتونلر، تلکانچه اولورلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٢

اسماء

اسماء سکزنچی یاشنه یتدکندن سبق اوقوتمق زمانی تمام کلمش، وبو فکر عائشه آبصطای ایله عباس ملانك کوکللرنك الوغ براورون آلمش، ایدی.

بوکونه قدر، اسماءغه برحرف اوسون درس ویرلمادکی وعائشه آبصطای طرفندن: «البپی، تی ثی الخ» دیه کوکلنه بیکتدرلمادکی، اسماءنی خاطرکه آلنمادیغندن اولمای، بلکه بالعکس، بونی فوق العاده برالوغ اش حساب ایدلدکندن ایدی.

وقتی تمام کلمازدن مقدم، بولور بولماز روشچه سبق اوقوتمق خصوصاً الفبانك اسملرنی حفظ ایتدرمك، بالانك باشنی بوزمیه ودرسلرنی نظامسز اوقومیه سبب ایدکی معلومدر.

معلوم زمانی یتشمازدن مقدم، یوك تارتدرلمش آت ایه‌کانوب، اشدن چقدیغی کبی، وقتی یتمازدن مقدم، سبق اوقوتدرلمش بالا هم ایه‌کانوب قالمقده‌در (*).

نچار معلملر ودرس اصولندن خبرسز خلفه‌لر قولنك، آلتون اوله‌چق بالالرك، توپراق اولوب قالدقلرنی یخشی بیلدکی سببندن عباس ملا، قزی اسماءغه سبق اوقوتمق ایچون، بوندن ایکی اوچ سنه‌لردنبرو حاضرلنمکده ایدی.

(*) بو ایسه درس اوقوتمق اوچون خلفه ومعلملره تابشرلمش بالالر حقنده‌در. یوقسه بربالا، کندی اخلاصیله، قلم کاغد آلوب اوقوب یورر ایسه، بونك حقنده ضرر یوق. الحاصل وقتندن مقدم اوقومق درست اولدیغی حالده اوقوتمق ممنوعدر.

Изд фондов Российской национальной библиотеки

اصول تعلیم وتربیه شوقدر نازك برمسئله‌درکه، بزم ایگنجیلرمز وتمرچیلرمز، کومرچی ایله تکوچیلرمزك : یوق بزکه اصول یزید (جدید) کرك دکل، بلکه ایسکیچه اوقورغه تیوش! دیه‌چك درجه‌ده ینکل براش دکلدر.

دنیانك برنچی مرتبه‌ده شهرتلی عالملری بوطوغروده الك قیمتلی وقتلرنی فدا اینمشلر وایتمکده‌لردر. شونك ایچون عباس ملانك بویله روشده ذهن صرف اینمه‌سی، وبیوك برمماربه‌یه‌کیده‌چك سرعسکر منزلنده حاضرلنمه‌سی اورونسز دکل ایدی.

عباس ملا، کوب اصول درس وتربیه کتابلرنی تحصیل ایدوب، مطالعه قیلور، غزته ومجله‌لرده یازلمش توصیه‌لری خاطرینه آلور، وجمله‌سنی محاکمه وموازنه ایدر ایدی.

عباس ملا، جناب اللهدن استمداد ایدوب، قزینه درس ویرمکه باشلادی، بالانك نیچه دقیقه شادلق اوزرنده اوقورلق حالی وار ایدکنی تجربه ایدر، ودرسلرن هم شوکا کوره ویرر ایدی

عباس ملا، هم معلم هم متعلم ایدی. قزینه درس اوکرتدکی جهتله معلم اولدیغی حالده، قزینك طبیعتنی تجربه ایتدکندن ودرسلری بویله تجربه‌که کوره یورتدکندن متعلم ایدی.

معلومدرکه بالانك درسدن آله‌چق فائده‌سی، اوزینك کوکلی آرزو ایدوب، حضور وکیف اوزرنده اوقومغنه باغلیدر. بالانك کوکلنه درس محبتی صالمق، وبومحبتی کمتمك دکل هرکون آرتدرمق، معلمك مهارتنه واصول تربیه‌ده کامل اولمه‌سنه موقوف اولور.

هر بر یازا بیلمش کیمسه، محکمه‌لره عریضه یازه آلمادیغی، وهر بر اوقومش آدم دعوا وکیلی اوله آلمادیغی کبی، عململی کیمسه‌لرك جمله‌سی‌ده، معلملك ایده بیلماز. بلکه بر کیمسه بیوك برعالم اولدیغی حالده معلم اوله بیلمك کمالتندن محروم اولسه اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اسماءنڭ سبق اوقومقده اولان شادلغی، زیرکلکی ایله مناسب اولدیغندن کوندن کون آلغه وارمقده ایدی. بونی کوروب، عباس ملا ایله عائشه آبصطای، بیان ممکن دکل درجه‌ده قوانرلر، وجناب‌اللهه نه‌کبی شکرلر ایدرکه بیلمای عاجز قالورلر ایدی. واقعا بویله شادلق الك درست ونظیری اولمغان بر شادلقدر.

دنیاده بعض کیمسه‌لر اولورکه، راحتی سفاهت خانه‌لردن وشادلغی‌ده، تون اوزون قمارخانه‌لرده اوطورمق، کبی شیلردن ازلرلر. لکن بوکبی کیمسه‌لر، کوزل تربیه‌دن خبردار اولمامش وپاکه لذت آلمامش ذاتلردر. زیرا عقل اهللری واخلاق علماسنڭ اتفاق ایتدکلرینه کوره «سفاهتده راحت یوقدر»، بلکه اصل راحت، عائله ایچنده وعائله‌لری اداره ایدوچی ایبدشلر یاننده‌در.

قزلرینڭ ترقی ایتدکلرنی کوردکلریله شادلانوقلری، عباس ملا ایله عائشه آبصطای ایچون، البته تیوشسز عمل دکلدر. علم مرتبه‌سنی وآدم مرتبه‌سنی، بیلن آدم، بوطوغروده اصلا بحث ایلماز.

عائله‌چه طنچسز اولان سوداگرلر، باشقه‌لره، اورنسز ضررلر کوستره بیلدکلری کبی بونڭ خلافنچه اوله‌رق، عائله‌سی طنچ اولان آدملر، عموم ایچون فائده اوسنه فائده ایتمازلر ایسه کوکللری بولماز. بناءعلیه عباس ملانڭ عائله‌چه اولان طنچلغی وقزی اولان اسماءنڭ اوقومقدن ممنون اولمه‌سی، ایکنچی برعمومی فائده ایتمیه سبب اولمشدر. بوایسه، بوقاروده دیدکمزچه مسجد حضورنده دین مکتبی آچوب، بتون محله بالاسنه تربیه ویرمگی ایدی.

اسماءنی تربیه ایتمکده آتا وآناسی بومرتبه سعی ایتدکلری کبی، بخت وسعادتی حقنده هم هر دائم الله‌تعالی حضرتنه مناجاتلر قیلورلر، ویالنورلر ایدی. ودنیا هم آخرتده اولان امیدلرینی اسماءده ایدی.

واقعا بالا، اکرده تربیه‌لی اولور ایسه، آندن کوب شی،

امید اولنور. بونلر، اوزلرینك بالالرنی بویله بر طرشلق ایله تربیه ایتدکلری ایچون، بویله الوغ امیدلر ایتمکلك حقسز دکللر ایدی.
بونلر، اسمائنك کله‌چك کونلرنی برام برام دییورلك تفکر قیلورلر، حتی که نه‌کبی ذاته تابشره‌چقلرنی‌ده دوشنورلر ایدی. بالادکلمی؟...

۳

حکمت حاجی

ب... قریه‌سنده بیوك مال وکوب املاك صاحبی، حکمت اسملو بر سوداگر بار ایدی. اوشبو ایللی یاشلرنده اولان حکمت حاجی قریه‌لرده دکل حتی شهرلرده نظیری آز اولان بایلرك بری اولدیغی حالده چیکسز نادان، ریالی، متکبر برذات ایدی.
هیچ تقوا اولمادیغی حالده تقوی کورینور، برنچی درجه‌ده ظالم اولدیغی حالده، حجاج کبی کندینی مظلوم کوستره بیلور ایدی. اوچراغان وقتده یراقدن طوروب سلام ویرمکانلره، یاکه حرمت کوسترمکده قصورلق ایدنلره بر وقتنی طوغری کتوروب جزاسنی ویرر ایدی.
حکمت حاجینك بایلغی آتاوبابادن میراث اولوب، قالمش دکل، بلکه قزان سوداگری اصطلاحنچه سوداغه مهارتدن کلمشیدی.
یخشی نرسه‌لر آره‌سنه نچار نرسه‌لر صالوب، بربهادن یبارمك، آقچه‌یه عاجز بولوب قرض صورمش کیمسه‌یه آقچه یاننه سکز تینلك سنسه‌لری یکرمی تین (*) بهایه قویوب ویرمك، بازارلره چیندن

(*) معروف جانوار اسمی اولدیغی حالده ایسکی بلغار خلقی آره‌سنده، بونك تیریسی، صاتو آلو وقتنده قیمت اعتباری اوله‌رق استعمال ایدلنور ایدی. صوکره آقچه صوغا باشلادقلری وقتده، بونکله آقچه‌لرك درجه‌لری هم تعیین ایدلمشدر.

آلوچی وصاتوچی کوب کلّکنده اوچسز وقیمت آلوب، چیت سوداکرلری
بیزدکرمك، صوکره تمام اوزی تلکانچه یالـکز ایرکنلاب صاتمق
سوداغه ماهرلك ایمش ! . . .

لکن حکمت حاجینك استادلغی بودرجه‌ده کنه دکل دخی زیاده
ایدی. کندیسی خدمت اینمکده اولان باینك ایکی یاش اوغلنی سفاهته
اوکرتمش وآنلر آقچه‌یه عاجز اولدقلری برساعده هر ایکیسنه یوزر
تنکه آقچه تابوب ویرب، یکرمیشار بیك تنکه‌لك ویکسل آلمشیدی.
مذکور بای وفات اولدیغنده، مذکور باینك خاتوننی نکاح ایدوب
مذکور اوغللرنی هم بتون ملکدن قووب چقارمشیدی.

مسقوا ومکاریه دن، کندی الطوافنده اولان بایلرك ویکسللرنی
بونك آلوب قاینوب، کوب ربح ایله صاحبلرینه صاتار، وبعض برلرنی
تمام حقیله زکات وعشرلره حساب ایدوب، ویررایدی.

دیمك که حکمت حاجی آدملردن کنه ربح ایله صاتو آلو ایتمك
ایله قناعت ایلمای، جناب اللهه ویرجکلرنی هم ربح آلوب ویررایدی.
بونك حکایتی ایسه اوزوندر.

حکمت حاجی آغاچدنك نادان قزلرندن دوردنی، قزان طرفندن
الوغ شهرت ایله اوقوب کلمش دورت ملاغه ویروب، بوملالرده حکمت
حاجینك هراشنه فتوا ویررلر، حتی کیکر ایسه‌ده، یانند «یرحمك....»
اوقوب طوررلر ایدی.

بوکیاولرنی، ایسکی مصرلیلر اسیرلری نه روشده یوروتمشلر
ایسه، حکمت حاجی هم شویله یورتور، وبوندن مثال آلوب، قزلری ده
زوجلر صفتیله دکل خادملر صفتیله معامله ایدرلر ایدی. بو حضرتلرك
حکمت حاجی قزلرینه (خاتونلرینه) اولان اطاعتلری اکرده عائله
ادابنی بیله‌رك ایملش حرمتلرندن، ودنیا سفرنده اولان ایبدش
اولدقلرنی اعتقاد ایتدکلرندن، اولسه‌ایدی، البته تحسین ایدلنورلر

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایدی. لکن بونلرك معامله‌لری تربیه، عائله‘ ایبدش‘ نظرندن دکل‘ بلکه قارن طویدرمق نظرندن ایدی. صدقه‌لر کیسلمای بلکه آرتوب طورسون نیتیله حاجی یه عبادت ایدر درجه‌سنده تعظیم ایتدکلری حالده، بعینه اوشبو سبب ایچون حاجینك قزلرینه (خاتونلرینه بنده اولورلر ایدی. یوقسه بونلر‘ عائله حرمتنی عمرلرنده ایشنمامشلر، وتربیه لذتنی‌ده طاتمامشلر‘ وبونك ایچون خاتونلرنی یوز تورلی تحقیر ایتمیه حاضرلر‘ بلکه ایچلرندن آنلری حقیر عد ایدرلر، وانسانلر زمره‌سندن دیه ظن ایتمازلر ایدی. واقعا بونلر، ظاهرده انسانلر ایسه‌لرده معناده انسانلر دکللر ایدی. بونلرك اك طوغری تعریفلری‌ده « میمون » لر دیمکدر.

حکمت حاجی، بشنچی قزنی یاشا اوکاز آلغده اولان عباس ملا صورمقنده هیچ شبهه ایته‌یور ایدی. ملالرك نفس قللری ایدکنی بردکل حتی دورت کیمسه ایله تجربه ایدرك بیلدکندن وبونلری‌ده ایشاك جیونلری دیه ایچندن حساب ایتدکندن‘ عباس ملا یه کندیسی هم تمام آرزو سیله ویرچك ایدی. لکن عباس ملانی قولدن یبارمك استمادکی حالده برقدر نازلنمق، ویالندرمق فکرنده ایدی.

اکرده بوقزنی عباس ملاغه ویرر ایسه حکمت حاجینك سفسطه‌لرینه تحسین ایدوب اوطوروچی، وحرام کسبلرینه یوق یردن یول کوسترب طوروچی‘ دورت ایشاك اورننه بش ایشاك اوله‌چق ایدی.

لکن چوق شکر اولسون‌که ایشاك اولمق عباس ملانك قسمتنده یوق ایمش. حکمت حاجی قزی آشا بولمادی. کرچه برایکی دفعه صورمشیدی ایسه‌ده، حکمت حاجینك بودفعه اولان پولینقه‌سی یرینه کلمادی.

حکمت حاجی، قزنی نه ویرماز ونه اوزماز بلکه اولچاونك

Из фондов Российской национальной библиотеки

دیلنی برطرفده میل ایتدرمای طوریغنده، الك سومكده اولان قارت خادمی سلیم بابانیك : «خاتونسز مال كرك اولسه حكمت حاجی قزنی، ومالسز خاتون كرك اولسه، سلیمان حضرت قزنی آلورسن!» دیه كیكاش ویردكی اوزرینه، عباس ملا، سلیمان حضرت قزنی (عائشه آبصطایدر) صوردی آلوبده قایندی.

بوحال حكمت حاجی یه بیك آچی كلمادی، زیرا اوزاق طورماز ایكنچی خاتونغه آلور دیه فكر ایلمكده ایدی. زیرا حاجینك وفات اولمش وآیرمش نیچه عدد خاتونلرندن باشقه بوكونده اوچ عدد خاتونی اولوب، دورتنچی یه یاوچی (*) یورتمكده اولدیغندن قزلرنی ویرمكده هم خاتون اوستنه اولماسون ایدی، دیماز ایدی. بونك فكرینه كوره خاتونك كوب وآز اولمه‌سنده بر آیرمه اولمای، عائله وادب جهتنچه، خاتون كوب اولمه‌سنده هم قصورلق كورماز ایدی.

لكن عباس ملانك اعتقادی بوكا خلاف، یعنی خاتونی الك صادق آرقادش وتركلك مشقتلرنده ایبدش وسردش دیه بیلدكندن ضرورت اولمادیغنده، حاجی قزنی صورمق احتمالی یوق ایدی. بونی كوزل آكلادیغی صوكنده، حكمت حاجی الوغ بر دشمن اولدی، ونیچوك اولسه‌ده آیاغندن چالوب آودارمغه وباكه تیران بازغه نوشروب باطرمغه برچاره ازلر ایدی.

اوندورت اونبش ییللر اوتوب كندکی حالده بودشمنلق یومشامادی بلكه آرتدی، وكیله‌چكده خبر ویرله‌چك اوزره الوغ ماجرالره سبب اولدی.

كرچه ایكنچی مرتبه حج سفرینه كتدككنده، خلقنی بلكه توزادوب

(*) یاوچی صوغش ایدوچی معناسنده اولوب، الك زمانلرده قزلری كوب وقتده كوچلاب صوغشوب آلدقلرن قزصوروچی‌نی بوكونه قدر یاوچی دیمشلر. یاونك مقابلی دوست معناسنده اولان(ایل) در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

قاینوردیه، عباس ملا امین ایدوب طوردی ایسه‌ده، حکمت حاجی ایسه بالعکس اولکیدن آرتق، تکبرلك؛ حسد، خودبینلك، ایارتوب کلدی.

انسانك خلقنی بوزوب، صاحبنی انسانلقدن چقارمقده اولان شیلرك بری بایلق وایکنچسی مرتبه‌در. بونلرك قایوسی اولسه‌ده اولسون اطرافنی مداهن وریالو کیمسه‌لر احاطه ایدر، حتی اك کوزل خلقلی کیمسه‌لری بوزارلر.

عباس ملانی هم بویله برمداهن اولمقدن قوتقارمش اولان سلیم بابای، هرنه‌قدر اسماء حکایه‌سنك کشیلرندن دکل ایسه‌ده، بواورنده ترجمهٔ حالندن برمقدار یازمیه مجبور اولدق.

۴

سلیم بابای

سلیم بابای، عباس‌ملانك تا آتاسی زمانه سندنبرو طورر، جای کونلرنك اومارتا صاقلار، قش کونلرنده واق تویاك یومشلره یورر، آلتمش یاشارلق برقارت ایدی.

برآره‌لق، بونلردن چقوب حکمت حاجی‌ده وآندن صوك سلیمان حضرتده هم برقدر خدمت ایتدی ایسه‌ده «اورنکان یاو صوغشرغه یخشی» دیه، کینه عباس ملا آتاسینه قایتوب کلمشیدی.

آتا وآناسی وفات‌اولوب، یورت تدبیری عباس ملاغه قالدیغی صوکنده، سلیم‌بابای هم اولکی منصبنده قالمشیدی. عباس‌ملا «بزنك آتای بیلمکان» دیوربالالردن اولمادیغندن، آتاسی زماننده اولان حال ومعامله‌لری، آتاسنك دوستلرنی جمله سنی اولکی حالنك طوتار ایدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سلیم بابای، هر نه‌قدر اومارتا قاراولچیسی ایسه‌ده، باشقه اومارتا وقیار قاراولچیلری قبیلندن یوق یره قارتایمش دکل، بلکه کچمش زمان خبرلرنی، آتا بابا مقاللرنی، ملی مثللرنی، اهل اسلامه مناسبتلی اولان حکایه‌لرنی، اوقولاچق بر کتاب ایدی.

ایسکی تاریخلرمزی سویلدکنده، ایسکی عصرلرنی، وایسکی عصرنک خلقلرنی تمام کوز اوکنه کتوررر ایدی. اوکوزلر یکوب، آربه‌لرک کوپچکلرنی (تکرماچ) صاری‌مای ایله مایلاب، صرت اوستلرندن یرولرنی سویلدکی وقتنده، دکلاوچیلر، کندیلرینک تیموریول، پاراخود، تلغرام، تلفون، زمانه‌سنده ایدکلرنی اونودوب، ایسکی دنیا کشیلری اولورلر ایدی.

سلیم بابای، یالکز عباس ملاغه دکل، هر تورلی خلقغه یاری طورغان ایدی. بونک حکایه‌لرندن، امامر، شاکردلر، بایلر، عواملر، خاتونلر، حتی که قزلر، لذت آلورلر ایدی.

سلیم بابای، یالکز عباس ملا باباسی اولمای، بتون خلق باباسی ایدی. سویلدکی وقتده، باشقه حکایتچیلر کبی یالندرماز، تکبرلنماز، ایرکه‌لنماز ایدی. هم ده نه قدر لذتلی ایدوب سویلر، اصلا یوتکرماز، توچکرماز، تماق قرماز، اورنسز یرده سوزنی تکرار ایتماز، قولنی هواده یورتماز ایدی.

کندی ملی تاریخلرمزی، وتابشمقلرمزی بیلمکده نظیرسز بر کیمسه‌مز اولدیغی کبی قورای اوینارغه، یرلارغه اولان ماهرلکی عقللری حیران ایدر ایدی.

جای کوننده، آول قارشوسنده اولان تاوباشندن موکایوب یرلاب یبرکان داوشلرینه، بتون آول خلقی، اویقولرندن اویغانورلر، طشقه چغوب، کامل راحتلک ایله دکلاب اوطوررلر ایدی.

قمز ایچار ایچون کلمش، ترکی دیلی اوقومقده اولان بر روس استودینتی، سلیم بابانک صاف وقالون داوشی ایله:

« ای قایه(*) اول کون که بزده * شب طورولر بار ایدی »

« اما دشمنلرده غملر * ایچ پوشولر بار ایدی »

« بر زمان چغار ایدك بز * قرغه دوست ایشلر ایله »

« آنك اوینلر، کولولر * سیکرولر بار ایدی »

« هی عمرلر اوتدی کیتدی * قایه کیتدی اول زمان ! »

« قایك اول، شب های، هولر * کفتکولر بار ایدی »

« بر وقت بونچه رحیمسز * دکل ایدی، قزلری »

« آنده طوتاشلرده اُملر * کوز قسولر، بار ایدی »

« نیچه ییللر اوتدی امّا * کورمادك قزلر یوزن ! »

« یانمزده اوّلی * قاندای صلولر بارایدی »

« شعرنی کورکاچ (ذاکر)ك * دیدی اولکانلرده های ! »

« یاش چاغنده بزده هم * آندای یورولر بارایدی ! »

اوقودیغنی وتکرار ایتدکنی دکلاب طوروب، مسقوایه قایتدیغنده نوطه‌غه آلدروب « سلیم » اسمی ویرمشیدی.

(*) استفهام ایچون اولان « قای » کلمه‌سیله ظرفیت ایچون اولان « ده » دن مرکب اولان « قایك » کلمه‌سندن مخففدر. عطف ایچون اولان « ده » کلمه‌سندن تفریق ایچون، یوقاروسنه طوتاش یازلنور. « قایك » قانده، نره‌ده، جمله‌سی برمعناده در. ام، اشارت وکوز ایله سویلشمك کندی لغتمزدر، اونودلماسون ! . ذاکر، بو شعرلرك قائلی اولسه کرك. لکن بوکبی کوزل شعرلری سویلیین ذاکرك قانغی ذاکر ایدکی بزلره بوکونه قدر آچق معلوم اولمادی. اکرده بیلن اولورسه « ترجمان » جریده‌سیله اعلان ایدرسه نه کوزل اولوردی.

چاغ، وقت وزمان معناسنده کندی لغتمزدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

سليم بابانينك، ماى، ايون آيلرننك، خلقلر اورنلرينه كروب
ياتدقلرى صوكننك اويناماش قوراى داوشى، استانسه‌ده اولان الكتريق،
بتون شهرده اولان فرعلرنى اشلندكى قبيلندن، قارت، ياش؛ اير،
خاتون؛ يكت، قز، جمله‌سينك كوكللرنى سلكتور ايدى.

بوونلرندن، آرقه وبيل‌سويا كلرندن، سزلانوب ياتمقده‌اولان
قارتلر، اورنلرندن سيكروب طوردقلرنى بيلماى قالورلر، و«هاى
اوزكلرم اوزله! . . . » ديورلر ايدى.

كيلونلرنى سوكوب، قروب، بى‌مزه ايدوب، يورمكنك اولان
قاين آنالر، بونك قوراى وياكه يرلاديغى داوشلرنى ايشتنكلرننك،
ماى كبى بومشاروب كيدرلر، كيلونلرينك قصورلقلرنى عفوايدرلر،
عفوگنه دكل، اورشدقلرى ايچون اوكنوب عذر ايدرلر ايدى.

سليم باباى قوراى اويناغان، ياكه يرلاغان كيچه‌ده ياش
كيلونلر، بيك راحت اويورلر، كوكللى دوشلر كوررلر ايدى.

بوشيلر عجب دكلدر. بيشكده اولان صبى بالالر، تبراتوچيلرك
موكلى داوشلرندن لذت آلوب، اويورلر؛ آتلر، قنغراو داوشينه
يوانوب، طوتاشدن يوكررلر؛ عربلرك وزنلى كويلرندن اثرلنوب،
دوه‌لر آشغوب آشغوب كيدرلر. اوشبونك ايچون: «ياز هم ياز
كونينك ساچكلرندن؛ اوين واوينك داوشلرندن، لذت واثر آلمغان
كيمسه، هيچ دوا قابل دكل روشچه طبيعتى بوزلمشدر» ديولمشدر.

لكن ير واويون داوشلرنى دكلامق، عائله ايچنده، وتربيه
ايدوچيلر كوز اوكنده، محترم اديبلر، حسياتلى فاضللر مجلسنده اولمقى
لازم اولور. اكرده بويله عادت اولسه ايدى، بالا چاغا ياشلر، سفاهت
خانه‌لره يورميه ودنيا هم آخرتنك هلاك اولميه، بلكه مجبور اولمازلر،
لااقل بوكونكى درجه‌ده اولان فساد اخلاق ميدان آلمازايدى.

سليم باباى، ۱۸۷۳ نچى تاريخنك روسيه عسكرى، خيوايه سفر

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ایندکی وقتدہ، بیوك بر غزتہنك مخبری اولان امریقانلی‌یہ ترجمان صفنیلہ، ارینبورغ شهرندن کیدوب، برلسکدہ قرغز، خیوا، توپراقلرندن یوروب دولاشوب قایتمشیدی.

مذکور مخبر، هرنہ قدر روسیہ عسکری ازندن یوردی ایسہدہ، کندی قصوری سببندن عسکرك، خیوالیلر ایلہ اوچراشدیغی کونہیتشہ آلمادیغنی، اوسنوندن دوشروب، سلیم بابایغہ اسناد ایلمش، همدہ یالانچی، یالقاو، ایسرتکچ اچوچی، ترجمانم سببندن، مطلوب اولان کونہ یتشہ آلمادم‌دیہ، غزتہسنہ خبر وبرمش ایدی.

حالبوکہ بوطوغرودہ سلیم بابایدہ اصلا قصورلق یوق ایدی. همدہ سلیم بابای، یالقاو دکل، غایت اجتهادلی وشاد آدملرك بری ایدی. ایسرتکچ ایچمك دکل، ایسرتکچ ایچکان کیمسہ ایلہ هتی مجلسدش اولماز ایدی. ایسرتکچ ایچمك، آغوایچمك قدر زهرلی وهرنورلی خستہلکلرك باش سببی ایدکنی، بردوقتوردن ایشدوب، تمام قناعت ایلمشیدی.

بز ایسہ سلیم بابایناك ترجمہ سنی یازدیغمز ایچون یوق عیبلرنی یوق دیمیہ وظیفہ‌مزدر. لکن بارعیبلرنی یاشرمیہ اقتدارمز البتہ یوقدر. مثلا سلیم بابایناك تماکی تارتدیغنی یاشروب قالدرمیورمز. درست، تماکی تارتادرایدی.

سلیم بابای بو یمان عادتنی عباس ملادن اوکرنمش دکل، بلکہ عباس ملاغہ کندیسی اوکرتمشیدی. بابایناك بیك ینکل اوکرتمش اولان بوفنا عادتنی، عائشہ آبصطای بیك آغرلق اوزرندہ قویدرمشیدی.

سلیم بابایناك خیوا سفرنی، قرغزلرك عرف وعادتلرنی، طوی تماشالرنی، روایت ایتدکی وقتندہ دکلاوچیلرك آغزلرندن صولر آغار ایدی.

ت . . . قبیلہ سندہ بر قرغز قزینہ محبتی دوشوب، خاتون ایدوب آلمیہ صوردیغنی، وعقد هم ایدرك خیوادن قایتدیغندہ رسمانکاح وطوی

ایدلمیه وعده تمام اولندیغنی، لکن قایتدیغنده قزك جنازه‌سی حاضر لنمش اولدیغنی، اثرلی برصورتده سویلر. صوکندن سوکلومك یادکاری دیه قرغزلر وزنی اوزرنده، قالون داوش ایله قچقروب کویلاب یبارر، صوکره سنده یرکه یاتوب آغلار ایدی.

بومجلسده اولان کیمسه اك اوصال برکیمسه اولسه اولسون، کچن اشلرینه اوکنور، کوکلی یومشار، طبیعتی قار کبی ایرر. ابدی اولان برعالمه واره‌چق کون وارلغنی خاطرینه کتوروب، جناب اللهه مناجات ایدرك چقار ایدی.

تأسفدرکه سلیم بابای وفات اولدیغنده، ایچنده نه قدر معلوماتی اولدیسه، جمله‌سی کندسیله وفات اوله‌رق توپراق آستنه کوملدی. یازوب آلوب قالمق طوغروسنده برذات طرفندن اولسون، غیرت صرف ایدلمادی.

بزلرده برعادت واردرکه ملی یرلرنی، آتابابامثللرنی یازمق؛ حکایه وروماندلر تحریر ایلمك، عالملر ایچون کچیلك، وعلم منصبنه لائق دکل برشیٔ حساب ایدلمکده‌در!... لکن بویله شیلری عالملر یازماز ایسه جاهللرمی یازه‌چق؟!... آنلر یازلمادیغنده ملّی ادبیاتمز نه روشچه تأسیس ایدلنه‌چك؟!...

قریش شاعری اولان عمر بن ربیعه، کندی شعرلرنی اك بیوك صحابه‌لر حضورنده اوقوب تحسین و آفرین آلور ایدی. حالبوکه بوذات شعرلرینك کوبسی، قاره کوزلی محبوبه‌لر، وخصوصا (ثریا) مدحنده اولور ایدی.

عرب وکچن عصرلر اسلاملرندن اك محترم ذاتلر، عنتر، سیف

Из фондов Российской национальной библиотеки

ذوالیزن، الف لیل ولیلة (*)، کبی رومان وحکایه‌لر یازدقلری وبوندن کمالتلرینه کمچیلك دکل، شرف کلدکی حالده، بزم عالملرمزه ملی وادبی، خصوصا اخلاق وعائله احوالنی تحسین ایتمکه دائر رومان وحکایه‌لر یازمق نه جهتدن کمچللك اوله بیلور؟! . . . یوقسه بزم عالملرمز، مذکور اثرلری یازان ذوات کرامدن ده بلند برمرتبه‌یه ایرشدیلرمی؟!.. آلای ایسه سونج بزلره!! . . .

حریری، همدانی، سیوطی، مقاماتلری رومان دکل ده نه‌در؟! . . . ادبیات فارسیه‌یه رونق ویرن شیخ سعدی حضرتلرینك کلستان (*) نام مبارك وعزیز اثرلری الك کوزل بر رومان دکلمیدر؟ . . .

بیلورمکه سلیم بابای کبی قورایچی، یروچی، یوروچی، حکایت سویلاوچی، برکیمسه‌یی مدح ایتدکمی، اثرلری یازلمای تلف اولدیغنه تأسفلر ایلدکمی عیب ایدرلر. عیب گنه دکل حتی غیبت ایدوچیلر اولور.

(*) عنتر حکایه‌سی بر روایته کوره شیخ جلیل امام اصمعی وایکنچی روایته کوره دورتنچی قرن هجریده اولان شیخ یوسف بن اسماعیل اثریدر. الف لیل ولیله‌نك مؤلفی هارون صوکنده اولان برذاتدر، لکن خالص اسلام وعرب اثریدر. کرچه ابن الندیم ومسعودی، بوکتابی فارسی لساننده اولان « هزارافسانه »دن ترجمه ایدلدکنی ظن ایتمشلر ایسه‌ده، صوکره هزار افسانه ایله بوکتاب مندرجاتی آره‌سنده جزئی اولسون مشابهت اولمادیغندن، آندن ترجمه دکل بلکه مستقل مؤلف ایدکی ظاهر اولمشدر.

(*) کلستان، ۱۶۳۴ ده دوریه‌ر، و ۱۷۹۱ ده غودن، و ۱۸۳۴ ده سامله، و ۱۸۵۹ ده دوفره مری طرفندن اولمق اوزره دورت دفعه فرانسزچه‌یه ترجمه ایدلمشدر. بوتاریخدن صوك نیچه مرتبه ترجمه ایدلدکی طوغروسنده معلومات آلنمادی. اما اصل نسخه‌سی ۱۸۰۹ ده لونددنده طبع ایدلدکی مرویدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اكرده عيب وغيبتدن قورقور اولسەق ايدى، عمر بارنچه برشئ يازماز، هركيم آربەسنه اوطورسەق آنك يرنى يرلار، ايسكيلر ياننده ياكالردن كولر، وياكالر ياننده ايسكيلرى انتقاد ايدر ايدك. عيبدن قورقمش ذات ايچون، ايكى يوزلى اولەرق تركلك ايتمكدن باشقه يول يوقدر.

خلقلرك هنرلرنى، ملى اثرلرنى، قيمتسز قالدرمق مدنيتسز قوملرده عادت اولسەده، مدنيتلى، حسياتلى، يومشاق كوكللى قوملر، بويله دكلدر.

ايتاليادە (فردى) مصرده (حمولى) وفات ايندكنده بتون مملكتلرى حركته كلدى، غزتەلرى قلملرينى كوز ياشلرينه باطوروب يازديلر، تاش يوركلرى آغلاتديلر، مرثيەلر سويلديلر، مناقبلرنى وترجمهٔ حاللرنى يازديلر، مشرق ومغرب خلقلرندن تعزيه تلغراملرى آلديلر.

لكن بونلر، بويله تأسفلره مظهر اولان ذاتلر، كيملر ايدى؟!..
فردى ايتاليادە موزيقەچى، وحمولى‌ده مصرده موسيقه‌چى ايدى!
حمولى‌نك طول قالمش خاتونيله صبى بالالرينه، مصر اسلاملرى يوزلر ايله دكل بيكلر ايله آلتونلر جيوب ويرديلر.

هرمنلو عائله ايچنده مباح طريقچه فائدەلنمك ممكن اولان اكلنچەلردن بعض برجزئى سببلر ايچون منعلنوبده، عائلەنك شايان دقت اولان، وكلەچك كونلر كندیلرينه عائله احوالى امانت ايدلنەچك اعضالرنى مذكور مباح اكلنچەلرنى، سفاهت خانەلردن وحرام يوللر اوزرينه ازلميه مجبور ايتمكلكمز لائق براش دكلدر ظن ايدرم.

ل

ترقی تارموزلری

عباس ملا مکتب آچوب، بالالر اوقوتدیغنده، حکمت حاجینك حسدی شول مرتبه‌ده ایدی‌که اگر ده ممکن اولسه مکتبی واتدروب، اورننده اولان توپراقنی صوغه صالدرر ایدی. (بونك باش سببی قز مسئله‌سی ایدکی معلومدر).

گرچه عباس ملاغه ایبدش برامام آلوب، یوره‌گینه برقدر صالقون صو سیبدی ایسه‌ده عباس ملانك بوندن اثرلنمادکنی، بلکه بالعکس محله اشلرنی بوکا تابشروب، کندیسی دخی زیاده اخلاص اوزرنده، مشغول اولدیغنی کوروب، حسرتی، اولگیدن آرتمشیدی.

لکن مناسبی دگلمی، برتورلی یات سوز سویله‌ك، ویاکا بر اش اشلمك، یاگا ملا ایله یاکا استارسته‌ده برعادتدر. بویرکه یراق دگل برملا، یاکا اوکاز آلدیغی ایله — بونلری یاندرمق درست دگل، آنك ایچون نه‌کبی حیوان مایی ونه کبی کیمسه ذبح ایتدکی بزه معلوم دگل، کتابلرده هم گورنمی — دیه کروسین یانمقده اولان لامپالرنی مسجددن چقارتمشیدی.

بری، اخشام نمازنی اوقور ایچون شم ازلنوب، نماز وقتنی اوزدرمشیدی.

بری، بزاشعری اعتقادنده‌مز، اشعری اعتقادنده اولانلرك جمله‌سی جنتلك، بزده جنتلك، دیه آرقاسنی استینه‌که سویاب کوکرنی کیروب یاتمشیدی. (بونسی منطقغه ماهر بولورغه تیوش).

بری، قویاش بایمق بزم کوزمزدن یوغالمه‌سی گنه دگل، بلکه تمام یر یوزندن غایب اولورغه تیوشلی. شونك ایچون کوك یوزنده یولدزلر کورنه باشلادیغی وقته قدر، اخشام وقتی گرمایدر، دیه

Из фондов Российской национальной библиотеки

مای، ایون، آیلرنده روزه طوطمقده اولان اشچی خلقلری جزالمش ایدی. (بونسی هیئتده ماهر بولسه کرك).

بری، - خلق صو برانیه‌نك سیرکولرلرنی آنکلامای یورکانلر صوبرانیه، نکاح ایچون آلنی شاهد شرط اینکان ایکن! . . - دیه‌بتون ملالری نادانلغه وخطاء لغه نسبت ایله‌مشیدی.

بری برسوداکرك: «بز اوّلله اوقور ایچون کتاب، وکول تاراپوب کیتکان وقتلرده قاراب‌خاطر تسلیه ایدرلك حکایه‌فلان تابا آلمای طورغان ایدك، اما بوکونله خلق یازا باشلادیلر، بیلدن بیل یاکا کتابلر کوبایوب بارا، پاراخودلرده، نومیرلرده، کارته‌اوینامق، وششه‌لر بوشاتمق یرینه بر فرقه خلق اوشبو حکایه‌لر ایله یوانوب عمر اوزدره‌لر، هرنه‌قدر آره ده بعض برلری سیز درمایکنه چمتسه‌لرده، اینه‌ایله سانچوب سانچوب قویسه‌لرده، خلق بونلرنی یاراتوب اوقومقده لردر» دیدکنه قارشو: «بای، قوی آندای سوزنی! . . . آندای کتابلرنی کیملر یازه دیب بیله سن؟ . . سن بیلماز ایسه‌ك آنی بز بیك یخشی بیله‌مز. شول یاکا چقغان رساله‌لرنی هیچ برنی قالدرمای جیوب بر یالغاشقه صالوب اون کبك واقلاب، صوکره صوصالوب ایزرایدم، قامر وآپاره کبی ایدوب، صغرلرغه آشاتور ایدم! . . . طوتردیلر دنیانی، یوق نرسه‌لر ایله، آنلرنی اوقوغانچه کارته اویناوك یخشیراق بولور! . . . . . .» دیمشیدی.

بری، برده سوز تابمادیمی. نه ایچوندر! «ایسرمازلك قدر اولسه دوا نیتیله آچی بال هم آراقی ایچارکه یاری، بن اوزم ایچامن» دیه، پیغمبر حضرتلرینك اورننه اوطوردیغی حالده سویلمشیدی.

لکن حضرتك بوسوزی، کندیسی ایچون فائده‌سزرك بولدی. جن کبی کوچلی وقوتلی یکتلر ایله بر آره‌لق دوا نیتیله دیه جیولشوب یرلاشوب ایچدکلری بروقتده، آره‌ده نزاع چقدی، یکتلر ایسه

Из фондов Российской национальной библиотеки

(ادبسزلر !) حضرتی قیناب تاشـلادیلر ، حضرتك ایسه نیچه عدد قابرغه‌لری صنوب، خسته‌خانه‌یه یباردی. نیچه آیلر یاتوب، سلامتلنوب چقدی و آز قالدی اوشبونك سببندن آخرت سفرینه کتمادی.

کندیسنی تربیه ایدن طبیب‌ده، حضرتك خسته‌خانه‌دن چقدیغی کوننك: «ملا! سنی هر نه قدر کوروب اولمازسه‌ده ایشدوب بیلور ایدم. ایسر تکچ ایچمك یولنی خلقغه کوستره ویاش یکتلر آره سنك فساد اخلاق، نشر ایده دیه ایشدر ایدم. شمدی شبهه‌سز معلوم‌ز اولدی که دوا ایچون ایچارکه یاری دیه خلقغه تعلیم ویره‌سز ایمش! .. بوکبی زهرلرك دوا ایدکلرنی کیمدن ایشدوب بیلدکز! . . . طب علمی تحصیل ایتمادکز حالده، و خسته‌لکلری بیلورکه‌قدر تکز هیچ اولمادیغی حالك، بویله سوزلری سویلمیه نیچون خلقدن حیا ایتمادکز! . . . درست بعض خسته‌لکلره وقتنه کوره زهرلرهم دوا اولور، لکن بونی هرکس آڭلاماز، بوشیٔ کمالات تحصیل ایدن طبیبلره خاص براشدر. بونلر ایسه الك الك خسته‌لـکی تمام آڭلارلر، صوکره نه قدر کرك اولور ایسه شوقدر ویررلر، بونلرك ویردکلری دوالر، صاوتلر کوتاروب، استکانلر طوطوروب ایچلماز، بلکه بال قالاغی و آش قاشغی ایله اولور، اکرده بوندن صوك بویله سوزلرك ایشدلنور ایسه یخشی فکر ایله که: احتمال کونلرك برنك محکمه حضورینه چاقرلور وسلطنتلی دیوانك جواب ویررسون! . . . ملا اولدیغك، خُلق وفعلك ایله خلقلره کوچرکچ اولدیغك حالك، بویله یاکلش سوزلر سویلمکدن، وبوکبی قباحت عمللری ایتمکدن احتیاط ایله! . . . آڭلادکمی ملا!... بوکبی ایسرتکچلری دوا دیه، عقللی کیمسه هیچ آیتماز. فیلسوفلردن برذات، ایسرتکچ ایچوب اوطورمقك اولان برینی کوردکنك: (بیچاره آدم! کندینك سلامتلکنی، خاتونینك کوزیاشنی، باالرینك رزقلرنی، ایچه‌در! . . . . . .) دیمشیدی» دیه هم تعزیر هم نصیحت ایلدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوشبو قبیلدن اوله‌رق حکمت باینک یاکا ملاسی‌ده بر یاکا سوز تابدی. بونک سوزی هر نه قدر اوتکانلر کیلر قدر عجب دکل ایسه‌ده، عجبسزده دکل ایدی. بیورکز نه دییور: «کریفل ایله قاره تختەغه یازمق شریعتکه خلاف، صوکره آنی بوزوب آلمقده حرام!....». ایشتدکزمی یاکا حضرت سوزن؟!...

بو سوزی، حکمت بای ایشتدکنده، بوش سوز اولمقدن قورقوب، «ملا، بو سوزک کتابده بارمی؟» دیه صوردیغنده: «کتابده بار!» دیه سوزنی دخی قیچقروب ویبارلوبرک سویلدی.

واقعا بوملا ایله عباس ملا آره سنده محاربه یولی آچلدیغنه حکمت بای شادلاندی ایسه‌ده، بو سوز ایله عباس ملاغه قارشو طوررلق اش اولوب اولمادیغی طوغروسنده بر آز شبهه‌لندی. شونک ایچون بو سوزی تفتیش ایتمک نیتیله ملانک خانه‌سنه کلدی.

حکمت – اول سوزک نه کبی کتابده ایدی؟ کوکلکه موافق سوز کوره‌لدر.

ملا – بر کتاب کوستروب، بونه بای اوتەش جمعه کون اوکازمده کلدی بو کتابده! . بو کتاب قزانده تاشغه باصلغان!

حکمت – درسمی، تاشغه باصلغانمی؟!...

ملا – بونه اوزکده کوره‌سن، باصلغان!!..

حکمت – باصلوی، واق تویاک اورنلرده غنه بولماسون! آنده بر کیمدر اوزی، بر روس خاتونی باصدره دیلر، شونده بولماسون!!.

ملا – یوق بای بر ده شبهه‌لنمه! اونیویرسیتتده باصلغان! بونه اوقوب کورسه‌تیم: «اوشبو کتاب باصلدی دیکان، قزان شهرنده دیکان اونیویرسیتیت طبعخانه‌سنده دیکان!».

حکمت – بو اونیویرسیتیت (طبعخانه دیه سزمی؟) تیپوغرافیه‌سی، بیت پیغمبرمز زمانه‌سنده بولغاندر؟!...

ملا – کوبدن بار! پیغمبرمزک قایچان وفات اولغانلغی معلوم، اما بو

تیپوغرافیه‌نك صالنغانلغنی بیلوچی یوق . حتی بونی بزنك داملاده بیلمای طورغان ایدی، بیلمیم دیکاننی اوز قولاغم ایله داملادن ایشتدم.

حکمت ـ اش آچلدی، برده قورقوسز، عباس ملانك آردندن توشرکه وقت یندی، کانالیانك ! . لکن بتوب کتماسون، بوندی نرسه‌که اییه کوب بوله طورغان، اسمنی یازوب بیر آلی ملا! قزاندن برر یوزنی آلدروب قویارغه کرك ! بز اولر بزنك کیاولر ! شوندی نرسه‌لرکه کوزلری توشمای !! . . .

ملا ـ بیلمیم بای ! قالدیمی ایکن؟ قزان بایلری آنی زکاتلرندن تاراتدیلر دیه‌لر، آنی زکاتدن تاراتورغه اوزلری بیلمکان بولورلر ایدی، لکن داملالر آنلرغه بویله مشورت ویرکانلر.

حکمت ـ اول زکات بزدنده چغا ! نه قدر حیله فلان اینسه‌ك آزراق چغارمی بولمی ! اول عقل بزکه‌ده یارار . . .

مذکور کتاب تحلیل ایدلوبده یالان، افتراء، غیبت، بهتان، لری؛ ومقصوده مناسبتی اولمغانلرنی چقارلسه ایدی، صاف آق کاغد اولوب، قاله چغندن، ودنیا یوزی ایسه بونی بیله‌چك انصاف ودرایت صاحبلرندن محروم اولمادیغندن، طوغروسی بو کتاب، حکمت بای ایچون فائده ویرچك دکل ایدی. شویله اولسه‌ده، حکمت حاجی، بوکتابی آلدروب ضرر ایتمادی، زیرا یوز دانه کتابنی آلتمش فائض ایله زکاتندن حساب ایدرك، اك بای ملالره تاراتدی.

ملالرده ـ بونی ویردکنچه بر توکرك بتون آقنی ویرکان بولسه یخشی اوله‌چق ایدی ! ـ دیه صوقرانوب قایتوب کتدیلر. زیرا بو ملالرنك خانه‌لرنده بوندن باشقه‌ده، توزان جیوب یاتمقده اولان بیك کوب کتاب بولنور ایدی.

آتالرینك، تون اورتاسندن طوروب. بالالرمزه یادکار اولسون

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بزلره خیر دعاء قیلسونلر، نیتیله ضعیف شم یاقتیلرنك یازمش اولان عزیزاثرلری، اولکلر آره سنك طورمقده اولان قرآن شریفی روشنده طوررلر ایدی.

برسنی بیلورم که بو وقتنك کتابقه احتیاج یوق، باصمه نسخه‌لر کوبایدی؛ دیه آتا بابالرندن، نیچه بوونلر دنبرو جیولوب کلمش ایسکی‌ویازمه اثرلری بازارغه یبارتوب، صاتدرمشیدی.

برلین جمعیت علمیه سی، ابن سعدك (طبقات الصحابه) نام اثرنی تصحیح ایدرك طبع ایدن کیمسه‌یه بیشبیك آلتون مکافات (تخمیناً یوز بیك روبله‌در) ویرچك اولمش دیه، برجریك اوقودقلرنك، بونلردن بریسی، بومبلغك روبله حسابنه نه مقدار اولدیغنی صوروب بیلدکی صوکنك: «اما روسلر (؟) قاشنك ده آقچه‌نك قدری یوق!» دیمشیدی.

٦

کم اوصال ؟

ب...... قریه‌سندن یراق دکل، کچکنه برقریه‌ده، اوقومایچه ملا اولان برعامی مرید وار ایدی. بونك اشی، ایشانلر مناقبلرنی سویلمك، وکراماتلرنی روایت ایتمك، واکا تبعاً کندینك کورمش وکورممش دوشلرنی، حکایت ایلمك، ایدی.

هرنه قدر فرض نمازلرنی قالدرماز ایسه‌ده، کشی کوزی اوکنك، غاینك اخلاص ایله اوقور، اکر برکیمسه‌نك کوزی دوشدکنی بیلور ایسه: «آلی بن اوزم روزه‌ده» دیمکدن حیاایتماز ایدی.

بونك اسمی موسی ایدی ایسه‌ده، لکن کندیسی موسی

حکایه‌سنده کوب مرتبه اسمی ذکر ایدلمکده اولان ذات، کبی بوزوق خلقلی ایدی.

لکن برکمالتی وار ایدی‌که کوزل شعر سویلر ایدی. مکرده بو آز کیمسه‌لره احسان ایدلمکده اولان کمالتنی، بایلقلرنی سفاهت خانه‌لرده تلف ایدن بایلر کبی، اورنسز یره‌لر ضایع ایدر ایدی.

دنیانك برنچی آدملرینه مستحق اولاچق برکوزل وبلیغ قصیده‌سنی حکمت حاجی مدحنده اسراف ایتمشیدی، حالبوکه بویله قصیده‌لرله حکمت بای‌مدح ایدلمك دکل، حتی ذم ایدلمیه‌ده لائق دکل ایدی.

بو ذات اوشبو اطرافده اولان برایشان حضرتنه مرید هم‌ده، اك سوکلو برمرید ایدی. معلومدرکه الوغ ذاتلر حضورنده ایکی تورلی طائفه برنچیلك اورنسی آلور: مداهن، هم سوز یورتوچی!..

حالبوکه، بو ایکی صفت موسی‌ده کامل اولدیغی کبی، بونك اوستنه زیاده مکرلی، یالانچی، بوزوق کوکللی، ایتدن زیاده طمعلی، افترا وبهتان ایدوچی وهیچ صاقلانمای غیبت سویلاوچی ایدی.

کندی قریه‌لرنده اولان مسجد جامعی‌ینه‌دن تعمیر ایدر ایچون دیه، هیچ کمك مشورتندن باشقه براعانت دفتری یصاب آقچه جیارغه دیه ف . . . . شهرینه کندی. دفترك اوك طرفنده عموما بایلر اسمنه یازلمش برمکتوب، وآقچه احسان ایلمك طوغروسنده قسقه‌چه برنصیحت اولنور ایدی.

ف . . . . شهرنده اولان اعتبارلی ذاتلر، دفترده عباس ملا خطنی کوروب، خطك اثرلی اولمه‌سندن هم‌ده بوذاتك کوزل اسمنی چوق دفعه ایشتمش اولدقلرندن، ارزولریله اعانت ایدرك دفتره یازدیلر ونه قدر ایدکی آچق معلوم اولماز ایسه‌ده بربیگ روبله‌دن آز اولمیه‌جغی تخمین ایدلنور.

معروف کیمسه‌لری زیارت ایدوب، تمام ایتدکندن صوك،

دخی برخانەیە کردی، لکن آقچە آلور ایچون دکل بلکە ویرر ایچون! . . . . . .

ایرتەسندە اویقوسندن طوردیغندە، کوز اوڭنە حساب دفتری کلمش ایدی. موسی‌نك بوکیچەدە اولان مصارفی کوب دکل، باری یکرمی بش روبلە ایمش! . . . خیرلی قضا اولسون تیرلب تابقان آقچە دکل، کیسەدە قالانی یتارلك، دفتردە اولان نومیرلردن برسنی ایکسنی توزاتولسە، بونی هیچ کیم بیلەچك دگل، حتی تمامنی ویرلماز بلکە هیچ کیمە آینولماز ایسە کینەهیچ شیٔ اولەچق دکل! . . . .

کیسەلرگە قول تکرار کروب چقدی ایسەدە هردفعەسندە بوش چقدی! . . . آخ!! . . . آقچە یوق! . . . . آلمشلر! . . . آقچە یرندە ییللر ایسوب طورر! . . . . موسی، آقچەسنی آندن قارادی، بوندن ازلدی، صورادی، یالندی، آغلادی، یوق، تابلمادی.

برقدر ماجرالر صوکندە دفتری ایلە برلکدە پالینسە یە کتدی، کندی دکل، آلوب کتدیلر. پالیتسە طرفندن مأمور یبارلوب، عباس ملادن جواب صورالدی. عباس ملا ایسە موسی‌نك اسمنی ایشتمش ایسەدە شخصنی تانیمادیغنی، خط ودفتر ویرمك دگل بلکە بوکبی اشدن اصلا خبردار دگل ایدکنی سویلدی، بونك اوزرینە، اشدە تفتیشچی یە ویرلدی موسی‌دە حبس اولندی.

بوقارە خبر، آقچەسز تلغراملر واسطەسیلە اطرافە تارالدی. طبیعی حکمت حاجی ایلە ایشان حضرتدە ایشتدیلر. حکمت حاجی دورتنچی خاتونلغە ایشان حضرت قزنی آلوب، قوناقلاب طوردیغی وقتدە برقدر کیفنی بوزدی.

بوطوغرودە هرکیم برتورلی سوز سویلمکدە وفکر بیان ایتمکدە اولسەدە، بورەنەکە بورچاق آتمق قبیلندن برفائدە کورلماز ایدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

واقعا بونلرك سوزی فائده کتورمك ایچون اولمای، بلکه اشسز آدملرك، صقال وبرون ایله اویناولری، یاکه طرناق کیمرولری قبیلندن براش ایدی.

اما حکمت حاجی، بوطوغروده عباس ملانی الکتورمك، وایشان حضرتده موسی‌نی قوتقارمق ایچون، اخلاص ایله چاره ازلرلر ایدی.

حکمت حاجی کندیسینك ف.... شهرنده اولان خصوصی دعوا وکیلنه (ادواکاتنه) کشی یباروب، اشنی بیلشوب، کندی حضورینه کلورکه بیوردی. حکمت حاجی بویهودی ادواکاته شو درجه انابت ایدر ایدی‌که: آنك سوزنی کوکدن کلمش وحی منزلنده طوتار، آنك صرف ایدن آقچه‌سنی حساب ایتماز ایدی.

بیش کون صوك، یهودی، بای خانه‌سنه قریه یه کلوب یتدی. هم‌ده اشنی بیلشدکنی، اکرده خطنی عباس ملا یازدیغی دلیل ایله اثبات ایدلسه، عباس ملا هم موسی یاننه کیدەچکنی سویلدی.

بواش حکمت حاجی ایچون یاریدر ایدی، شونك ایچون اعتراض فلان ایتمادی، بلکه آنك یازدیغنی اثبات ایلمك چاره‌سنه فکر ایدر ایدی.

لکن ایشان حضرتك مطلوبی موسی‌نی قوتقارمق اولدیغندن، یهودی سوزنی فهم ایندکی صوکنده، «بویله اولسه موسی خلاص اوله‌چقمی؟» دیه سؤال ایتدی.

یهودی‌ده آ!... سویلرکه اونودوب طورام ایمش، موسی خلاص اوله‌چق دکل، کرچه برسبب تابلوب، بودفتر واقعه‌سندن فرض ایتدك خلاص‌ده اولسون، تفتیش وقتنده آنك ایکنچی براشی ظاهر اوله‌ش، شویله‌که: موسی‌نك آقچه‌سنی اوغرلامق ایله تهمت ایدلن فاحشه، کندینك صلبیه قزی اولوب چقمش!...

موسی بوندن‌اون یدی اون سکز سنه مقدم، برباشلك قزیله بر

خاتوننی آیروب یبارمش ایمش. بوقزی‌موسی تربیه ایتمادکی کبی، خاتونك ایکنچی ایری‌ده خانه سنه قبول ایتمامش، صبیه چاغنك آنده بونك یوروب عمرنی کچروب، بالغ اولدیغی صوکنك بربای بالاس (حکمت حاجینك اوغلی) طرفندن ناموسی‌ویران‌ایدلمش، وکندیسنك آدملکدن‌چقدیغنی بیلد کندن صوك، فحشخانه‌یه کلوب کرمش ایمش!..

بونه، موسی ماجراسی اوشبو خاتون ایله‌در. نظام قاشنك بونك جزاسی باشقه‌لره نسبتله دخی الوغ اوله چقدر.

بونی ایشدوب، ایشان دخی برقدر مکدر اولدی ایسه‌ده، قضاغه رضا اولمقدن باشقه چاره تابمادی. اما حکمت حاجی، عباس ملانی‌موسی یاننه یبارکانکه قدر سعی ایدچك اولدیغندن باشقه، محله خلقلری طرفندن ادبی نفوذنی صندرمیه غیرت ایتمك فکرنی ایتدی. یعنی شکری، کندی قولیله صوغه صالمقدن مقدم، کوبمی آزمی اولور، قرمسقه‌لردن آشاتمقچی اولدی. بونك ایچون برمجلس ترتیب ایدوب، عباس ملانی، محله اکابری حضورنده اطراف ملالرندن الزام ایتدرمك یولنی طوتدی.

۷

عباس ملا مکتوبی

حکمت حاجی خانه سنده اولان علما مجلسی وطوغروسی‌ده ملالر مجلسی حقنده سوز یازمیه حاجت یوقدر. زیرا بو مجلس، هرزمانده کوردکمز اولان مجلسلرك بری ایدی. آنجق مجلس تارالدیغی صوکنده عباس ملانك ایشان حضرتلرینه یازمش اولان برمکتوبنی نقل ایده‌مز:

«افندم حضرتلری! مجلس شریفلرکزده، یاران وشاکردلرکز

Из фондов Российской национальной библиотеки

جواب صوردقلری حالده، جواب ویرمیه مساعده ایتمادكلرینه تعجب ایتدم. مقصودلری، اكرده جواب ایشتمك اولمش ایسه، نیچون مهلت ویرمادیلر؟ نیچون آلتی یدی دقیقه قدر اولسون سكوت ایدوب، سوز دكلای آلمادیلر؟... یوق جواب ایشتمك دكل ایسه نیچون جواب صوردیلر؟...

اون كیمسه‌دن زیاده اولدقلری حالده جمله‌سی بكا خطاب ایدرك جمله‌سی بریولی سویلرلر. حالبوكه اون كیمسه‌یه دكل بر كیمسه‌یه قارشو سوز سویلمیه ممكنلك یوقدر. مجلسكزك بویله نظامسز اولدیغنه تأسف ایتدم.

كریفل وقاره تخته‌لره یازدر دیغمزه، بوبدعت اشمزه احیاء سنت یولنده سوز سویلمكده اولان بر مظلومی حبس ایتدرمش اولدیغم مجلسكزده اولان سوزلرك بعضیلرندن آكلاشلدی.

موسی نام ذاته دفتر وخط اصلا ویردكم یوقدر. جواب صوردیغی وقتده بونك واقعه‌سندن توزان قدر اولسون خبرم یوق ایدی. اكرده خبرم اولمش اوله ایدی، كینه درستنی سویلر ایدم. بنم یرمده سز اوله ایدكز، باشقه‌چه بر جواب ویررمی ایدكز؟.. بوطوغروده نه شریعت ونه نظام نظرنده كناهم یوقدر ظن ایدرم.

بالالردن كاغد اسراف ایتدرمكدن قورقوب وبعض طوغرولرده ینكللكنی ملاحظه ایدوب تخته‌یه، یازو یازدرمق شریعت حكمنچه ممنوعمیدر؟، یوقسه تخته‌لر بدعت‌ده، بو كاغدلرمز بدعت دكلمیدر؟. حالبوكه بویله كاغدلر زمان سعادتده اولنمادیغی حالده، بالالرك یازومشق ایتمكده اولان تخته‌لری وارایدی (*). قزلر ایله برلكده

(*) قاموس وتاج العروس (سبر) ماده سنده.

Из фондов Российской национальной библиотеки

قارمه قارشق اولوب، سبقغه یوردکمزده بزم قولمزده هم تختهلر اولنور ایدی. بردانه سی بلکه سزلرده ده اولمشدر.

اوراهده بطال یورهکده اولان بالالری مکتبه جیوب اوقوتدیغم کوندن اعتبارا بویله تختهلر، نه سببدن بدعت اولدی، وموسی افندی ده (احیاء سنت) ایتمك وظیفه سنی لندیسنه نه کبی دلیله مبنی اوله رق ویردی؟!.. بدعت اولدیغی صورتده هم بوکبی شیلر حقنده بر قدر صبرلی اولدقده ضرر اولماز ایدی. تعلیم وتعلم بابنده باشقهچه هیچ بر بدعت بولنمازمی؟!...

شویله اولسهده، بوطوغروده بنم برکیمسهیه دشمنلغم یوقدر. اوشنداق موسی، دوستم اولمادیغی کبی دشمنم دخی دکلدر. دنیاده بنم هیچ دشمنم یوقدر. اللهتعالی جملهمزه دوستلق وانصاف ویرسون!..

کندیلری تعلیم وتربیه ایله مشغول اولمادقلری حالده، بونکله مشغول اولانلرك عمللرنی انتقاد ومسخره ایدرك بورهکده اولان ذاتلر، کندی عمرلرنی ضائع ایتمکدهلر وباشقهلرك یوللرینه چوقر قازمقدهلردر. بونلرك، اوقوتمق ایله مشغول اولمغان کیمسهلره بر سوزلری اولمادیغی حالده، اوقودوچیلر طوغروسنده یوزتورلی سوزلری اولمقدهدر!...

بویله حاللرمزی کورن کیمسهلر، آرهده بیوك بر، مذهب دشمنلغی وار ظن ایدرلر، حالبوکه هیچ شیء یوقدر. ایکی تورلی اوقوتمق آرهسنده اولان فرق، قیین آکلاتمق ایله ینکل آکلاتمقدن عبارت اولدیغی حالده، آکلادلمقده اولان شیءکینه بردر.

اوستمزه کیمکده اولان کولمکمز خواه قول ایله، خواه ماشینه ایله تکلنسون، همیشه کولمکدر. فقط ماشینه ایله تکلکنده، خدمتی آزوقتده تمام اولدیغی کبی، برقدر کوزل اولور. اویله دکلمی؟...

اش بویله اولدیغنده، بر برمزه آچواینمك ومحبت بیلرمزی اوزمك مناسب اولورمی؟... شیخ وعلماء یاکه کندیلرینه شیخ وعلما نامی

ویرلمش ذاتلر، بر بریله بویله واق نزاعلر ایدشورلر، وبر برینی تحقیر ایدراولسەلر، بیچاره عواملرك حاللری نیچه اولور؟!...

اصول جدیدك معلملرینك بعضیلرندن - درستمی دکلمی - بعض بر بوزوقلقلر روایت ایدلمش ایەشده، بوندن ایسه، بتون اصول جدیده معلملرینك بوزوق ایدکی، واصول جدیدده بر بوزوق شیء ایدکی استخراج ایدلمکده در. بویله سوز، بزدن زیاده حضرتلرکز حضورنده سویلنمش اولسه کرك، لکن بوکبی حکم هیچ طوغری دکلدر، وهیچ وقتده طوغری اولەماز.

اکرده طوغری اوله ایدی، موسی کبی مریدلر، هم ده اك مقبول ومقرب مریدلرك، کشی اسمندن خطلر یازدروب ده مسجد شریفی اسمیله آقچه جیوب یورەسی ونهایت فاحشەلر ایله تون کیچرمه سندن، کل مریدلرك بویله بوزوق اولەچقلرنی حکم ایلمك درست اولور ایدی.

بر حاجی، حج سفرنده اوغرلار، بر مسلمان غیبت سویلر، لکن بونلردن استدلال ایدرك، معاذ الله حجك، بوزوق عمل ایدکی واسلامیتك فنا شی ایدکی هیچ استخراج اولنورمی؟!...

هر قوم، هر قبیله، هر دین، هر مذهبده، بر مقدار یمان واخلاقسز کیمسەلر اولنور، لکن بونلرك یمانلقلری کندیلرندن اصلا تجاوز ایتماز. حالبوکه بزم ایسکی معلم وخلفەلرمز آره سنده بعض بر، دنی ورذیل ذاتلر یوق دکل ایدی!...

ای شیخ محترم! بوخصوصده، آز آز اولسەده، یاران وشاکردلرکزه تنبیه ایدر ایسەکز ضرر اولماز ایدی. اهل اسلام آره سنه تفریق صالمق دکل، بلکه اخوت نشر ایتمك، بیوك فضیلتدر، دکلمی؟!...

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٨

کوکلسز خبر

موسی طوغروسنده‌، درسنی‌ده عباس ملانی موسی اورننه وهیچ اولمادیغنده‌، موسی یاننه یبارمك ایچون، حکمت حاجی، اجتهاد ایدوب، یورد کی برکونده، دوست وبیلشلری‌، محله اهللری ایله وداع ایدوب‌، عباس ملا حج سفرینه چقوب کتدی.

بوواقعه خلق آره‌سنه بیوك براثر صالدی. بعضیلری حکمت حاجی طرفندن‌، اوت‌صالنه‌چق دارینك کوتارلمکندن قورقوب کتدی، وبعضیلری‌ده قوتلی وسلامت زماننده اوشوندن فرضنی دوشرمك ایچون کتدی‌، دیه سویلرلر ایدی. لکن نه نیت ایله کتسه‌ده کتسون‌، بونك اوشبو سفری کتدیسی ایچون موجب حسرت ایدی. واقعا محله خلقی حسرتلنورلر‌، وحکمت حاجینك بویله یوق اشلر آردندن یوروی ایچون اصلا رضا اولمازلر ایدی.

عباس ملانك‌، هرنه قدر دوستی کوب اولسه‌ده‌، هر دوست سر سویلمیه اهل اولمادیغندن، سر دشی‌ده یالکز بر ذات ایدی. عباس ملانك جمله شادلغنه اخلاص ایله شادلانوچی وحسرتلرنی اورتاقلاوچی، اوشبو‌، عقللی وانصافلی ذات اولوب، بوایسه عائشه آبصطای ایدی.

اکر ده سویلر ایسه، عباس ملانك نه‌کی سببه بناءً کتدکنی عائشه آبصطایدن آکلامق ممکن ایدی. لکن یالکز ممکن ایدی. یوقسه عائشه آبصطای آغزندن، سرلر دکل، عادتی سوزلر هم آغز آلندیغندن، بوکبی بیوك سر آلنه‌چق دکل ایدی.

عباس ملانك سفرندن ایکی و (ینبع) شهرندن یازمش اولان صوك خطندن بر آی اوتدکی صوکنده، عائشه آبصطای قولنه چیت مملکت (ترکیا دولتی) مارقه‌سیله برمکتوب ویرلدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

های ! یخشی خبر بولسه یارار ایدی ! . . . . . بوخطنی آچدقنك قوللری تتردادی، یوره کی سلکندی، جمله‌تنی برقزدی براوشودی. بزلر ایسه بوکبی حالاری « ایچ سیزمك » ایله‌تعبیر ایدرز. لکن نه کورسون، خط عباس ملاخطی اولمای، بلکه باشقه بربیلش کیمسه خطی اولوب، ینبع ایله مدینه آره‌سنده عباس ملانك وفات اولان خبری ویرلمشیدی ! . . . .

وای ! بوقاره خبره وای ! ! . . . عائشه آبصطای‌ده «انا . . . » اوقوب هوشسز اوله‌رق یره یاتدی. صبی اولان اسماء‌ده اولمنك نه ایدکنی لازمنچه تصور ایتمیور، وآنده واران کیمسه‌نك‌ده تکرار قایتمادیغنی بیلمیور ایدی.

آه بواولم ! هرکیمی برام برام آلوب کتمکده‌در. اولم قورقنچ هم‌ده پك قورقنچ برحال اولوب، آنك آردنده اولان حاللر، دخی زیاده قورقنچدر.

دنیاده اولان عقللرك هیچ ادراك ایده آلمادیغی وآلمایه‌چغی صورتده بیوك وایچنده اولان شیلر وحاللری، تعبیر ایده‌چك سوزلر اولنمادیغندن، یالکز عاریته آلنمش بعض لفظلر ایله آکلادلمقده اولان نهایه‌سز عالمه واره‌چق کوپر، بزی کوتوب طورمقده اولان اولمدن باشقه شئ دکلدر.

عائشه آبصطای‌ده هوشی کلدکده قزی اسمائنی قوچاقلاب اوزون مدت آغلادی، و: « ای بنم عزیز حامیم ! وای بنم محترم زوجم ! فراقك اوتی یاندره درده، شوکا مجبور اوله‌رق آغلایورم ! حالبوکه ترك اوله‌رق جناب اللهك حسابسز احسانلرینه نائل اوله‌یغك امیدمدر » .

« ملاقتك امیدیله یوردکم وشفقتلرکه صغناچق کونلرمك بروقت کله‌چکنی فکرلمکده اولدیغم، بروقتده، غائب اولدیغك خبری، بنی، تعریف ممکن دکل درجه‌ده، حسرته غرق ایلدی »

Из фондов Российской национальной библиотеки

«ای ربم! ایرته‌که کون قزم ایله بنی، محترم زوجم ایله برلکده، رحمتلرك کولکه‌سنده جمع ایله!.. بزشمدی بدبخت اوله‌رق آیرلوب قالدق، بزلره مرحمت ایله!....». دیه آغلار وکندیسنی صبره دعوت قیلور ایدی.

عائشه آبصطای هرنه قدر بویله الوغ قضایه طوغری کلدی ایسه‌ده کوندن کون کندینی تسلیه ایدوب، ومتانتدن آیرلمایوب، ذلتلره دوشمادی. بلکه اولکی عمللرنی وکسبلرنی اجرا ایتمکده، وقزی اسمائنی، هرنه قدر عباس ملا درجه‌سنده اولماز ایسه‌ده همیشه کوزل تربیه ایتمکده اولدی. (آفرین بوغیرتلی خاتونه!..).

اطرافنده اولان ملالر هرنه قدر، عائشه آبصطایده کوکللری اولمقده ایسه‌ده، بویله فکرلرنی آڭلادرغه جسارت ایده آلمازلر ایدی. مکرده، یوقاروده سویلدکمز ایشان حضرت بوامره اقدام ایتدی. زیرا یاننده ونکاحنده اوچکنه خاتون اولدیغندن دخی برلك اورن وار ایدی. حالبوکه عائشه آبصطایدن برآز اشارت اولسه، اولکیلرندن برایکیسنی خیر دعاء ویروب اوزاتمق فکریده یوق دکل ایدی. چونکه سوتلرك اوسنلری آشالغان، کللرك‌ده دخی ساچك چقاررلق وقتلری قالمامشیدی.

کونلرك برنده، عائشه آبصطای خانه‌سنه، قولنده تسبیح اولان برقارتچق کلدی. معلومدرکه هیچ اشلری اولمادیغی حالده، قارتچقلر، دولتلر آره‌سنده یورمکده اولان ایلچیلر مرتبه‌سنده الوغ اشلر، باشقاروب یوررلر.

بوقارتچقده، کچکنه دکل براش ایله کلمشیدی. یعنی ایشان حضرتدن سلام وسلام صوکنده «اوشبو کون اك عزیز دوستم عباس حضرتی دوشمده کوردم، بکا خطابا: — غایت سومکده اولان برکتابم وار، هرطرفدن شوکتابه کوز یوکرتمکده‌لر، لکن آنك قدرنی

...офров Российской национальной ...отеки

سندن باشقه هیچ کیم بیله آلماز، زنهار حضرت دوستلغم حرمتنه سن آله کور!. — دیدی» مضموننده بر دوش خبرنی تبلیغ ایندی.

یومشی بومی؟!.. بوندن برشیء آکلانمایدر؟... لکن بر آز صبر ایله! بز هر وقت سوزنی ینکل فکر ایده‌مزده، معنا آکلامای قاله‌مز، اوشنداق، کوکلمز اوزمزده اولمادیغی حالده یازامز. شونک ایچون بزم سوزمزی کشی آکلامای، کشی سوزنی بز آکلامایمز. لکن دنیاده غایت دقت ایله حنیکه ایاچی اولوب یورمکده اولان ذاتلرده آکلاتماز قدر، معنالی سویلاوچیلر اولدیغی کبی، بونلری آکلاب جواب ویرنلرده واردر. بیورکز بو سوزه قارشو عائشه آبصطای نه دیدی: «حضرت، تعبیرمی عفو بیورسون، (تاوق دوشنه تاری کره) دیمشلر، عباس حضرتك سومکده اولان کتابی آخر زمانه قدر، بر کیمسه‌یه ویرلمیه‌چکدر، حضرت آنك طوغروسنده بوندن صوك شاید دوش کورماز!». بزلر بوجوابدن هم برنرسه آکلامادق. قارتچقدن صورار ایدك، اول هم کندیسی بر شیدن خبردار دکل!.

سوکلو یول باشچیلرندن یتیم قالدقلری خبرنی ایشتدکلرنده بتون قریه خلقی آه چیکوب حسرتلندیلر، وبوحالنیده اوزلرینك بختسزلکلرندن حساب ایندیلر.

واقعا عباس ملانك بویله بروقتده ارتحال ایتمه‌سی، دکل قریه اهلنه بلکه بتون ملت ایچون الوغ بر قایغو ایدکی شبهه‌سزدر. نه حکمندرکه دنیاده ایکی تورلی خلق بختسزدر: ملت ایچون یانوب کویوب علم نشر ایدوچی، وعظ هم نصیحت ایدوچی؛ تون کون قلمنی ملت ترقیسیچون، یورتوب اوطوروچی!...

لکن دنیا، مشقت یورطی اولدیغی ایچون، بوطوغروده مأیوس اولمق جائز دکلدر. بنده‌نك بورچی ایسه اجتهاد وغیرت هم جناب الله رضاسیچون غیرت ایتمکدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

عباس ملا، خیالی ایله لذتلنمکده اولان، کیله‌چك اشلرینك اك کرکلولرینه نائل اوله آلمادی، بلکه نائل اولور ایدی، نه ایتسون، زمان مساعده ایتمادی. محله خلقندن فائده‌لی وقفلر ایندررکه موفق اولمادیغی کبی، اسماءنی تربیه ایدرکه و «ملت آناسی» اسمنه لائق اوله‌چق مرتبه‌لره قدر طرشمق نصیب اولمادی!.

عائشه آبصطای ایسه هرنه قدر، صبرلی، وقارلی، ایدی ایسه‌ده، بویله خبردن برسنه اوتدکی حالده حسرتی هیچ ینکلیماز ایدی، لکن قزی اسمائنی خاطرلاب، دخی جناب اللهدن عمر صورر ایدی!...

بیچاره بنده!... بر دقیقه ایچنده بر برینه ضد اولان دعالری ایتمکده‌در!... کندی ایچون نه شئ مصلحت، نه شئ مصلحت دکل هیچ بیلمیور.

۹

بیچاره اسماء

عباس ملا خبرندن بر ییل صوکده، عائشه آبصطای وفات اولدی. وانك وفاتندن بر هفته صوکده کورشیدن ظهور ایتمش یانغینده، عباس ملانك جمله اشیا ویورتلری یانوب بر شیلری قالمادی. حسرت وشادلق کوب وقتده بر برینه طوتاش کلمکده‌در.

دنیا بویله‌در، شادلغنده‌ده دوام یوق حسرتنده ده!.. ایللی ییل پادشاهلقده عمر کچرن اندلس خلیفه‌لرندن اولان عبدالرحمن، کندینك شادلق کورمش اولان کونلرنی حساب ایدوب، یالکز اون یدی کونه ایرشدرمشدر. ایمدی غیرلره نه قالدی؟...

اونونچی یاشنه چقمش اولان اسماء، آتاوآنادن همده اڭ عزیز وڭ مرحمتلی آتا و آنادن یتیم قالدی. بونڭ باشنه کلن قایغولرڭ آغرلقنی هرکیم اوز فکریله بیلور.

آتاسندن و آناسندن ایشدوبده تاشلره نقش ایدلمش مثالنی کوڭلنه یازلمش اولان: «جناب الله، عاجزلره مرحمتلی، حامیسز قالانلره یاردمچی؛ صبر ایله بیورر و آنلرهده حسابسز اجرلر ویرمکله وعد ایدر؛ امرنی یرینه کتورنلر، کلهچڭ برچیکسز عالمنی، لطف واحسانه مظهر اولورلر» کبی سوزلر، بر آز اولسهده کوڭلنی باصدرر ایدی.

بیچاره اسماء، آتاوآناسی ایچون حسرت چیکار، صاغنوب آه ایدر، لکن کندی استقبالی حقنده فکریورتمیه عقلی یتشه آلماز ایدی، حالبوکه استقبالی، کوز کونینڭ تونلری مثالنده قارانغو، تلغرام چبقلری روشنی باشی واوچی هیچ کورلماز ایدی.

الوغ فیلسوفلردن بری: «دنیاده مشقتسز، راحت کورلماز» دیدکی کبی، بابالرمزده:

«جفانی چکمیان انسان * صفانڭ قدرنی بیلماز!»

دیورلر ایمش، لکن بو کبی محنت دڭزینه غرق اولان بیچارهنڭ دنیاده راحت کوره چکنی عقللر غایت یراق کوررلر. شویله اولسهده جناب اللهڭ عجایب حکمتلری، آدم اوغلی عقلینڭ اولچاوی ایرشهچڭ شیلردن دڭلدر.

یاقن قارنداشلرندن محروم اولان اسماءنی آولڭ اعتبارلی کیمسهلرندن صانالمقده اولان یوسف بابای، تربیه ایتمڭ اولوب خانه سنه آلدی. عباس ملانی سودکندن الله رضاسیچون تربیه ایدوب، آسرامق اولدی.

«تربیه» دیدڭ. لکن یوسف بابای تربیه سی یالڭز آشاتوب

ایچرتوب، حاجت کیوملرنی ویرمکدن عبارتدر. اما عباس ملا تربیه سی، جان وکوکلی نورلاندرمق وذهنی کیکایتوب، تحصیل کمالت یولنی آچمق ورغبتلندرمکدن عبارت ایدی. ایکی تورلی تربیه‌نك آره سنده اولان آیرمه پك بیوکدر.

اگرده یورت واسبابلری سلامت اولسه، یاکه عباس ملانك، دولت خزینه سنده بر ایکی بیك آقچه‌سی قالمش اولسه ایدی، بویله یتیم بالانك حقنی بیلمك، ونفس فائده سنی قاتشدرمای، الله تعالی رضاسیچون تربیه‌لمك وظیفه سنی، تیره یاقده اولان ملالر بلکه باشقه‌لره ویرمازلر ایدی! . . . لکن، یوقاروده سویلدکمزچه مالی فلانی اولمادیغندن، یوسف بابای حمایه‌سنه دوشمکی لازم کلدی.

۱۰

یوسف بابای و قارتچغی

یوسف بابای هرنه قدر بیلدکی قدر دیندار، کندی مالنی کشی یه ویرماز، کشی مالنه کوز دوشرماز، الحاصل زمانه سینك بر یارارلق کیمسه سی ایدی ایسه‌ده، خانه سنده عباس ملا مکتبنده تحصیل ایتمش بر اوغلندن باشقه اوقومق، یازمق، بیلور ذات یوق ایدی.

اوقومق واوقوتمق طوغروسنده، بوکونده اولان اخلاص واعتبارلر اولکی زمانلر، اولکی فرصت وایرکنلك زمانلرده، هیچ اولمادیغی سببندن، یوسف بابای اوچ سنه مقداری محله مکتبنه دوام ایتدی، ایسه‌ده، تحصیل ایتدکی شیلری هفتیك ایچکی اوقی بیله‌مکدن عبارت اولوب، اصول اعتقاد، ایمان واسلام، رسول اکرم وصحابه‌لرینك احوالنی بیلورکه وقت یتمامشیدی.

یوسف بابای نماز اوقومیه، قارتایدیغی وقتنده مسجده یوروب، کشیلردن کوروبکنه اوکرنمشیدی. ذاتا بو وقتده، نماز اوقومیه اوشبو روشچه مسجدده، باشقه لرك عمللرندن کورمکله اوکرنورلر ایدی. قارتچغی ایسه یاش وقتنده آبصطایغه ایر بالالر ایله برلکده سبقغه یوروب، آبصطاینك چرا کوتاروب ده: «اوقوکز! اوترمن!...» دیکان سوزینه قارشو شایان مالایلرك، آرتدن طوروب، کوله کوله: «هیچ اوترماز، بو حکمسز یردکل، قورقماکز!...» دیکان سوزلرندن عبرت آلوب، هیچ نرسه اوقومامش ایدی.

بونکله برابر ایر بالالر ایله برکه یوروب، آبصطاینك اسکمله لرینه جمله سی بررتدن تزلوب اوطورمیه مجبور اولدیغندن، وآبصطای ایسه کوب وقتده آشده اولدیغندن، بو طرفده ایر وقز بالالر یالکز قاله رق شایاروب، بربرنی استهزاء ومسخره ایتدکلرندن، بونك هم برقدر خلقی بوزلمش وحیاسی ده آزالمشیدی. لکن چوق شکر اولسون که یوسف بابانك یاش وقتنك غیرتی کامل، وقایش قامچیسی ده کوز آلدنده طوردیغندن، آز آز یولغه کروب، بالالری اولدیغی صوکنده تمام بریغش قارتچق اسمنی آلمشیدی.

بو قارتچق یاش وقتنك هیچ نرسه اوقومامش ایدی دیرك. درست، اوقومامشیدی. ذاتا اخلاص ایله اوقومش اولسه ده، طرشوب اوقومش باشقه بالالرك هیچ بر شیٔ بیلمادکلری کبی بونك هم هیچ نرسه بیلمیه جکی آشکارا ایدی.

زیرا آبصطاینك درس اصولی، قورای داوشی کبی کوزل داوش ایله کویلامکدن عبارت ایدی. دکل کویلی (منظوم) کتابلر، بلکه فضائل الشهور، ملیکه، مردکه کتکان خاتون قصه سی، دوش تعبیری، کبی کویسز کتابلردن هم بالالردن کویلاب اوقوتمق آبصطاینك برکمالتندن ایدی.

یوسف بابایده بر کوزل خلق وار ایدی که بوکا اشارت ایتمای کیدر ایسه‌ك برکیمسه‌نك بر عماللنی یاشرمش اوله‌چغمز شبهه‌سزدر. بوخلقی ایسه بعض برخفت لکن بایلقی سببندن سوزی یورر اولان سودا کرلرمز کبی، اوقومق واوقوتمق اصوللرینه وتربیه‌مسئله‌لرینه‌قاتشورغه حقی یوق ایدکنی بیلور، کشیلر سویلشدکلرده، برطرفده طورر ایدی.

اکرده بوذات، باشقه‌لر کبی تقوالق صاتمق ویخشیلق اسمنی آلمق ایچون ویاکه بعض برعالم‌اسمنی غصب ایلمش متعصبلرك داوشلرنی فونو غراف قبیلندن یرلاب یورمکده اولسه ایدی، بوقریه‌ده عباس ملا، مکتب آچا آلمایه‌چق، وبونچه اسلام بالالری، ایمان واسلام حکملرنی اوکرنمکدن، باشقه قریه بالالری کبی محروم قاله‌چقلر ایدی.

یوسف بابانك خانه‌سنده کندینك بویغه یتکان ایکی اوغلی وایکی قزی اولوب، بونلرك بری اون ایکی یاشنده وزورسی‌ده حکمت حاجی‌یه نکاحنوب ایکی‌سنه صوکنده حاجینك کوزی، دخی بر یخشی مال کوردکنده، بونك لزومی قالمادیغی سببندن آیریلوب، قایتارلمشیدی. بوندن باشقه وفات اولان اوغلندن قالمش، آلتی یاشنده بر اوغلی، ومذکور اوغلینك هم خاتونی (کیلونی) بولنور ایدی.

هرنه قدر، بو اورنده حکایندن برطرفه چقدق ایسه‌ده، اسماءنك ترکلك ایدچك اورننی آکلاتمق قصدیله سویلدك. یعنی اسماءغه تربیه ویروچیلر مکتبه یوروب‌ده هیچ شی بیلمامش، وسبقغه یوروب‌ده موکلی داوشدن باشقه شیء ایشتمامش اولان ایکی ذات، وحکمت حاجی‌ده برقدر کونلر طوروب کوندشلری ایله سوکشوب، صوغشوب، قایتمش برقز (خاتون) اوله‌چق ایدی.

اسماءنك بو ایکی حالنی فکرلب استقبالی حقنده بر فکر یورتمکك اورنی حکاینك، اوشبو یرنده اولسه کرك. اکرده اسماء اولکی

تربیه‌سنی دائم اولمش اوله‌ایدی، کوزل خلقلی، مرحمت وشفقتلی، نازوك حسیاتلی، الحاصل «ملت آناسی» وایکنچی تعبیرله «یرفرشته‌سی» اوله‌چق، وکله‌چك کونلرده بونك تربیه‌سی سایه‌سنده کوزل کوزل آدملر ظهور ایده‌چك، احتمالی‌ده یراق اولنماز ایدی.

اما صوکغی تربیه‌سنه نظرا باشقرد قزلربله ارمه‌که یوروب، قارلغان جیاچق، قمزچیلرغه قمز حاضرلب ویرچك، اخیرنده برقارت باشقردغه اوچونچی‌ویاکه دورتنچی خاتون‌اولوب، کیده‌چك احتمالندن پك یراق کیدلماز.

کیم بیلور؟ بلکه تمام بوکا باشقه برحالده اولسه‌ده اولور، الله تعالی‌نك سرلرینه هیچ کیمك عقلی ایرشماز، والله تعالی حضرتینك تدبیرلرینه آدم‌اوغلینك ذهنی‌اصلا یاقن واره آلماز. بزم بواورنده یورتمش اولان احتماللرمز، یالکز عادت وتجربه‌که بناء ایدلمش کمان واحتماللردر.

یوسف بابای عائله‌سی، بوآولده بخشی اسم طوتدیغندن بونك خانه‌سنده یاشادیغنده اسماء هم هرنه قدر ملت آناسی اوله آلمازسه‌ده، شاید ملت بلاسی‌ده‌اولماز. بوکاده چوق شکر. زیرا ملت‌بلاسی وامت یوز قاراسی‌اولان بزم دینمش ونسلمش‌لرمز، تاش‌آستلرندن، اوره‌ان آره‌لرندن چقمش ذاتلر اولمای، بلکه کندی آره‌مزده طووب‌اوسمش لکن عائله‌چه آلنمه‌سی لازم اولان تربیه‌لری آلمقدن محروم قالمش ذاتلردر.

١١

صاف محبت

ب . . . . قریه‌سی، قمزی‌لذتلی، هواسی یخشی، چیشمه‌سی کوزل، صویی تملی (طعملی)، صحرالری ایرکن اولمق، ارمه‌سنك هرتورلی قوشلر صایرامق، ایله معروف اولدیغندن، قمز ایچارکه واستراحت ایدرکه کلوچیلرك، اك کوب کلمکده اولدقلری برقریه‌در.

بوقریه‌یه پیتربورغ، مسقوا، قزان، واتقه، خارکوف، طومسکی، ایرکوت، حتی فینلاندیه‌لردن آدملر کلور، وبریرینه تمام غریب اولان ذاتلر بولنور ایدی.

حتی کچن سنه‌ده ۋینکریه (مجارستان) مملکتندن یاش برمعلم وار ایدی. لکن هرنه قدر بوذات قمز ایچوچیلر جمله سندن کورلور ایسه‌ده، بوندن بیك سنه مقدم، آتاوبابالری بوطرفدن هجرت ایتدکلرندن، آنلردن قالان اثرلری تفتیش ایتمکده ووینکر لسانیله باشقرد لسانی آره‌سنك اولان مناسبتلری بیلمك ایچون باشقرد لسانی اوکرنمکده ایدی.

مزبور ذات، کوزل ترکیچه سویلشه بیلدکندن باشقرد لسانني بیلمکك، حتی صرف ونحولرنی برقدر قاعده تحتنه آله‌رق وینکر لسانیله مقایسه ایتمکده کوب مشکللك چیکمامشیدی.

بوذات، باشقرد قومی، بلغار ترکلرینه باشقه دکل بلکه آنلردن برقسم ایدکنی، ولسان جهتنچه هر برقومده اولدیغی بعض برحرفلر تبدیل اولنه‌رق ویاکه جزئی باشقه‌لق اوزرنك استعمال ایدلمکدن عبارت ایدکنی، وبلغار ترکلرینك لسانلری اك ایسکی وساده اولوب، بتون ترك قوملرنده استعمال ایدلن لسانلره اساس اعتبار ایدلمیه لائق ایدکنی اعتراف ایلمشیدی.

Из фонда Российской Национальной библиотеки

باشقردلر حقنده، درسنمی دکلمی، قمزغه، صو، قاتالر، صغر وکجه سوتی قاتشدره‌لر دیه برسوز مشهور اولدیغندن، قمز ایچارکه کلن کیمسه‌لر، مصرفلره کوب التفات ایتمای، هروقتك انابتلی وامین ذاتلری انتخاب ایدرلر. یوسف بابای، بونلرك اك برنچیلرندن ایدی.

اسماء کلوب کردکی کونك یوسف بابای خانه سنك اونبش عدد مقداری کیمسه قمزچی اولنوب، بونلرك آره سنك اون بش اون آلتی یاشلرنده اولسه کرك. کوزل چهره‌لی، انصافلی، غایت ملایم، بر شاگرد هم بولنور ایدی.

بو شاکردك اوشبو قش کونلرنده سلامتلکنه خلل کلدکندن، طبیبلر مصلحتیله قزان شهرندن کلمش، بونك کلدکنده یوقاریده ذکری کچن «بوداپشت» لی ژینکرایله‌بیلش اولمشیدی. لکن من کور مسافر، بوندن قالقوب ویرخورال واوصا اویازلرنی سیاحت ایته‌که کندکی کوندنبرو، کونلرنی غایت کوکلسزلکله کچررایدی.

کرچه بو ذاتلر آره سنده برمسلمان توره اولنور ایدی ایسه‌ده، غایت متکبر اولدیغندن، بوشاکردی هیچ اعتبارینه آلماز ووینکر کبی، ملایم سوزلر ایله «بنم طوغانم، قارنداشم، ایسکی وطنداشم» دیمك کبی سوزلری آغزندن قاچرماز ایدی.

وینکریالی پروفسور، شاگرده هروقت: «اوقو برادرم! زمان اوقومق زمانیدر، اوقوماز ایسه‌ك ملتکه نه کبی خدمت ایده بیلورسون؟... انسانك ملتنه خدمت ایتمادکی زمانی قدر، عبث کچن زمانی یوقدر. سزك یاشکزده وقتمزده بزم بیلدکمز سزك بیلدکگز قدر دکل ایدی، بزم یاشمزه یندکزده معلوماتکز بزم معلوماتمزدن کوب درجه آرتق اولور!...» دیه تشویق وترغیب ایندکی حالده، بزم مسلمان توره سی، اسلاملرك عرف وعادتلرندن

Из фондов Российской национальной библиотеки

کولمکده، آتلار آتلاماز، آداب واخلاقلرینه تعریض ایتمکده، ملالردن کولمکده، مدرسلرینی مسخره ایتمکده ایدی.

اهل اسلامك فقیرلك، علم ومعرفت بابنده اولان توبانلکلرینه اولان جمله سببی، ملالر ایله اسلام بایلری وشاگردلری اوستنه تاشلاب، کندیسی آپ آق کاغد کبی صاف اولوب، طورمقده ایدی.

کندیسی عمربارنچه خصوص اسلاملر فائدهسنه برتین اولسون آقچه صرف ایتمادکی کبی. برسطر اولسون یازو هم یازمامشیدی. شو کونلرده غزتهلرك برنده، برقسقه فکرلی کیمسه طرفندن عموم اسلام حقنده کوکلسز برافتراء یازلدیغنده، برقدر حمیتلی کیمسهلر کلوب، اوچ بش سطر ایله اولسون جواب یازلمهسنی رجا ایتدکلرنده، تورلی تورلی بوش بهانهلر ایله، رد جوابی ویرمشیدی.

ب . . . قریهسنده اولان قبرلك اطرافنی بازقازوب ایلهندردکلرنده قریه خلقی اوز آرهلرندن هم برقدراعانه جمع ایتدکلرنی کوروب، مسافر روسلر جملهسی کربمی آزمی صدقه ویردکلرنده بزم آبرازاونی مسلمان قارنداشمز بوکا هم اشتراك ایتمامشیدی.

دیدکمز شاکردك، بو کیمسهیه الفت ایتمادکی ایچون اصلا تأسفمز اولمامشدر. زیرا الفت ایتمش اوله ایدی، نه قدر احتیاط اوزرنده اولسهده بعض سوزلرنی قبول ایدر، وبعض طبیعتلرنی کچروب آلور ایدی ظن ایدرمز.

شاکردلك عالمنده هر نه قدر منتهی اولماز ایسهکده مبتدیسی هم اولمادیغمزدن، شاکردلرك اخلاقنی حفظ ایدهچك وقتلرکاك زیاده اعتناسی لازم اولان وقتلر، اونبش یاشدن صوك اولان چاغلری، دیه بیلورمز. بویاشلرنده، بالالر، فرانسه انقلابی قدربیوك بر انقلابه اوغرارلر، وهرتورلی یوللره کرمیه استعدادکسب ایتمش اولورلر.

یوسف بابای خانهسنده بوشاکرددن پردهلنوب، یورر خاتون

ИС фондов Российской национальной библиотеки

قز اولمادیغندن، اسماء هم بونلر قبیلندن، هیچ کیمدن پرده‌لنمادکی کبی بوشاکردن پرده‌لنماز ایدی.

بوشاکردك کلدکنه تمام بر آی اولدیغندن خلقی، فعلی صنالمش وغایت معصوم بربالا ایدکنه قناعت ایدلمشیدی. حتی یوسف بابای خانه سی دکل، جمله اعتبارلی ذاتلر، بونی سورلر وبالالرنی بونك کبی شاکرد ایتمیه ارزو ایدرلر ایدی.

شاگرد ایله اسماء بر برینه اوچراشورلر، وتکلفسز سویلشورلر ایدی. اسماءنك قاره خبرلرنی، وحسرتلی ساعتلری ایدکنی، شاکرد بیلور وزیاده قزغانور، اکرده الندن کلور ایسه کندی جاننی فدا ایدرك اسماءنك آتاو آناسنی کیرو دنیایه قایتارر ایدی.

شاگرد بومحزون قزی کوردکنك تسلیه ایتمیه چالشور، وعظ ایتمیه طرشور، لکن موفق اولمیور ایدی. اسماء، نازك وعظلره اهل کوره‌چك برباشلق اولمادیغی کبی، شاکردك هم خزینه سنك سرمایه‌سی آزایدی.

زیرا، درد وحسرت اهللرنی تسلیه ایتمك ایچون کوب ذاتلرك ترجمهٔ حاللرنی بیلمك وآنلری مثال ایدرك کوسترمك لازمدر. حسرتلی کیمسه ایچون کندیسی کبی ویاکندیسندن زیاده آغر برحالك اولان کیمسه‌یی کورمك قدر فائدلی شئ یوقدر.

حالبوکه شاکردك تاریخ وتراجم علمنده معلوماتی پك ناقص ایدی. اکرده بویله ناقص اولمیه ایدی، اسماءغه عبرت یوزندن یوزلر ایله مثال کوسترر، بلکه اسماءغه کندیسی شایان شکران برحالك ایدکیله اعتقاد ایتدره بیلور ایدی.

شاکرد، اسماءنك حسرتلرنی اونوتدرمیه غیرت ایدر، وهروقتك شاد یورمیه تشویق ایلر ایدی. لکن اسماء ایچون بونلر کفایت ایلك چکمی؟...

بوقزه شاکرد، کندی یاننده اولان حکایات کتابلرنی سویلر

واوقودر ایدی. بوحال برآی دوام ایندی، لکن بربرینه تمام مونس اولمشلر وبربریله راحت وحضور تابمقده‌لر ایدی. بونلر آره‌سنده هیچ کیمی شبهه‌یه صالمیه‌چق اولان صاف برمحبت وار ایدی.

بوایکی یاش، بوایکی یتیم، بربرینك حاللرنی بیلمك دکل، حتی کندی حاللرنی بیلمازلر ایدی. بربرنی سودکلری وبربرنی کورمیه هروقت ارزو ایدوب طوردقلری حالده: «سنی سوەم، یاراتم!» دیه آلمازلر، هم بویله دیمکی اصلا بیلمازلر، دنیاده بویله سوزلر وبویله تعبیرلر وار ایدکندن‌ده خبردار دکللر ایدی. محبتلك نه ایدکنی آکلامازلردن مقدم (*) بونلر بربرینه محبت اینمشلر ایدی. اما نه قدرده صاف وخالص محبت ایدی!...

بونلرك کوزلری سویلشور، کوکللری خلوص اوزرنده سرلشور بربرندن شکایت وبربرینه شلته ایدشور، لکده کندیلری ایسه بوحاللردن تمام بیخبرلر ایدی. محبت دنیاسی باشقه بردنیادر!... اك صاف کوکللی واك کوزل خلقلی ذاتلری محبت اهللری آره‌سندن ازله‌کز!...

بربرینه اوچرادقلری وقتده، یوزلری نورلانور، یورکلری سلکنور، تزلری تترار، جمله شادلق وحسرتلری اونودلوب، یالکز قارشولرنده بربرنی کوررلر ایدی. امّا نه قدرده صاف وخالص محبتدر!...

ای معصوم بالالر! دقت ایدکز! فرصتکز الکزده ایکن‌پك دقت ایدکز!... اك راحت اولان بردنیادن چقوب‌ده، اطرافی تیکانکلر، سانچکیلر، تیران چوقر وبازلر، هرتورلی اوصال یرتقچلر ایله احاطه ایدلمش برعالمه کرمك ایچون حاضرلنکده سکزکه بونی بیلمیورسز، هیچ بیلمیورسز، دقت ایدکز دقت!!...

(*) آتانی هواها قبل ان اعرف الهوی ❊ فصادف قلبا خالیا فتمکنا

بوشا کردك کوکلنده اولان شیٔ، جمله قایغوسی، اوشبو هیچ کیمسه‌سز قالمش اولان قزی بختیار ایتمك. وسونمش اولان شمنه‌ده اوت یاندرمق طوغروسی ایدی. کاشکی بویله شیٔ ممکن اولسه ایدی!.. کندیسی هم نه قدر بختلی اولوردی. فقط بویله یاشنده اولان بریکنه هم‌ده یتیم وتحصیلده اولان بریتکه بوامر هیچ ممکن اولورمی؟... لکن صاف وعفیف اولان محبت اهللری، فیلسوفلر کبی امکان، امتناعدن بحث ایتمازلر، آنلرك دنیاسی باشقه‌در، آنلر، وظیفه‌لرنی اجرا ایتمك طوغروسنده حتی جانلرنی دریغ ایتمازلر، آنلر عالمنه کرمامش ذات آنلرك احوالنی هیچ بیلماز، اویله دکلمی؟.

آوغوست باشی کلدی، شاکردك ایبدشلری قزانه وارمق ایچون کلمشلر وبونی هم برابر آلوب کتمکچیلر ایدی. مدرسه نظاملرینه کوره اوشبو ساعتده قالقوب کتمك لازم ایدی.

بونلر کوزلرنی یاشلاندروب، ایسانلشدیلر، تکرار کورشمك وبر برینه سردش اولمق وعده‌سیله وداع ایتدیلر، لکن بو کبی وداعلر، آنچق عفیف محبت اهللرندگنه اوله بیلور.

شاگرد، آناسندن یادکار اوله‌رق قالمش هم‌ده اك مضطر کونلرنده‌ده قولندن چقارمامش اولان بر آلتون تنکه‌سنی هدیه ایدرك ویردی، اسماء ایسه، بونی فوق العاده برممنونیت اوزرنده قبول ایلدی. بوکا مقابل اوله‌رق، آناسندن قالوب‌ده زورلغنه کوره ایزوینه برکتلمش اولان کموش بالداق (حلقه) سنی ویردی. بیچاره اسمانك آتاسیله آناسندن میراث اوله‌رق قالمش ترکه‌سی، یالکز اوشبو بالداقدن عبارت اولدیغی، وغایت سودکی حالده، شاکرده ویرمکده آزغنه اولسون تردد ایتمادی.

حالبوکه بوقیمتلی اثر اك اللك کورشدکلری ساعتده آتاسی طرفندن، آناسینه هدیه ایدلمش وبوتاریخه هم عربی رقملر ایله ایچ

Из фондов Российской национальной библиотеки

طرفنه اشارت ایدلمش وهر ایکیسینك اسملرندن باش حرفلری یازلمشیدی. بویله اولدیغنده نه قدر قدرلی برمالدر!...

لکن بزم شاگردمز، بوبالداغك تاریخنی اوّلدن کوزل بیلدکندن اسماده طورمه‌سنی استر ایدی وشو سببدن اعتذار وطلب عفوایلدی. بیچاره قز، بویله معامله‌دن محزون اولدیغندن، ایکنجی کورشدکلرنده قایتاروب ویرمك شرطیله قبول ایدرك آلدی، بوکا ایسه، اسماءده رضا اولدی. بو ساعتدن آلتی تاولك صوك، بزم شاگردمز، تحصیل ایتمکده اولان مکتبنه یرلشمش ایدی.

۱۲

شیطان یالچیسی

یوسف بابای خانه‌سینه، کوندرك برنده مسافر برخاتون کلدی. قرق یاشلرنده اولان بوخاتون کندیسنك خبرینه کوره اصلی ف ..... شهرندن واسمی‌ده حمیله اولوب، یراق بریردن قایتوب کلمکده ایمش. بوخاتون اسماءنك آناسی اولان عائشه آبصطاینك بیلشلرندن ویاقن دوستلرندن ایدکنی، واسماءنی هم ف..... شهرینه برایکی آی مدته قوناقغه آلوب کتمك ایچون بوندہ طوقتالدیغنی بیان ایلدی. ویوسف بابایدن رخصت صوروب، صوکره کندیسی کتوروب تابشرمق اولوب، سوز ویردی.

هرنه قدر اسماء، بوکبی بردوستی وارلغنی آناسندن بروقت اولسون ایشتمادکنی بهانه ایدوب، باررغه رضا اولماق استدی ایسه‌ده، حمیله‌نك مایدن یومشق، بالدن لذتلی سوزلرینه انابت ایدوب، اخیرنده موافقت ایتدی.

یوسف بابای، غایتده ساده‌دل برقاتلی آدم اولوب، حیله مکرلردن اصلا خبری اولماز؛ یالان سویله‌مك نه‌در بیلماز، برکیمسه اولدیغندن همیده‌نك جمله سوزینه اشانوب، اسماءنی ـ کوکل وخاطر آچوب کلسون ـ دیه یبارمك استر ایدی.

بونك اوزرینه یوسف بابای وجمله خانه خلقی اسمائنی اوزاتوب قالدیلر. اونبش کون صوکنده، همیده‌دن کلمش اولان مکتوبده اسمائنك تیر (تیف) ایله خسته‌اندکی خبر ویرلدی. بونی ایشدوب یوسف بابای، پك راحتسز اولدی ایسه‌ده، نه ایتسون، بوکونه قدر اوزهمرنده شهره وارمادیغندن، تیمر یول وپاراخودلری کورمادکندن، یورتده اش کوب اولدیغندن، کندیسی اسماء یاننه کتمیه ممکن دکل ایدی. باروب‌ده نه قیلسون!...

اوچ کون صوکره کلن مکتوبده خسته‌لکی آغرو بر هفته صوکنده کلننده پك آغر، نهایت اوچ کون صوکره کلننده وفات اولدیغی بیان ایدلندی. ایواه!... بونکله عباس ملانك بتون نسلی منقرض اوله‌چق ایمش!...

هرنه قدر، یبارد‌کنه یوسف بابای ندامت‌ایتدی ایسه‌ده، اوله‌چق اش اولمای قالماز، اوله‌چك اولدقدن صوك بونده طورسه هم اولر ایدی دیه کوکلنی تسلیه ایتمك استر ایدی.

یوسف بابای وبتون خانه سینك حسرتلی برکونلرنده همیده طرفندن، یوسف پیغه‌برك کولمکاری کبی، اسمائنك کولمك ویاولق کبی بعض شیلری، یوسف بابایه کلوب‌تابشرلدی. وفات اولدیغی حقنده میتریقه‌دن کوچرلدکی بیان ایدلمش یازو هم برلکده یوسف بابایغه ویرلدی. بیچاره الله رحمتنده اولسون!...

Изофондов Российской национальной библиотеки

١٣

واقزال و مسافرلر

فيورال آينك آخرى وصالقون ييلمك الك كوچلى اولان بر كونى، كوندز (*) ساعت دورت وبيشلرده پوچته پويزدى كلوب ف.... شهرى واقزالنه طوقتادى. ربع (چيرك) چاقروم مسافه‌يه اوز انمش، بوكروانى وايكنچى تعبيرله، دنيا زورلغنده اولان پاراخودلر ايله يارشوچى بو، ير پاراخودنى (كمه‌سنى) آقتاروب وجبرلاب كتورمش قوتلره، وبو قوتلرى كندى علملريله تسخير ايدن آدم اوغللرينه، وجمله‌سندن زياده جناب الله طرفندن آدم بالاسنه احسان ايدلمش علم وفهملره هم تعجب ايدكز هم حيران اولوكز!!..

واقزاله قارشو كلن كيمسه‌لر ايله مسافرلر قاتنناشوب، غلبه‌لك فوق العاده اولدى. وبرنچى درجه زاللك، آشاوچيلرك پچاق، سانچ‌كى چينياق وزژانوك داوشلرينك مجموعندن طوتاش حاصل اولان شاولامقى ايشدوب طورمق، ومجموعينك روشلرنى كوروب طورمق، غايت قزقلى ايدى. وتمام اوبر كبى براشتها اوزرنده آشامقلرى عجايب برتماشا ايدى.

مسافرلر آره‌سنده قارت، ياش مسلمانلر كورلمكده اولوب، باشلرينه كيمش اينجو تاقيه‌لرى، كيسه‌لرنده اولان آلتون ساعتلرى بونلرك هم دنيا كورمش؛ عمومى معاشرت آدابنى بيلمش، وايسكى‌چه طوره‌مز، دعواسنده اولمامش سوداكرلر ايدكنه دليل ايدي.

(*) كون عربلرك (يوم) وكوندزده (نهار) كلمه‌لرينه مساويدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

واقزال . . . . يلغه سنك اوك طرفنده وشهرك قوياش بايشنده تأسيس ايدلمشدر. شهر ايله واقزال آره‌سی خیلی برمسافه ايسه‌ده، كلوب كيدوب يوروچی كوباكندن يولی غلبه‌لكدر.

بوكونده تيمور يول زاوودلرينك مناره‌لر كبی مورجه‌لرندن چقمش توتونلر يرنده، يكرمی ييل مقدم، بالقچيلر توتونلری كورلور ايدی.

اوردك صيادلرينه يول ويرميان ارمه‌لك وسازلقدن، بوكونده حتی فرانسزلر ايله تركلر، ياپونلر ايله نمسه‌لر. بلكه بتون جهان خلقی تمام فخر وتكبرلك اوزرنده يورمكده‌لردر.

نيچه يوز ييلدن نبرو بلكه نيچه بيك وميليون ييللرد نبرو، اورمانلرك بيوكلكلرندن ويافراقلرينك قوييلغندن، كوندز اولسون ياقتيلق كورمامش اورنلره بوكونك الكتريق نورلری، قوياش ايله يارشدقده اولان ياقتيلغنی ساچوب، قوياشدن كولوب، طورمقده‌در.

واقزالك منتظم باغچه وكلستانلری يرنده، قارت قاراغه، قارت ايمن آغاچلری بولنوب، بونلرك بوتاقلرنده مقام طوتمش اولان بيك ياشلی قارغه‌لر، فوق العاده برلذت اوزرنده قچقرشرلر ايدی. لوقوموتيفی سزغرمقلری اورننه تارتای (تارتار) وبوده‌نه داوشلری ايشدلنور ايدی.

بوكوند، پری قزلری كبی ماتور وكوزل محبوبه‌لرك صف اوله‌رق وقار وادب اوزرنده يورمكده اولان دوشاملرده، الك زمانده بيوك بيوك كوللر ويرغاناقلر اولور ايدی.

مذكور كوللرده هرتورلی حشراتلر مقام طوتمقده اولمشلر ايسه‌ده، اصل‌مالك وخواجه‌لر، مملكتی اداره ايدوچيلر باقه‌لر اولوب، بونلر، كوياقاتی قچقرشمق مسابقه‌سی (يارشمق) ايدر كبی بربرندن آرتق قچقرشرلر، وشاكردلرمزك مناظره ايدشه‌مز ديه قچقرشدقلری كبی،

داوشلری حتی یراق اورنلرده اولان کیمسه‌لره هم راحتلك ویرماز ایدی.

١٤

کینه و اقزال

سیبریاده اولان مشهور .... بازارینك صوك کونلری اولدیغندن، حکایت ایندکمز سوداکرلرك، مذکور بازاردن قاینوب، واروچیلر ایدکی ظن اولنور.

هرنه‌قدر، واقزالك ایچی وطشی خلق ایله طولی ایسه‌ده، آربه‌لرك ایچلری ده بوش دکل ایدی. «دخان تارتلماز» عباره‌سی یازلمش آربه‌لرده بعض کیمسه‌لر، باشقه یولچیلرك رضا اولمادقلرینه باقمای غایت حضوراوزرنده دخان چیکوب اوطوررلر ایدی.

خاتونلره مخصوص آربه‌لرك برنده اونبش ویکرمی مقدارنده مسلمان قیافتلی خاتونلر اولوب، عجایب برمنظره کسب اینمشلر ایدی. آقرابادلر روشنك یوزلرینه بویامش آق وقزل بویاولری، ادبسز سویلشمکلری، کیلوشسز کورنشلری، کوکلره برراحتسزلك بلکه حسرت کتورمکك ایدی. بیتلرنك اولان بویاولرندن آغرب دوشمش یول یول تیرلر، دکزصورتنی؛ وآره‌سنك اولان قوریاقك آطه (اوطراو) مثالنی کوسترمکده ایدی.

بوخاتونلرك بویله بهالی کیوملری، بای عائله وکبار فامیلیه‌سنه منسوب اوله‌چقلرنی بیلدرسه‌ده، ادبسز قیلانشلرندن، وتربیه‌سز هرکتلرندن، اك زبون کیمسه‌لر، ورذیل طائفه‌لر، کیوم قولوپلری اوله‌چقلری معلوم ایدی.

لکن سوداکرلر . . . . بازارندن قایتوب کلدکلری حالڭ، بو «داروین» ممیونلری قایدن کلوب، قایڭ وارمقڭلر ایدی؟.. وبو مرتبەدە تربیەسز اولدقلری حالدە بوله کبار عالمنە مخصوص کیوملرە، قیمتلی اصل تاشلرە نە جهتدن نائل اولمشلر ایدی؟! . . . بوشیلرە هیچ برطریقلە کشف ایدرکە ممکن دکل برمعمی (تابشمق) در. بلکە بونی بیلوچیلر، حتیکە آلوب ویروچیلر بالکە اوشبو پویزدە هم واردر. . . . . هرنە ایسە بونلری کورن ادبلی آدم، کرچە باشڭ آزراق کولسەدە، حاللرینە تأسف ایدوب، صوکرە آغلایەچقدر.

١٥

دیلنچی قز

دیدکمز واقزالڭ، پویزدك تون طرفنڭ اولان قویرغندە، عین پوچنە آربەسی طوغروسندە (برابرندە) بر دیلنچی قز بولنور ایدی. اوشبو مسلمە دیلنچی، اوزون بویلی، لکن آرق وآف چرایلی (چهرەلی)، قارە کوزلی وکوزل قاشلی، یاشی بلکە اونلردە اولنور ایدی. باشنە باغلامش نرسەسی، یون شال اولوب، لکن سلامت یرلرینە نسبتلە یرتق اورنی کوبرك، وبو یرتقلردن ساچلری چقوب، طوزولوب، ییل ایلە سلکنوب طورر ایدی. یون شال ایدکی یالکز بعض کیساکلرندن آڭلاشلنور ایدی. اوستونڭ قرق یماولی یتمش یرتقلی بربیشمت اولوب، بوبشمتدن هیچ مانعسز، ییل بر طرفندن ایکنچی طرفنە اوتوب یورر ایدی. صول طرفنڭ، گودە بوینچە آصلەش برقاپچق اولوب، لکن قاپچقدە هیچ بر یرتق وتیشوك کورلماز، بتون ایدی.

آی بوقاپچق وای بوقاپچق ! . . . سویلدکمز قزه آصلمیه هیچ کیلشماز ایدی. لکن نه چاره‌که باش یازیسی بویله ایمش‌ده آصلمش، بوکا نه چاره ؟ ! . . .

بزلر «باش یازیسی شویله ایمش» دیبورمز. لکن دنیاده‌بعض فیلسوفلر کورلورکه باش یازیسی مسئله‌سنی هم تدقیق ایدرلر، وباش یازیلرینك هم بیگ ومیلیون ایله سنه‌لردنبرو صوزلنوب واوزانوب، وبربرینه باغلانوب کلمش سببلردن ایدکنی سویلرلر. هرنه‌ایسه بزلر، بوبحثدن کیچه‌لم. چونکه بویله بحثلری تحلیل ایتمك، بیوك فیلسوفلر ایله بزم عقائد اوقودوچی مدرسلره مخصوص بر وظیفه‌در. آنلره قارشو سوز سویلمك، وبربر تورلی فکر عرض ایتمك اصلاممکن اولماز. آنلر برسوز حقنده: «شریعت شولای !» دیدیمی، جف‌القلم اواش بولدی‌ده بتدی ! . آنلرك بیلدکلرینك طوغری اولوبده، بنم بیلدکلرمك خطا ایدکی حقنده بر دلیل صورمق وظیفه‌م دکلمی؟ قناعت ایده‌جك بر دلیل ایشدنه قدر، سوز سویلر ایسه‌م نه اولور؟ دیبورسز دکلمی ؟ ! . . . لکن سز تجربه‌ایچون سویلب باقکز! نه اوله‌چغنی شو وقتده کوررسز.

دید کمز دیلنچی قزك آیاغنده تاشلاندق رزینکه قالوش‌اولوب، بالطرلری (بالدرلری) آچق‌اولدیغندن، اوشوب قب قزیل‌اولمشیدی، ایکی کوزندن یاشلری تامچیلاب طورر، وکندیسی‌ده بیزکاك چیرلی کیمسه مثالنده، دردر قالترار، دیشلری‌ده بربرینه شاق شاق صوغلنور ایدی.

ای‌عجایب حکمت! جمله انسانلر، برآتا وبرآنا بالاسی‌اولدقلری حالده (بزم اعتقادمزه کوره)، قسمتلری پك مختلف، طبیعتلری‌ده تورلیچه، بختلری‌ده قرارسز منفاوتدر.

بری نه‌کیمیه بیلمدکی حالده، ایکنچیسی کیبار ایچون هیچ شیٔ

بولماقده‌در. بری بیك تورلی عزت ونازلره مستغرق اوبری، اینلر قدر اولسون راحت کورمامکده‌در. بری صالقون بورانلرده، قار یغمورلرده، صغوقلره طوکوب، یغمورلره چیلانوب، رزق‌ازلب یوردکنده، اوبرینك، دنیاده بویله کیمسه‌لر اولنه‌چغی‌ده خاطرینه کلماز.

خاطری تابلمق ایچون بریار ومحرم دکل خاتونه اصل تاشلر هدیه ایدلدکی حالده، آدملك حقی ایچون اولسون، ایکنچی برینه اون کاپك اولسون ویرلماز.

باشقه دیلنچیلر هرکمك آردندن، کویا آلاچقلری وارکبی صوراب یوردکلرنده. بوقز، طوقتامش اورننده کویا جانسز نرسه ویاکولـگه مثالنده هیچ تبرنمای وقوزغالمای طورر ایدی. اکرده دقت‌ایدلنوب کورلسه‌ایدی، مذکوره قزك دیلنچیلـکه اوکرنمادکی، ویاکه دیلنچی اولورغه استمادکی آکلاشلنور ایدی.

١٦

زینوش آبصطای یاکه دیلنچیلر

ف... شهرنده، ... اورامنده کندی خانه‌سنده زینوش آبصطای اسمنده برخاتون معیشت ایتمکده‌در. بوخاتونك اسمی بتون باشقردستان ولایتنده معروفدر. توپراق صاتار ایچون کلمش باشقرد وکیللری بونك خانه‌سنه نزول ایدوب، آیلر ایله وقت قالورلر، وتوپراقلرینه صاحب تابا آلمای یوردکلرنده، زینوش آبصطای یاردمیله اشلرنی یرینه قویارلر.

زینوش آبصطاینك هرتورلی خلقدن دوست وبیلشلری کوب

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اولور، دنیانڭ روشنی کوزل آگلار، وزمانه یه موافق حرکت ایتمك یوللرنی ده بیلور. یرصاتوچی باشقردلره، آلوچی تابدیغی کبی، یر آلوچی نمسه لره، لاطیشلره، خاخوللره هم صاتوچی تابار. شهره کلوب، خاتونلری یانلرینه اوزاق وقت قاینا آلمای طورمقده اولان کیمسه لره هم حاجت اولان شیلرنی تابوب کتورر، محتاج ایتماز ایدی.

زینوش آبصطای، باشقه خاتونلر کبی عقلسز اولمای، کوب شیلر بیلور ایدی. بو بیلوی سببندن کوب مال تابمش؛ حتی اوشبو خانه سنی برکاپك آقچه صرف ایتمای، بربای بالاسندن، برخدمت برابرینه آلمش؛ وصوکره نظام بوینچه برکتوب باللی مثالنده لذتلی ایدوب یوتمش ایدی. هرنه قدر کندیسی کچکنه گوده لی ایسه ده، قارنی ایرکن ومعده سی سلامت اولدیغندن، کوب شیلری آشار وجمله سنی هیچ مشقتسز سگدرر ایدی.

بر آره لق حیله کاغدی یازمق طوغروسنڭ حکم آستونڭ قالدی ایسه ده، دگزه باطوب قوپ قوری چقمش کیمسه مثالنده، قدالرینڭ همتی سایه سنده هیچ برکرسز خلاص اولمشیدی.

وایکنچی بروقتڭ، ویره چککی ایچون یورتنی وجمله اشیاسنی کلوب یازدیلر، مزایڭ (طورغ) هم اعلان ایتدیلر ایسه ده، اشنی توزاتمشیدی. «توزاتمشیدی» دیدك، چونکه قزان سوداگرلری بوکبی معامله لری، مثلا تنکه باشنه ایللی تین، یاکه یگرمی بش تین، یاکه بوندن کم ویروب، سندی (ویکسیلی) کیروقایناروب، آلمایه، «اشنی توزاتدی» دیه تعبیر ایدرلر.

زینوش آبصطاینڭ ماجرالری وحکایه لری یالکز بونلر اولمای، بونلردن قزق وبونلر دن قورقچلی اولانلری آزدگلدر. لکن بونلرڭ کوبسی بو اورنده سویلمیه مناسب اولمادیغندن، ونه قدرسی خلق آره سنده مشهور اولدیغندن، یازمیه حاجت یوقدر.

لکن صوکراق زمانلرده، زینوش آبصطاینك، یاش وقتلری اوتوب، همتی آزالدی، قوتی تنزل ایدوب، شهرتیده کمدی. دعوالی وغوغالی ترکلکره اقتداری قالمدیغندن دوستلر بیلشلر تارالدی، بیلدن کلمشماللر هم داوله کتدی. نه قدر اورلق ساچمش ایسه جمله‌سنی اوزی اوردی، وکشیکه حاضرلمش چوقرلره کندیسی دوشوب الوغ بدبختلکه قالدی.

دیوژه‌ن نام فیلسوف، اقتداری اولدیغی حالده مجرد بر زهدلك نیتیله اینلر ترکلکی اختیار ایندکی حالده، زینوش آبصطای هیچ استمادکی حالده اینلر ترکلکنه قالدی. کندیسی بویله اعتقاد ایتدکندن „قالدی" دیدك، یوقسه آنك اولکی ترکلکیده اینلر ترکلکی ایدی.

لکن ایت، تنندن جانی چقانچه همیشه ایت اولوب، اینلکنی ایدر، اوشبونك ایچون، بوخاتونده، دنیاکوتمیه باشقه بر یول تابدی. شویله‌که: آتاسز وآناسز قالمش، یاکه حامیسز اولمش یتیم قزلری جیوب دیلنچیلك ایندرر، وآنلر جیوب کتورمش آقچه‌لر ایله کون اوزدرر ایدی، شو سببدن دیلنچی قزلری هر وقت طقوز اون عدددن کم اولماز ایدی.

زینوش آبصطای، کسب یولنی باشقارتدی ایسه‌ده اوحاللغنی آزالنمق دگل آرتدرمشیدی. بوعملی، آدملرك خلقلرنی بوزمق ایچون دخی ینگل بریول اولوب، اولگیسی کبی بویول هم طوپ طوغری (جهنم) ه‌آلوب وارمقلق ایدی. زیرا نه قدر معصوم بالالری جیوب بویله بوزوق عادته آلشدرر، صوکندن بویلری، کشی کوزینه کورنرلك اولدیغندن صوك بیزندروب، توزوندروب، فاحشه خانه‌یه تسلیم ایدر، بیچاره‌لرده بوسفاهت چوقرنده هلاك اولورلر ایدی.

اوتمش بابلرده سویلمش اولدیغمز دیلنچی قزده زینوش

آبصطاینك دیلنچی قزلرندن بری اوله‌چق ایدی. اوله‌چق دیدك، چونکه بوخاتون قولنه دوشدکندن صوك بوسفری اولگی سفری ایدی. جمال وکوزللکی یرنك، سویلشووی لذتلی، کندیسینك غایتك جاذبه‌لی اولدیغندن، تیز کوندن، بوندن الك کتمش دیلنچی قزلر، اورننه بوهم کیله‌چك ایدی!.....

ای حرمتلو اسلام بایلری!... وای‌بای اوغللری!... کورسه‌کزچی، سزلرك آقچه‌کز، کملری هلاك ایتماز!... وکملری دنیا وآخرت بختسزلرندن ایلماز!... برقدراولسون انصاف یوقمی؟!... باشقه ملتلرکبی بزلره هم عبرت وحمیت اظهار ایله‌چك وقتلر هنوزیتمادیمی؟...

شایان تعجبدرکه بونچه اهل اسلام، بونچه الوغ سودا کرلر وبونچه سوزلری یورر عقللی ذاتلر اولدیغی حالده، بویله غریب حالده، آتاسز وآناسز هم حامیسز قالمش یتیم بالالره، هنر وصنعت یوللری کوسترمك طوغروسنده لازم مرتبه غیرت صرف ایدلمیور.

غزته اوقومیه باشلادقلری ساعتله، غیری قوملر، اویقولردن اویغانوب، کندی کمچیلکلرنی کوروب، توزه‌تمیه، وملتدشلرینك کسب وعمومی حاجتلری قایغوسنی کورمیه یابشدقلری حالده، بزم مسلمانلرمز، غزته اوقومیه کرشدکلریله، بتون قایغولرنی اونودوب، یاپون، قوره، سیام، برازیلیا، احواللرندن بحث ایتمیه، غلادستون بسمارق، لی‌خون چانغ، والدرز ماجرالرنی حکایت ایدرك لذتلنمیه باشلامشلردر.

حالبوکه شهرمزده دکل شهرلرمزده، واقزالك دکل واقزال وپاراخود کانتورلرنك اسلام یتیملری اورام طولوب یوررلر، جمعه وعید نمازلری وقتنك مسجد آلدنك کروه کروه اولوب طوررلر، بونلرك داوشلرندن وبربریله سوکشدکلرندن ویمان سوزلر ایله قچقرشدقلرندن، جامعه وارمش آدملر، راحت نماز اوقوب ودعاء ایدوب کلمك زحمتندن

Из фондов Российской национальной библиотеки

محروم كلورلر.

روسلر، اوشنداق فرنكلر، يتيملره دكل حتى حيوانلره شفقت ايتمك حقنده پروغراملر ترتيب ايتديلر وجمعيتلر تأسيس ايلديلر، وبوبولره نه قدر بايلق صرف ايلمشلر وايليورلر. اما بزم خلقمز كندى جنسداشلرمز اولان بويتيملره وخصوصا محتاج خلقلرمزه فائدەلى يول كوسترمك حقنده مشورت ايتماەكده وياكه پك آز ايتەكده لردر.

مسجد آلدنده اولان دیلنچیلره یاروم كاپك باقر آقچه ويرمكله، ياكه خانەمزه ودكانمزه وارانلره بركيساك شكر ويرمكله كندى اوستمزده اولان بورچمزدن خلاص اولور ايسەك، عجايب روشده بزم بورچمز آز ايش!....

واقعا زينوش آبصطاى قارننه كرەچكنى بيلدكمزده بويله ايتمكده عيب صانالماز. لكن، اگرده استر ايسەك بلااوتنى اوچقون وقتنده سوندرە بيلور ايدك. زينوشلره كرمك دكل، زينوشلرك اورلقلرنى بتوره وتامرلرنى قورته آلور ايدك.

اسلام خلقى اومارته قورتى اولورسه، زينوشلر، الك كوچلى زهر وآغو اولان آق قورت اولەچقدر. ملت اوسننه زينوش آبصطايلر، فاطمەلر، لطيفەلر مسلط اولور ايسه آخرى يخشى اولماز.

ملت ديمك بصيرتلى قارتلر وتوفيقلى يكتلر؛ ياكه عفيف وتدبيرلى ايرلر وتربيەلى خاتونلر ايله قائم اولور. خصوصا، كلەچك كونلر، ياشلرالنه امانت اولەچغى سببندن آنلرك حسن خلقلى واداره‌لى اولمەسى لازمدر. برملتك قارتلرى مسجد وعبادت خانەلرده طولوب ياتسونلر، ياشلرى، فساد اخلاق بلاسيله، وخاتونلرى اسراف وسفاهت مرضيله مبتلا اولورلر ايسه اوملت بندى ديمكدر.

اوشبونك ايچون، يتيم بالالره زينوشلرى، وياش يكتلره فاطمه ولطيفەلرى مسلط ايتەكدن صاقلامق، چارەسنه باقمق الك برنجى

Из фондов Российской национальной библиотеки

خدمتدر. بویله خدمت، ملالردن استثنلماز. زیرا آنلر، بزم آره‌مزدن یوقاری چقوب، کندیلرندن بزم آره‌مزده اولان واقعه‌لردن کوب خبرلری یوقدر، ویرکان صدقه‌لرمزی قبول ایدوب آلورلر، وعزیز ایمانمزه تعرض ایتمازلر ایسه، بزلر، آنلردن البته ممنون وبختیارمز. بلکه بوخدمت کوزلری آچق وحالمزدن خبردار وبزم ایله برجان وبرتن اولان محب‌ملت خطیبلر (سویلمیه ماهر یکتلر) وقلملری اثرلی اولان کاتبلردن امید ایدلنور.

۱۷

یاش قز وخاتونلر

ق . . . شهرنده اولاق خسته خانه‌لرك برنده اوندن زیاده مسلمه خسته‌لر اولنوب، بونلر یاننه دخی آیاقی صنمش اولان یاش بر قز کتورلدی. بوقز، آیاقنی باغلادقلری وقتده هر نه قدر بر درجه قچقرمیه وشکایت ایتمیه مجبور اولدی ایسه‌ده، صوکره راحتلنوب اویقویه کتدی.

اوچ هفته مقداری، صالنمش اورننده یاتدیغندن صوك قولتق تایاغنه تایانوب، خسته خانه ایچنده یورمیه رخصت اولندی. بونده اولان مسلمه خاتونلر، الك حالده، بوقز یاننه کندیلری کلوب، اوطردقلری کبی، بوندن صوك مزبوره هم آنلر یاننه وارر اولدی.

سلامتلنمش خاتونلر چقوب، آنلر یرینه یاکالر کلوب کیدوب طوررلر، یاش قز ایسه اوزون وقت بونده قالدیغندن هر برینه تانش اولور ایدی.

بوندن باشقه خسته خانه‌ده برمسلمه خادمه اولوب، بویاش قزك

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازو اوقومیه بیلدکنی، آڭلادیغی ایله بوش وقتلرنده ترکچه کتابلر کتوروب، بوندن اوقودر وکندیسی غایت اخلاص اوزرنده دکلاب طورر ایدی.

بوقز کتاب اوقومیه باشلادیغنده یورمیه ممکن اولان هم جمله خاتونلر، اطرافنه جیولوب، اوطوررلر. وکتاب اوقودقنی دکلاب راحتلنورلر ایدی. صوکره کندیلری سویلشمیه کرشوب، کتاب اوقولدیغنی اونودرلر ایدی. بویله حاللردن خسته خانه ناظرلری بونلری اصلا منع ایتمیورلر ایدی. زیرا آنلرچه خسته‌لرك جانلری راحت اولمقی زیاده مطلوبدر.

بر آره‌لق، قریه‌دن کله‌رك دخی برخاتون خسته خانه‌یه کردی. خاتونلرك کتاب اوقودوب اوطوردقلرنی کوردکیله یاننده نیچه ییللردن بیرو صاقلاب یورتمش، بردعائی اوقودوب، معناسنی هیچ بیلمادکی حالده، دکلادی، مکرده بونی بوکونه قدر اوقوچی طوغری کتوره آلمای عاجز اولوب یورمکده ایمش!..

مذکور دعانك باشنده: «کیمده کیم بو دعائی بیلنده برکره اولسون اوقوماز، اوزی اوقی بیلمادکنده، بیلوچیدن اوقوتماز ایسه.... دکلدر» دیه‌پك قورقنچ سوز یازلمشیدی. شونك ایچون بونی اوقوتدیغندن زیاده راحتلندی وبوراحتلکی، سلامتلك ایچونده کوب فائده ویرمش اولسه‌کرك.

بویاش قز، کتاب وخطلر اوقومق ایله‌گنه دگل خاتونلرك قوشولرینه بناء یورتلرینه یاقنلرینه خطلرده یازار ایدی. حتی مسلمان خاتونلر ایچون عموما بریازوچی اولمشیدی. فقط کندی کندیلکندن یازه بیلمای، بلکه آیتوب طوروچی‌غه تقلید ایدرك یازار وشوکا کوره، بعض برسوزلری عجایب روشده یاکلش وبوزوق رسملر ایله یازار ایدی.

بوقز، اکرده کونلرك برنده رسم خط اوکرنوب‌ده، بووقتده

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازلمش اولان یازولرنی قاینوب کورمش اولسه ایدی، نورلی یوزلرنی قزاردوب، اویالور هم اوز اوزندن کولر ایدی.

اوّل حالده، خسته خانه‌ده اولان خاتونلر، : «مسلمان قزینه یازو یازارغه یاریمی صوك؟ ...» دیه انکار ایتمشلر، حتی بونك یازدیغنی عجب ایدوب، قاراب طوررلر ونه دیه‌یه‌ده بیلمای کیدرلر، و «آخرزمان علامتی!...» دیورلر ایدی.

اگرده بونلر جمله‌سی، اتفاق اوزرنده بویله ایدرلر اولسه ایدی، بوقز هیچ یازه‌چق دکل ایدی، لکن کندیلری بونك یازونی انکار ایندکلری حالده، یازمیه مجبور ایدنلر، کینه کندیلری اولور ایدی. شویله که: آره‌لرنك بعضیلرینك، یورت وخانه‌لرینه یومشلری اولور ایدی‌ده، شونی یازدررلر، وبری خط یازدردیغنده ایکنچسی هیچ برسوز دیماز ایدی.

صوکره بویله ضرورت، بری صوکنده برینك باشنه کلدکندن جمله‌سی بالاتفاق: «خاتونلر آره‌سنك هم یازو یازوچی اولمق ضرور، وخاتونلر، یازو هنرنی اوکرنمکدن محروم اولمقلری جائز دکل!..» دیه خسته خانه ایچنده یاکا برمذهب اختراع ایتدیلر. حاجت نه‌لر سویلتمی؟!.... طبیعت وزمان تکلیف ایدن شیلرك خلافنه وارمق یلغه‌لری باش طرفنه آغزمق قدر مشکل وممکن دکل بر اشدر.

یاش قزك آیاقی تمام سلامتلنوب، چقار کونلری یاقن قالدیغنده خسته خانه‌یه دخی برخاتون کتورلدی. لکن بوخاتونی کوروب، بتون خسته خانه خلقی، حفظنا الله!... (الله تعالی صاقلاسون!...) دیه جناب اللهه یالوارمایه باشلادیلر.

های سلامتلك! سلامتلك اك بیوك نعمت اولدیغی حالده قدری بیلنمیور، سلامتلك اك زور بایلق اولدیغی حالده کوزه کورنمیور، وشکرانه‌سی‌ده ایدلمیور؟ غفلت بویله‌در، کوکل کوزی صوقرلغی

Издательство Российской национальной библиотеки

اوشبودر!.....

كتابلر اوقودوب، دكلار ايچون ياش قز چغوب كتدكتدن خاتونلرك عمر اوزدرولري كوكلسز اولديغندن بوياكا كلمش اولان خاتون اطرافني احاطه ايدوب صوراشميه باشلاديلر. خاتون، خسته لكني ياشرمك درجه سندن كچدكتدن، بويله روشده كندي حالني بونلره تعريف ايدر ايدي:

«ف...... شهرنده روس قوچري اولان بر باشقرد قزي ايدم. قز وقتلرمده اولان ماجرالرم هم كوب هم اوزون اولديغندن آنلري سويلميورم. قريه ده تركلك ايدن الوغ بايلردن حكمت حاجي بني خاتونلغه صوردي. بو آق صقاللي ويورتنكده اوچ خاتوني ونيچه عدد بالالري، كياولري، كيلونلري اولان؛ قارت، شورت كبي قاره ساچمه، اوزون كرپكلرمه، شم كبي بويلرمه، نازوك بيللرمه عاشق اولوب، بنده آنك مالنه محبت ايتدم. بو عشق ومحبتلره باش سببده بريهودي اولدي. مذكور ذات ايسه بني حكمت حاجي يه مدح ايدر، وبكاده حكمت حاجي بايلغني ضبط ايتمه كي ينكل كوسترر ايدي!.»

«ايكيبيك روبله مهر، وشهرده كوزل برخانه هم شهرده طورمق شرطيله، كوكلمي دكل، يالكز بدنمي حاجي يه ويردم. ياش خاتون آلان قارتلر، بر آز ديوانه اولورلر. بوقبيلدن حاجي ده بني آلديغي ايله يارم ديوانه اولمشيدي. كيم ياننه وارسه بني مدح ايدر، بنده سويلر ايسهم آكا اشانور، ونه استر ايسهم آني قيلور ايدي. فقط كنديسني سوميور ايدم. صوكره كرك شيلرمي آلديغم صوكنده، كنديسني بيوك بر مسخره ايتدم وبونك اوزرينه نظاما آيرلدم».

«حاجي كيسه سندن جيمش اولان آقچه لرم تمام بتدكي صوكنده بر كون خانه مي ده صاتدم وبونكله برقدر وقت اوزدردم، بونكله برابر آقچه هم كلور ايدي. لكن اسراف ايدر وبتورر ايدم. صوكره

هوسی اسمنك بربیاشم واسطه‌سیله، سودرکچ دعالر یازدروب کتورر،
وبونی بای خاتونلرینه صاتار ایدم. سودرکچ دیدگمی؛ آنلر، هیچ
حقنده طورمازلر. بوفائده‌لی برکسب ایدی. لکن هوسی براش
طوغروسنده سیبیریایه سورلدی. بوندن، صوك باشقه برکسب
تابدم. های بونسی پك یمان برکسب ایدی. یاالله! بن برگناهلی
بنده‌یم، بوجزالر بکا آزدر. برقاتلی یاش خاتونلری وآتاسز
آناسز قالمش اولان یتیم بالالری، حیله ایله آلداب کتوروب فحشخانه‌یه
صاتار ایدم. بوطوغروده عیبم زوردر. لکن الله تعالی‌نك اك
قاتی آچووی، بویله شیلره سبب اولان بایلره اولسه ایدی!... اگرده
آنلر، فحشخانه مشتریلری اولمازسه‌لر ایدی، بویله شیلر دنیاده هیچ
اولماز ایدی. آنلر هم بنم کونمه قالسه‌لر ایدی!.. لکن بوش
طورمازلر، برکون اولور، بنم کبی آنلر هم عمللرینك جزاسنی
هم‌ده اك آچی جزاسنی کوررلر!....».

صوکره برکیمسه‌دن آغولی خسته‌لك آلدم، هرنه ایسه لازم
وقتنده دوا ایتدرمای قالدیغمدن اش اشدن کچدی، خسته خانه‌یه
کردکمده کوردکلکز کبی بورنلرمی، ایرنلرمی، بیتلرمی طوناب
آلدیلر؛ وخسته‌لکمك زیاده قورقولی ایدکنی، وانچق ق.... ده
اولان اوشبو خسته خانه‌ده اوچ دورت آی یاطوب تربیه‌لندکمده
فائده اولمق احتمالی وار ایدکنی سویلدیلر. شوکا کوره شمدی
بونك کلدم، لکن کشی اولمق احتمالم قالمامشدر، شویله ایسه‌ده کلدم».

«بوعمللرمه حکمت حاجی هم شریك اولدیغندن جزاسینه‌ده
شریك اولسه ایدی، زیرا خاتونه هیچ محتاج اولمادیغی حالده مجرد
آچ کوزلیلکندن بنی آلدی، بنی سفاهتدن منع ایتمك شویله
طورسون کندیسی بنمله هر تورلی سفاهتلری برابر قیلور ایدی.
کاشکی فقیر برآدمه وارمش اوله ایدم، بلکه بوکونه دوشمامش

Из фондов Российской национальной библиотеки

اولور ایدم. کورشمزده فقیر بر یکت هرکون اوطون یاروب، کوبمی آزمی آقچه آلوب قایتور ایدی. هرکون خاتونی، اخشام ایله بونك قایتدیغنی، اوزینه کوره کیونوب کوتوب طورر ایدی. سموار یاننه اوطوروب تخته چایلرنی قاره ایکمك ایله ایچدکلرنی، کوب وقت ترزه‌دن کوروب طورر ایدم. اماده نه‌قدر کیفلی اوطررلر ایدی... خاتونی سویلدکنده، کون اوزون اشلب آچغوب قایتمش اولان ایری، آغزینه آلمش ایکمکنی یوتمای کوتوب دکلاب طورر، وایری سویلدکنده، خاتونی، آغزندان تارتوب آلور درجه‌سنده اخلاص ایله قاراب طورر ایدی. ایکی یاشار بالالرنی، برایری، برخاتونی آلوب سور، بالاسینك بوکون‌نه اشلدکلرنی، ییللق اشندن حساب ویرمکده اولان وکیل کبی ایرینه حکایت ایدر ایدی. اماده نه قدر کوزل ترکلکدر!... کاشکی شو خاتون کبی براوطون یاروچی یه وارمش اوله ایدم، برعائله‌م اولور، وبرعائله‌یه باش اولمش اولور ایدم، کاشکی ایرم اورام قاراولچسی اوله ایدی‌ده، خاتونم دیه خطاب ایته ایدی. کاشکی آنام دیه یورمکك اولان بربالام اوله ایدی. ایتلر کبی ترکلك ایتدم. یوز دوستمدن بر دوستم قالمادی، ایتلر کبی اوله‌چکم، بنم حالمدن عبرت آلوکز! بنم حالمدن الله تعالی‌گی صغنوکز!. بنم حالم طاقت طوته‌چق حال دکلدر! ...» . آکلاشلدی‌که بوخاتون اون ایکنچی بابده سویلمش اولان (حمیده) ایمش!... بزم موسی بیلمشمزده، معلوم اشی سببندن جزایه دوچار اولمش ایمش!..

Из фондов Российской Национальной библиотеки

۱۸

آنا ایله قز

ۋولغه یوینده اولان پاراخود کانتورلرینك برندن اوطوز چاقرم مسافه‌ده اولان اسلام قریه‌سنده، یالڭز برکچکنه همده پك کچکنه براوده برخاتون قزی ایله طورر ایدی. بوکچکنه ویارطیسی یر آستونده اولان بناغه هر آیده قرق تین حق ویررلر ایدی. اوشبو آقچه‌نی همده کندیلرینك قارنلرنی طویدرمق ایچون خدمت ایتمیه مجبوراولورلر ایدی. قش کونلرنده حق ایله یب ویون ارلرلر، کیندر صوغارلر، کوزکوننده بالچق باصوب اولرصلارلر، جایلکده کونلب قراشنی اشلرلر بوسببدن آچ یالانغاچ اولمازلر ایدی. خاتوننك اسمنی بیلمیورمز، لکن قزك اسمی (زینب) وآتاسی‌ده (عثمان) اسمنده ایدکی معلوم ایدی.

اوشبو قریه‌دن کیدوب سودا ایدوب طورمقده اولان برسوداکر مکاریه‌دن قایتدیغنده، اقربالری ایله کورشمك ایچون طوقتامشیدی. کندی خانه‌لرنده خدمت ایتمك ایچون، برقاروده سویلدکمز طول خاتونی کندیله برابر وارمه‌سی حقنده تکلیف ایتدی. خاتون قزیله برلکده اولمق شرطیله بوتکلیفی قبول ایتدی. وجمله‌سی برلکده سفر ایلدیلر.

بونلر، نیچه کونلر صوکنده، غ ..... شهرینه یتدیلر. مکرده صالح بایك تربیه خانه‌سی آچلمقی شهر ایچنده شایع اولمشیدی. بو سوداکر ایسه، برتماق راضخودی آز السون نیتیله، قزنی مذکور تربیه خانه‌یه ویرمك طوغروسنده خاتونه مشورت ویردی.

خاتونده بایك ویرمش عقلنه واوکرتمش درسنه کوره‌صالح بایغه واروب، یالکز بریتیم قزیله اورامده قالدیغنی سویلدی. هرنه قدر بویله آلداب وحیله‌لر قورماز ایسه‌ده، قزی، تربیه خانه‌که آلنور ایدی، لکن سوداکرك اوکرتدکیله عمل ایتمیه مجبور اولمشیدی.

اما سوداکرك حیله‌سی، یاشدن اوکرنوب‌ده، هیچ ترك ایده آلمادیغی عادتنه مبنیدر. بعض سوداکرلر اولورکه، درست سویلدکلری حالده کوب فائده آلوب صاتاچقماللرنی، کوب سویلب، حیله مکرلر قوروب، یاهیچ صاتا آلمیورلر، یاکه آز فائده کورمیه مجبور اولورلر.

لکن برکت ویرسونکه صالح بای کوب تفتیش ایتمادی‌ده زینب قبول ایدلنه‌چك اولدی. اکرده تفتیش ایدوب، حقیقت حاله واقف اوله ایدی، سوداکرك حیله ایتدکنه آچو ایدوب، بلکه رد ایلمش اولور ایدی.

زینب‌ده اولان شادلغی هیچ صورمه‌کز!.. کویا جهنمدن آزاد اولمش کیمسه مثالنده نه سویلمیه بیلماز وشادلغنه توزه آلمای کوز یاشیله آغلار ایدی. کوزنی یوملیغیله کندنی مکتبده کورر، تون بارنچه مکتب واوقومقله صاتاشوب چقار ایدی.

سنتبر باشنده تربیه خانه آچلوب، زینب‌ده باشقه یتیم قزلر ایله برلکده کردیلر. صبر وعقلی سایه‌سنده درسلرینه دوام ایتدی. بوندن برآی صوکره معلوم آناسی وفات ایتدی ایسه‌ده، وظیفه‌لرینه قصورلق کتورمادی.

١٩

تربیه خانه

غ . . . . . شهرنده مسلمان یتیملرینه مخصوص اولان تربیه خانه‌دن خبرکز وارمی؟..... اولماز ایسه، بیورکز، بونك حقنده سزلره بر ایکی سوز سویلیه‌لم: بتون آز یایه نامی معلوم اولان صالح بای نفس غ ..... شهرنده، ایر وقز بالالر ایچون ایکی شعبه‌دن عبارت بر اسلام یتیم خانه‌سی تأسیس ایلمشدر. صالح بای، اوشبو یتیم خانه ایچون فوق العاده بربایلق صرف ایتمکله دکل. بلکه کندینك تدبیری سایه‌سنده عادتی وتکلفسز روشده، هم‌ده ظن ایدلدکندن کوب مرتبه آز مصرف ایله وجوده کتوردکی، دفترنی طوتوچیلر طرفندن سویلنمکده‌در.

شویله ایسه‌ده، جانی برابرنده اولان نه‌قدر آقچه‌سنی بویوله فدا ایندکی انکار اولنماز.

روایتلره کوره بوکبی الوغ اشی میدانه کتورمکده صالح بایك مشکللك چیکمه‌سی، زکات وعشر هم غیر صدقه‌لردن بلکه حصه آز قالور فکریله، بواشه مانع اولمق اسیتانلر طرفندن اولمشدر. بوذاتلر، بویله شیلرك زمان سعادتده اولمادیغنی سبب کوستروب، بدعت وکناه ایدکنی اعلان ایندکلرندن باشقه، اخری بویله ضررلره باعث وشویله خطره‌لره سبب اولور، دیه منطق دلیللری ایراد ایدرلر ایدی.

نه‌ایسه صالح بای باشلامش اشنی مرادنچه تمام ایندی. وهر اسبابنی‌ده حاضر ایلیه‌رك، لازم مقدار بالالری اورناشدردی.

Изображение Российской Национальной библиотеки

صالح بای هرنه قدر اوقورغه ویازارغه بیلماز وبزم تعبیرمزه کوره نادان ایسه‌ده، واقعده غایتده زیراك وطوغری فکرلی، وایشنمکله کوب معلوماته مالك برذات ایدی. برتین آقچه‌سی اولمادیغی حالده، میلیونلر ایله آقچه تاپمیه موفق اولان، وبونلرك حسابنی باش ایله یورگزمش ذات، البته بوش کشی اولماز.

بودنیاده، اوقور یازار بیلمادکلری حالده الوغ کتابلر تصنیف ایدن ذاتلر، وفنلر اختراع ایدن غیرتلی کیمسه‌لر ظهور ایتدکی معلومدر. صالح بای بونلر جمله‌سندن دکل ایسه‌ده بونلر قبیلندن برکیمسه ایدی.

ینیم بالالری اورامده یورتوب ادبسزلکه عادتلندرمك، وخلق بوزوچی، فحش منبعی ایلمکدن، براورنه جیوبده کلسینه اسلام روحی ویرمك، وکوکللرینه علم محبتی وتوزوك اخلاق اورلقلری صالمق تیوش ایدکنی، وقزلره عائله‌چه لازم اولان تربیه‌لری ویروب، ملت آنالری منصبنه لائق بردرجه‌یه کتورمك بورچ اولدیغنی، فکرلمك، ویالکز فکر وسوز ایله قالمای، اش میدانه چقارمق، آز براش دکلدر.

برآره‌لق صالح بای خانه‌سنده، ادیب وظریفلردن برجماعت جیولمشیدی. صالح بای بونلرك تکلفسز، مجلسلرنی غایت سودکندن، هرنه‌قدر کندی‌اشلری حسابسز‌اولور‌ایسه‌ده، آیده برمرتبه اولسون بویله مجلسی ترتیب ایدوب، خوشلانور ایدی.

بونلر آره‌سنده اولان بر محررده، تربیه خانه حقنده بر رساله یازمق نیتنده اولدیغندن، پروغرام وحسابلری حقنده، صالح بایدن بعض شیلر استفسار ایتمکده ایدی. صالح بای ایسه، بوکیمسه‌نك یازمق نیتیله صوردیغنی بیلدکنده: « تربیه خانه طوغروسنده صوردیغك شیلر، دفتره قید اولنمشدر، بروقتده ضائع اولماز،

Из фондов Российской национальной библиотеки

شوندن آلمقله یازه بیلورسن؛ یالکز بنم کوکلمه یازلمش بعض شیلر واردرکه، احتمال آنلر ضائع اولور، اسنز ایسه‌کز، آنلری سویلیم‌ده سزلر نشر ایدکز!..» دیدی. مجلسده اولان ذاتلرده: «ایکی قولاق ایله دکلامقده‌مز، بیورکز افندم!..... دیدیلر. صالح بای تماغنی توزه‌توب، صولشنی جیوب اوشبو حکایه‌نی سویلمیه کرشدی.

٢٠

صالح بای حکایه‌سی

بوبزم شهردن یوز ایللی چاقروم مسافه‌ده (شرینی) اسملو برالوغ قریه واردر. بونلرک خلقلری ژولغه بویندن کوچوب کلمش آدملر اولوب، غایتده کسب سیوچان، وهنرچان هم بای خلقلرلردر. مذکور قریه‌ده ایکی مسجد جامع اولوب، هر ایکیسی حضورنده الوغ مدرسلر واردر. بومدرسلر هر ایکیسی کوب یاشامش حضرتلر اولدیغندن باشقه، بری، غایت کوب مریدی اولان ایشاندر. حکایه‌مزه هیچ برروشله ضررکلمیه‌جك اولدیغندن بوحضرتلرك اسملرنی ذکر ایتمیورم، لکن تصویر ایچون ایشان حضرتی حسن وایکنچی مدرسی حسین دیه تعبیر ایده‌چکم.

بویرده شونی‌ده ذکر ایتمك اقتضا ایدرکه: بوحضرتلر بربرینه اصلا دوست دکللر ایدی. بری برسوز سویلر اولسه ایکنچسی مطلقا آنك خلافنی سویلر ایدی. ایکسینك برکون روزه اولدقلری وبرکون عید اوقودقلرنی هیچ کیم خاطرلمیور. لکن چوق شکر اولسون جمعه نمازنی برکونده اوقورلر ایدی!....

حسن حضرت، روسچه اوقومق، رسم چقارتمق، اصول جدیده

مکتبی آچمق حرام ایدکنی سویلدکی حالده، حسین حضرت ایسه حلال ایدکنی بیان ایلر ایدی. عوام خلقی ایسه ایکی جامع آره‌سنده قالان بینمازلر قبیلندن، قانغیسنك سوزی درست ایدکنی بیلمدکلرندن نیشلمیه بیلمیورلر ایدی.

عالملرمزك بویله بربرینه خلاف اولمقلری نادر واقعه‌لردن دکلدر. حتی برکیمسه: «عالملرمز، اتفاقسز طورمقلقدن باشقه‌ده هیچ شی حقنده اتفاق ایتمامشلردر» دییور.

کونلرك برنده حسن حضرت عمرینك نهایتنه یندکن سیزوب، قزانده اوقومقده اولان اوغلنی، کندی اورننه امام ایلمك لازم کلدی. یاش آبصطاینك باش بالاسی اولان برمخدومی، امام ایتمك طوغروسنده نه ایچوندر محله خلقی رضا اولمادیلر، واصلا رضا اولمیه‌چقلرنی ده سویلدیلر. حضرت، برمرتبه اوصاللق وایکنچی مرتبه یخشیلق ایله، اخیرنده‌ده دعاسیله قورقودوب قارامش ایسه‌ده، هیچ برفائده اولمامش. اتفاقا شوکونلرده، مذکور شربی قریه‌سی آرقلی اوتوب کیتمك بکا لازم کلدی. بنده بونی فرصت بیلوب، حضرتلر ایله کورشمك اولدم. حسن حضرتك تمام ایچی طولوب طورغان وقتی اولدیغندن بنی کوردکیله حسرتنی سویلمیه والمدن کلن یاردملری ایتمیه رجا ایده باشلادی. بنده فکرلب طورمای: «روسچه اوقومق، ورسم چقارتمق لازمکلور» دیدم. بوکا قارشو ایسه: «بونلری حاضر، فقط اش محله خلقنده طورا» دیدی!.........

اکرده اوغلی نادان اولمش ایسه ایدی، تمام رد ایده‌چك ایدم، لکن اوغلینك علمی یخشی ایدکنی کوب کیمسه‌لردن وبیلوچیلردن ایشتمش ایدم. شونك ایچون اشنك اصلنی بیلمك اولوب، مسافر اولدیغم خانه‌یه قایتدیغم ایله محله اهلندن بعض معتبر کیمسه‌لره خبر یباروب آز وقتغه بنم حضوریمه کلمکلرنی اوتندم.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

کوب ده اوتمادی یکرمی بش اوطوز قدر خلقلر جیولوب، کلدیلر. ایوکه صیارلق بولمادیغندن کینوب، یانلرینه چقدم، هرنه قدر دکابر ایدی ایسه‌ده کون جلی ایدی.

ایسانلك صاغلق صوراشدقدن صوك، بونلره حضرتك یومشنی ایتدم، مرحمت ایدوب اوغلنی آلوکز، اوغلینك علمی یخشی دیب آیته‌لر، صوك کونلرنده حضرتده طنچ وراحت اولسون، باری بر، برکشی آلورسز، ملاسز طورمازسز، دیدم.

جواب اوله‌رق بکا: بای! حضرت سوزنی ایشتمش ایمشسز، مرحمت ایدوب بزم سوزمزی ده دکلاسانه! دیدیلر. بویله ادبلی سوزلری بیك راحتمی کتوردی. سویله‌کز، بارکزده شاولار ایسه‌کز، سوز آکلاشلماز، آره‌دن برکزی اختیار ایدکزده سزك ایچون اوکیمسه سویلر، دیدم. جمله‌سی بر آغزدن احمد آغای سویله‌سنه، دیدیلر. آره‌دن قسقه بویلی، یوان بدنلی آق صقاللی، اوستنه صاری طون، آیاغنه، یون اینك باشنه قاره قرپولی بورك کیکان برکشی چقدی. قوشطانلقده دنیا بوزوب یوروچی دکلمی ایکن، دیه باشده بو آدمدن قورقدم، صوکندن، آلای دکل بلکه درست کوکللی کشی ایدکی ظاهر اولدی.

احمد آغای بنم یانمه‌رق کیلوب، آچق داوش ایله بویله سویلرکه باشلادی: بونده جیولغان کشیلر بو آولك اعتبارلی کشیلریدر. بزم آولمز، اوزکزه هم معلوم اولسه کرك کسب ایدوچی طرش، واماملرنی‌ده تربیه‌ایدوچی‌خلقلردر. بزم قریه‌ده اولان امام‌ومؤذنلرك یورتلری، آت وآربه کبك اسبابلری جمله کشیدن، وکوب آول امام ومؤذنلرندن آرتق ایدکی هرکیمه معلومدر.

کرچه آنلر، همیشه ده محله‌دن داخود یوق، تربیه یوق دیب زارلنوب یوررلر ایسه‌ده، بونك ایچون محله خلقی عیبلو اولمای،

بلکه آنلر یالکز اوزلری عیبلو اولسه‌لر کرك.

آولمزده ایکی مدرسه بار. برینك قایچان باشلانغاننی بیلوچی قارتلرمز بار، اما برینك باشلانغاننی هیچ بیلمایلر. هرنه، آچلوینه کوب زمانلر اولسه کرك. بزلر جمله‌مز شو مدرسه‌لره کروب، بعضیمز اوچ بعضیمز دورت، آره‌ده بعضیمز بوندن‌ده کوب، طوروب اوقوب چقمشلرمز.

لکن بزلردن برمزده یازو اوقی آلمای، یازه هم بیلمای، خط یازدراسمز بولسه یاکه اوقوتمق اولسه‌ق ویاکه باشقه بر بر یازو اولسه مؤذنکه یرکره‌مز، یاکه اوزنی آلوب کیله‌مز.

لکن آنك یازوی‌ده اوزینه‌ بر تورلی بولورغه‌تیوش، یازونی کوب کشی‌تانمای، اوزاق‌وقت اوزوب کیتسه اوزی‌ده‌تانی آلمای‌باشلایدر. عبدالکریم آغایغه کلکان برخطنی اوقوب، عسکر خدمتنده اولان اوغلك، حسن وفات اولغان ایکن، دیبوب، بتون جماعتنی قان آغلاتقان صوکنده بر آی طورمادی اوغلی جن کبك سلامت قایتوب کیلدی.

بوکونکه قدر، بزلر، مدرسه‌که کروب اون یاکه آرتق ییللر طورمغان کشیلر، اسلام دیننی بیله آلمای ایکن، یازو فلان تانی آلمای ایکن، بزلر شولای حیوان بولوب یوروب، حیوان بولوب، دنیادن کیدچکمز ایکن، دیب یوری ایدك. کوبمز بلکه بویله فکرلی‌ده بیله‌کاندر.

بونه اوشبو ییللرده برتورلی اوقوتو چقدی. آنك کتابچه‌سنی آینورکه دیلم کونمی عیب اینه کورمه بای! . . شونك ایچون بزم‌قاره خلق آکا ینکل اوقو دیب آد قویغانلر. بزکه ایللی چاقرم یرده بیکمت آولی بار. بلکه‌کلکانده سزهم مذکور آولی‌اوتوب کلکاندرسز. بو آول خلقی الك زمانده غایتده فقیر، یرتقچ، اوصال، یالقاو، خلقلر

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایدی. آوللرنده بازار بار. بتون آولی ایله شونده بار آقچه‌لرنی اچوب، صوغشوب قرلشوب بته‌لر ایدی.

شوشی بش ییللر ایچنده، الله تعالی آنلرغه برباش ملاویردی. بوملا طرشوب، آندن بوندن آقچه تابوب، بیک یخشی مکتب صالدی. بالالرنی جیوب، شو یاڭا اوقودو ایله اوقودرغه کرشدی. کورشی ملالر، وسوداکرلر هرنه قدر بوننك حقنده یمان سوزلر سویلدیلر ایسه‌ده، ملا، سرنی ویرمادی، آنلر ایله قچقرشوب، جوابلاشوب یورمادی، بلکه همیشه اوز اشنده بولدی.

بو آوله اوشبو قش چانه یولی دوشکان صوك باردم. بالالری وقریه خلقنی کوروب حیران بولدم. بتون آول بالاسی مکتبه یوریلر. اورامده ایت صوغشدروب، اوتوب باروچیغه یمان سوز آیتوب، یاکه قار ارغدوب، قالوچی بالالرك اورلقی‌اوزلکان. هر یرده اوچراغان بالالر سلام ویروب ادب ایله اوتوب کیده‌لر.

اوخلقی، کیچ بولدیسه، مکتب بالاسی یاننه تزلوب اوطوروب، سبقنی وباشقه کتابلر اوقوته‌لر. آتا آنالری، آبز هم آبصطالری، جمله‌سی حتی تماق قرمای اخلاص ایله دکلاب اوطره‌لر. بالالرینك نماز اوقوب، یورکاننی کورکان صوك، آتا وآنالری هم اوقورغه عادتلنکانلر. درست‌ده، بالا نماز اوقوغانده آتا وآناسی اوقوماز ایسه زور یات بولور.

ایچوب ایسروب قایتوچیلردن کربلری، بالالرندن تارتلوب، بوعادتلرنی تاشلای باشلاغانلر، دیه سویلیلر.

بزنك بالالر، سندره‌ده یاتقان یرلرندن: «اتی ماللرنی قاراغانمی؟» دیه قچقردقلری حالده، بونلرك بالالری آتا وآنالرنی زور برنچالنیك کبی الرغلاب وادب ایله کنه طوره‌لر. ای بای! بالانك بویله اولمقنی کم یاراتماز؟ اوزك نچاربولسه‌کده بالانك یخشی بولونی آرزوایده‌سن!.

ایرته ایله، بزلر بالالری اویغاتا آلمایمز، خراسان یالقاولری کبک یاته‌لر. اما آنلرده، خاتونلر، بالالری آشاتوب ایچردرکه اولگوره آلمایلر، بالالری کوبدن طورغانلر‘ سبقلرنی قاراب شغلله‌نه‌لر، آنالرینه، آشارغه ایچارکه تیز تیز بولسه‌کزچی!... دیب طغزلاب طوره‌لر.

برمکتب بالاسندن صورادم: «نی ایچون بوقدر آشغوب مکتبه باراسز، یوقسه صوکغه قالسه‌کز اوزکزنی قامچی ایله اوشکوره‌لرمی؟ دیب. بالا اوزمه قاراب کولدی «شونی‌ده بیلمایسزمی؟ مکتبده قامچی بولامنی؟ آنده بیت سبق اوقولنه، یخشلقغه اوکردلنه!... ایرته بارسه‌ك سبقنی یخشیراق اوقورغه بوله، یخشی اوقوغانغه (رحمت) بوله» دیدی.

شوندن کمان ایندم بونلری اویقولرندن ایرته اویغاتقان، ومکتبه یوکرتکان نرسه «رحمت» ایکن. لکن بوبالالرغه «رحمت» نیچوك بیوك قدرلی بولغانده بزنك بالالر قاشنده بونك برده اثری یوق، بونسنی بیله آلمایم. بزنادان کشی شوندن آرتقغه اوتوب بولمای.

بونلرك مکتبلرینه کروب‘ سبق اوقولرنی کوررکه بیك کوکلم دوشدی، لکن باطرلغم ینمای‘ براز فکرلب طوردم، آخرنده نه اولسه‌ده اولور‘ دیه کوز یوموب، یاالله! دیه کردمده ایشك توبنه چوکالدم. بالالر همه‌سی آللرنده اولان کتابلرینه قاراب طوردقلرندن بنی کورمادیلر، کرکانمنی بیلمای قالدیلر.

زور بربولمه‌نك ایچنده نماز اوقوغانداغی کبك‘ تزلوب تزلنوب اوطورغانلر. جمله‌سینك، بیت قوللری یخشی یوولغان. بنده حال جیوب، قارادم. اوقودوچی ملا یوق ایدکنی بیلوب برآز قورقدم. چونکه اوز آولمزداغی مدرسه‌که‘ مؤذن ایوده اولمغان سببلی خط اوقودرغه دیه وارغانمده، شاگردلر اوستومه اوچوب کلوب «موشنم!» دیه

Из фондов Российской национальной библиотеки

مندرلب چقارغانلر ایدی. بونده هم شول اش بولمازسه یخشی ایدی، دیه شبهه‌لنوب، کوتوب طوررغه باشلادم.

شول آره‌ده بنی کورکانلر بولورغه تیوش. اون دورت اونبش یاشلرنك بولور، بربالا، یانمه کلوب سلام ویردی، بنك سیکروب طوردم‌ده کورشور ایچون قولمی صوزدم. بالا کلوب کورشدی‌ده قولمی اوبدی . . . اوغلوم آق صقاللی باباکی مسخره ایده‌سنمی؟! . . . دیدم. بوکا قارشو بالا قزاردی هم: «یوق بابای آق صقالك حرمتنه اوزم واوشبوشاکردلرك جمله‌سی ایچون اوبدم. سزلر بزکه دعاچیلرسز، سزلر آتا وآنالرمز ایله قرنداشلرسز (*). سزك زمانکز، بزکه کوره پیغمبرمز زمانه‌سنه یاقنراقدر. شونك ایچون سزکه حرمت تیوشلی. بز حضرتنی کوتوب‌طوره‌مز، بوشاگردلرکه اورنلرندن قوزغالورغه یارامی، اما بن صنف باشی‌من، کرکان کشیلرك خدمتلرنی کورمك بنم وظیفه‌مدر، بربر خدمت ایله کلدکزمی؟ یات کشی کورله‌سز. یوقسه درس ایشدرکه کلدکزمی؟» دیدی. خدمتم یوق، ممکن اولسه درس کورر ایدم اوغلوم! دیدم. آلای ایسه بونك رحیم ایله! دیه قولمدن طوتوب آلوب کندی، وبر ایرکن یره قویوب، اوشبونده اوطورسه‌ك یاریدر، دیدی. کوب وقت اوتمادی حضرت کلوب، درس ویررکه باشلادی.

درسنك ایشنکان فائده‌لی نرسه‌لرمی سویلرکه کوچم یتماز. شوندن صوك شهرکه باروب، کیرو آولغه قایتدم، کورشیمك برمجلس اولدی. جیولغان آغا انیلر، بندن، شهرده نه خبرلروار؟ . . . دیه‌صوردیلر. بن شهر خبرلری نه اولسه اولسون، قریه‌ده بویله خبر بار، دیه اوشبو

(*) قرنداش، عصرداش وزمانه‌داش معناسنده‌در. عربی اولان «قرن» کلمه‌سنه «داش» قوشلمشدر. اما قارنداش، قورصاقداش معناسنده اولوب ترکی کلمه‌در. عربچه‌سی «اخ» اولور.

حاللرنی سویلدم. بوایمان، نماز، روزه، وباشقه مسئله‌لر، بارده بز آکلارلق وبالالرمزده بیلورلك ایکن، بوکا دلیل‌بیکمت آولی، بولور. بز بویله بایلق، بویله اجتهادمز ایله بیکمت آولندن کوب توبان قالمش ایمشمز دیدم.

بویله حساب باشقه‌لرده‌ده بار ایکن. آنلرهم اوز کورکان، اوز بیلکانلرنی سویلدیلر، بزکه بومجلسده برغیرت کروب، یه نیچون بز بویله طورومز؟ یه‌کز مکتب آچدروب، بویله روشده بالالرمزی اوقوتدرالم! دیه اتفاق قیلوب، مشورت هم رخصت آلور ایچون حضرتکه کیلدك. لکن بزنی حضرت بیك اهیدسز ایدوب قایناردی، سوزمزنی دکلاماز حضرت: «آی کابسته باشلری! سزکه نه قالغان قانقان موژیقلر! آلای اوقوتو دینمزکه خلاف، سزنك ایچون تموغغه کرر حالم یوق! بارکز! کوزمه کورنمه‌کز!..» دیه قوالاب چغاردی.

بزدن صوك، حضرت اوزینك برياقن کشیسنه: «عوام بالاسنی اوقودرغه یارامی، بزنك بالالرغه (مخدوملرکه) حرمت قالمی، عوام بالاسی اوقوسه، ملا ایله بولشه، ملادن عیب تابا، ملا اوستوندن پروشینیه یازا، ملاغه بیرمی» دیه سویلکانلکی معلوم بولدی. بز ایسه بوندن، حضرتك بزنی منع ایدوی دین ایچون دکل بلکه دینگه ایچون ایکن، دیدك. هم حضرت اوزی بویله فکرده اولدقدن صوك بالالری کوبدن اوشبو یولده بولور، دیه. آنك وفاتی صوکنده اوغللرنی ملا ایتمای، بلکه بیکمت آول ملاسی کبی برر اجتهادلی، بزنك عوام خلقنی یولغه صالوردای، ملا تابارغه طرشورمز، دیه اتفاق ایتدك.

حضرت بالاسنی امام‌لقغه آلمادقمزك سببی اوشبودر بای! یوقسه آنك بالاسندن باشقه عیب تاپقانلغمزدن دکل. اکرده اشمز خطا بولسه، حاضر یوزمزکه طوغری آیتوکز! سزنی بوکونده بزکه الله‌تعالی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

کنوردی. یوقسه بز، شهرکه باروب، سزنی کوره آله‌چق کشی دگل، بزنك کبی قاتقان‌طونلری سزلرکه یاقن‌یباره‌ایلر!. بز اکرده‌اوزمز ایچون اوزمز قایغورماسه‌ق، بزنك ایچون کشی قایغوره‌می!. هر کیم بزدن آلورغه‌غنه قاری، اما بیروچی یوق!. بر قارانغودن ایکنچی قارانغوغه قدر، حتی جاینك اوزون کونلری اشلب یوریه‌مز، تیزلر آغزوب مال تابامز، باشقه‌غه نه قالدی، بزدن علملکنی‌ده کوب کوره‌لر!.. بو سوزلر، بونده جیولمش قارتلرك جمله‌سینك سوزلریدر. اکرده یاکلشم بولسه، حاضرنده آیتسونلر!.. (قارتلرغه قاراب) آیتوکز قارتلر!... قارتلر جمله‌سی بر آغزدن: «یاکلش دگل، درست جمله‌مز شونی آیته‌مز» دیدیلر.

شوندن صوك بن: «آغایلر بابایلر، یخشی سویلیسز، طوغری یول ایله باراسز، اکرده حضرت، سزتلکانچه مکتب آچارغه رخصت ویرر ایسه اوغلنی هم دیدککز ینکل اوقودو ایله اوقودرغه بیورسه، آنك اوغلنی ملا ایدرکه رضا اوله‌سزمی؟» دیدم. جانمز کوکلمز ایله رضامز، دیدیلر. سزك اش بندی، کلوککز ایچون رحمت! دیب قایناروب یباردم.

اوزون‌سوزك قسقه‌سی شودرکه: حسن‌حضرت، محله خلقنه اصول جدیده ایله اوقوتمق شریعتده هیچ خلاف دکل، بلکه ثوابلی بر عمل ایدکنی، بوکا خلافلق ایدوچیلر، یا اصول جدیده‌نك نه شیء ایدکنی بیلمادکلرندن ویاکه نفسلری فائده‌سنی ضائع ایده‌سیلری کلمدکدن سویلدکلرنی، بیان ایتدی. هم جایلکده، حسن حضرت محله‌سنده الوغ برتاش مکتب بناء ایدلدی. حسن حضرتك اوغلی امام نصب اولندی. بر معلم وبر معین کتورلوب، بتون محله بالاسی اوقومیه دوام ایتدی، هم بو کونده‌ده دوام ایتمکده‌در. هرنه قدر، بعض ذاتلر، مانع اوله‌ق اجتهادنی کوردیلر ایسه‌ده، موفق اوله آلمادیلر. مذکور کیمسه‌لرك

Из фондов Российской Национальной библиотеки

جمله سنک بالالری بوکونک مذکور مکتبک اوقوغانلردر.

بونک تارموز صالوچیلرک بری حسین حضرت اولدی. الک حالنک حسن حضرت خلافنه اوله رق، اصول جدیدکیه طرفدارلق ایتمکک ایکن، حسن حضرت، معلوم واقعه سببندن اصول جدیدکیه قاموت کیوب تارتا باشلادیغنی کوردکنک، تیزگنه سوزنی بوروب، آنک خلافنه سویلرکه کرشدی. بر آره لق جامع شریفه مشکات کتابی آلوب باروب، آخر زمانک بر تورلی فرقه ظاهر اوله چق، مذکور فرقه نک علامتلری کلسی، اوشبو اصول جدیدک کشیلرینه طوغری کله در، دیه سویلدکنی روایت ایتدیلر.

هم حسن حضرت مؤذنی ایله حسین حضرتک ایبدش ملاسی اولدی. حسین حضرتک خلافلق ایدونک عجب اش بوق ایدی. چونکه آنک مقصودی یالکز حسن حضرتکه خلاف اولمق، ایدی. لکن بونلرک بویله خلافلقک یورولرینک سببنی بیله سم کلوب، تفتیش ایتدم، هم بیلدم. شویله که: یوقاریک هم آکلاشلدیغنه کوره، بوقریه خلقی، کسب ایچون اطرافه ویراق یرلره تارالمقک ایمش. بونلردن کلمش خطلری، هم خطلرک جوابلرنی یازمق، مؤذن اوستونک اولوب، خط باشنه ایکی تین بش تین صدقه آلوب، یخشیغنه فائدلنه ایمش. بعضیلر، خط یازمق وخط اوقومق بهانه سیله یاش یاش خاتونلر، واوسوب کیله طورغان قزلر ایله تیرلب پشوب چای ایچوب بوردکنی سویلسه لرده، بلکه بونسی افتراء بولور.

مکتب اوچ سنه دوام ایتدکنک، کوزل کوزل یازوچی واوقوچی بالالر، هر ایوده بولمازسه ده محله ایچنده حسابسز، بولوب، مؤذنک تاراقان ازی قبیلندن اولان یازولرندن ستغنی اولمشلر. بونک ایله مؤذن، اولکی کسبلرندن تمام طوقتالمش، اشبونک ایچون صوک جمله اوله رق، اصول جدیده ضررینه محاربه آچمش ایمش.

Из фондов Российской национальной библиотеки

حسین حضرت ایدشی‌ایسه : «بن اول ییلده اصول جدیده‌یی مدح ایدوب یوردم، آنك ایچون صالح بای برقداق چای ویرمشیدی، یوقسه اصول جدیده‌نك شریعته خلاف اولمقنده بر ده شبهه یوق!...» دیه سویلمکده ایمش!....

کوردکزمی بونلری! شریعتی نه کبی تصرف ایده‌لر! بونلر قاشنده حرمتلو شریعتمزك قیمتی معاذالله برقداق چایلك ایمش!.....

بوشیلر، صالح بایدن ایشدلدکی کبی یازلمشدر. درست اولسه‌ده یالان اولسه‌ده مسئولیت آنك ذمه‌سنده اولور.

۲۱

کینه تربیه خانه

تربیه خانه‌نك ایرلره مخصوص قسمنی دکل، بلکه خاتونلره مخصوص اولان شعبه‌سنی، بیورکز سزلر ایله برابر کروب کوره‌لم. قورقه‌کز! کرمکمز حقیقت دکل بلکه فرض وخیالیدر.

الوغ برزالده اون ایکیشار عددن عبارت اولدیغی حالده آلتی صف اوله‌رق تزلمش قزبالالر کورلور. آیاقلرنده آیپاق اویوق، اوستلرنده یاشل ماتریه‌دن کولمك، آق کیندردن آل یاپمه، باشلرنده قزل ختفه (قطیفه) اوستنه چیکمش قالپاق، آنك اوستونده زنکار توسده کچکنه شال صالنمشدر.

صفلرك برباشنده دین معلمه‌لری ایکی مسلمه، ایکنچی باشنده هنر معلمه‌لری اولان اوچ روس خاتونی، وبونلردن برطرفده، لسان عرب، لسان فارسی، معلمه‌سی وینیم خانه‌نك مدیره‌سی دخی اوچ مسلمه بولنوب، آنلر آرده‌نده، کانتوره‌ده دفتر طوتوچی کاتبه‌لر،

Из фондов Российской национальной библиотеки

واك صوك اورنده تربيه خانه خادملری تزلوب، جمله‌سی برقيافت اورزنده تزلنوب طورمقده‌لردر.

برنچی صفك تمام اورتا بريرنك، باشنك چوار چالمه، اوستونك سوت كبی آق جبه اولديغی حالده برقارت حضرت قزلره قارشو طورديغی حالده كوروله‌در. آق صقالی، ملايم سوزی، نورلی يوزی، صاف كوكلی، بواورنده ذكر اولنميه مناسبدر.

بوحضرت، تربيه خانه‌ده اخلاق واصول تربيه، هم حسن خط تعليم ايلمكده ايمش. اسلام مدرسه‌لرنده درس ايدلمك دكل، حتی اسملری اونودلمش اخلاق درسلری، بوتربيه خانه‌ده حتی عملياتيله تعليم ايدلمه‌سی موجب شكراندر.

كوردكمز بوقزلر، بوطالبه‌لر، بومتعلمه‌لر. اطلسلره غرق اولنمش، كيوم قالوپلری اولمای، بلكه عادتی كيندرلره وتكلفسز پرده‌لره بورونمش اينجو وآلماسلردر. بونلر اسلام ملتندن نيچه عصرلردنبرو ضايع اولوب كلمكده اولان «ملت آنالری» در.

بونلرك، عالی صنفلری سلفلردن ميراث اولوب قالمش وهيچ رأيی فلان ايله بوزلمامش درست وخالص اعتقادلری بيلمشلر، اوقورغه يازارغه اوكرنمشلر، آناديلمز اولان تركی لساننن باشقه روس، عرب، فارسی، لسانلريله حاجتلرنی هيچ مشقتسز سويلمكده‌لر، ولازم اولديغنده بولسانلردن برنی ايكنچسنه ترجمه ايده بيلمكده‌لردر.

قرآن شريفی، كامل تجويد قاعده‌سنه تطبيق ايدوب، اوقومقده‌لر، وكوب يرلرده نه سويلدكنی آكلاب عبرت ووعظ آلمقده‌لردر. بوقدر كمالت يتيم قزلره، اورامده خير صوروب، وزكات الاشوچيلرك ايشك آللرينه جيولوب، ايدشلری ايله قچقرشوب، واير بالالر ايله صوغشوب كون اوتكارمكده اولچق كيمسه‌لر ايچون كفايت ايتمازمی؟...

يتيم قزلره ديسونمی؟! بزلر اير وينيم اولماديغمز حالده

وزمانمزه كوره بيوك بر اسلام مدرسه‌سنده اونبش ويكرمی ييللر طوروبك، بويله كمالنلره دكل، اوندنبر ينه اولسون نائل اوله آلمادق!....

لكن انسان اوغلی، اكرده عمری اسراف ايدلماز، وباشی‌ده سفسطه‌لرايله بوزلماز ايسه، بوندن اوستون، تربيه علمنی بيلوچيلر نظارتنده تربيه ايدلنور اولسه، نشاط اوزرنده نشو اولنور، وهر درسه‌يی آكلاب بيلميه استعداد كسب ايدر، وعالی فكرلی بر ذات اولور.

مذكوره قزلردن كوبلری، تكش، چيكش، نقش، هنرلری اوكرندكلری كبی اوسنلرنده اولان كيوملری اوز قوللری ايله تكلمش واشلنلمش ايمش. قول هنرلرندن كوب شيلر كامل رغبتله الوغ مكازين (مخازن) لرطرفندن آلنمقده ايمش.

تدبير منزل، تربيهء اولاد، اوشنداق خسنه‌لری باقمق علملری اوكرندكلری كبی، هرتورلی شيلر پشرمك، وايو كركلرنی حاضرلمك، قاعده‌لری جمله‌سی بيلدرلمشدر.

۲۲

معلمه خانم

كچن بابده اشارت ايندكمز مسلمه معلمه‌لردن بری، حكايه‌مزه مناسبتلی اولديغندن بويرده آنك طوغروسنده دخی برقدر سوز سويلمك اقتضا ايدر. بومعلمه يكرمی ياشلرنده برقز اولوب، اوشبو تربيه خانه‌نك الك الك چقمش ساچكه‌سی وياكه برنچی اوله‌رق پشمش يمشی ايدی. يتيم‌خانه‌ده آلتی‌سنه مقداری تربيه‌لنوب، وعلم معرفت تحصيل ايدوب، امتحان ويردكی صوكنده، اوشبو تربيه خانه‌يه معلمه نصب اولنمشيدی.

بوکبی ملت آنالری آره‌مزدن ظهور ایتدکی جمله‌مز ایچون بر افتخار اولدیغی کبی اسملری هم ملتمز ایچون بیوک برشرفدر. لکن «معلمه خانم» تعبیریله حکایت ایتمك ینکل اولدیغندن، بزلر، حاضرکه بونك مبارك اسملرنی ذکر ایتمیورمز. حاضرکه دیدك، چونکه کیله‌چکده درست و اصل اسمی ذکر ایدلنور، وکوب احوالی معلوم اولور. احتمالکه بوقز بورساله‌نك الك برنچی بهادری اوله بیلور. بزلر معلمه خانم دیه حکایه‌مزده دوام ایده‌چکمز:

معلمه خانم یاش وقتنده آتا ایله آنادن محروم قالمش اولان برینیم قزایدی. صالح بای تربیه خانه‌سی آچلدیغنده، الك الك قبول ایدلن قزلر ایله برلکده، تربیه خانه‌یه قبول اولنمشدی. تربیه خانه‌ده اولان درست تربیه سایه‌سنده وخصوصا آخر صنفلرده قارت حضرت کلدکده آنك کوزل نصیحتلری ومبذول اولان همتلری سببندن، اخلاقنی غایت کوزللشدرمشیدی. تربیه خانه‌ده اولان جمله یتیملر معلمه خانمی کندیلرینك آنالری مرتبه‌سنده سورلر ایدی. واقعا هرنه قدر طوغدرمش آنالری دکل ایدی ایسه‌ده، آنالرندن آرتق شفقتلی، وآنالرندن کوب مرتبه مرحمتلی اولوب، جمله‌سنی، حمایه ایدر ایدی.

معلمه خانمك، طوغانم، قارنداشم، بالام، باغرم، دیه آچق یوز ولذتلی سوزلریله ویرمش نصیحتلری، یتیم بالالره ناپالیون عسکرندن زیاده اش کورر؛ وکولمسراب سویلمش تسلیه‌لری بالالره بیلدرم کبی اثر ویرر ایدی.

خلقلر، آتا بابالری، قوم قبیله‌لری، دولت ومرتبه‌لری ایله مدحلندکلرنده، بونکده تفاخر ایلدیه لائق اولان کمالنی یخشی خلقی وملایم طبعی ایدی، لکن معلمه خانم بونلرله‌ده اصلا تفاخر ایتماز ایدی. کمالت تحصیل ایلمش کیمسه نه کندیسله ونه غیریلر ایله هیچ وقت تفاخر ایتماز.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

معلمه‌یی، اداره سننك اولان بونچه بالالر، کوزاوکنك اولان بونچه خادمه‌لر، بلکه کندیسی کبی باشقه معلمه ومؤدبه‌لر، چن کوکللری ایله سودکلری حالك، غ . . . شهرننك اولان بیوك سوداکرخاتونلری وقزلرینك، هیچ سومادکلری آکلاشلنور ایدی. چونکه بونلردن ایکی خاتون، یاکه ایکی قز بربره کلور ایسه، معلمه طوغروسندن سوز آچلور، بری سویلب لذتلنور وایکنچیسی دکلاب راحتلنور ایدی. بوشیلردن سومکانلك آکلاشلنور. کم بیلور، بلکه بویله روشده کوب سویلمکلری سودکلرندن اولسه‌ده اولور. زیرا آدم اوغلی سومادکی کیمسه‌یی هنی غیبت ایتمکله اولسه‌ده آغزینه کوب آلمایه استماز . . .

معلمه خانمك روسچه بیلمه‌سی، اوست باشی‌بیك تکلفسز، لکن غاینك نظافت اوزرنده اولمه‌سی، خصوصا صول آیاغنك آزغنه آقساقلق (عربچه‌سی اکسح اولوب، آقساق، (*) آندن محرفدر، اصل ترکیچه‌سی چاتان اولسه کرك) اشاره‌سی اولمه‌سی، ویاشنك‌ده بر آز کوبرك اولمه‌سی، غیبتنی سویلاوچیلر ایچون بیوك برسرمایه ایدی.

اما ابیلك (قابله) علمی اوقوب شهادت نامه آلمه‌سی، بنون بنون مسخره‌لك وهیچ عفو اولنماز درجه‌ده برقباحت عدایدلمکك ایدی.

بونلر آره‌سنده، غیبت سویلمك طوغروسنده اڭ جسارتلی اولانلری، معلمه‌نك آتاوآناسی، نسل وقبیله‌سی، معلوم اولمادیغندن، استدلال ایدرك، غیر مشروع صورتده دنیایه کلمش اولمه‌سنی، تشهیر ایدوچیلر ایدی. حالبوکه اڭ مقسز واڭ بیوك بهتان ایدوچیلر بونلر

(*) بوغروصلان وبلبای، اویازدلرندن ظهور ایدن آقساقوف فامیلیه‌لی روس محررلرینك یراق باباللری اسلام خلقندن اولدیغی ظن اولنور. بونلردن صوکغسی اتحاد اصلاون حقنده اولان غیرتی ایله مشهوردر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایدی. زیرا، بوقز وایکنچی تعبیرله بو «بیوك خانم» اك حرمتلو بر فامیلیه‌دن اولدیغی حالده زمانه جفالری، وانسانلرك ظالملری سببندن، بوکونه قدر کندیسنك کیم اوله‌چغنی یاشرمیه مجبور اولمشیدی.

حالبوکه، آدم اوغلینك کندی کملتی یرنده اولدیغی صوکنده توبان فامیلیه‌دن، حتی که غیر مشروع صورتده دنیایه کلمسی، خلق‌ظن ایتدکی، قدر بیوك عیب دکلدر. اصل عیب، خواه الوغ فامیلیه، خواه توبان فامیلیه‌دن اولسون، علم، معرفت، تربیه وفضیلتدن محروم اولمسیدر. لکن بونی کوزل آکلایه‌چق خاتونلر، قزلر نره‌ده؟!...

۲۳

بو معلمه نه اوله‌چق؟

تعرینی ایتمکده اولدیغمز قز، بویله کمالتلره مالك اولدیغی حالده، الوغ مأمور (چینوفنیك)، یاکه اوکازلی امام، ویاکه دعوا وکیلی ومهندس اوله‌چق دکل، چیت مملکتلره قونسول اولوب کیدچك دخی دکل، اویله ایسه نه اوله‌چق؟!...

ظنمه کوره بویله بر سوآل، اوقوچیلرك بر آزینك کوکللرینه کلور. کاشکی بو سوآل اوقوچیلرك جمله‌سنك کوکللرینه کله ایدی. مسئله‌نك اهمیتی دخی آرتور ایدی. زیرا علم، تفتیش سایه‌سنده آرتور، بحث سببندن حقیقت آچلور، دییورلر. حقیقت آچاچق وعلم آرتدره‌چق تفتیش وبحثلرك اك مهملری هر کمك کندی مشقتی واجتهادیله تابمش اولان بحث وتفتیشلردر. یوقسه حاشیه‌ده یازلان بحثلر ایله جوابلرنی، مجرد تقلید یوللو، یورتمکده نه علم آرتور ونه حقیقت تابلنور!..

بلکه اوکبی بحث وتفتیشلر، دیشلره خدمت اولوبده قارنلره غداسی

اولمغان، ساغز چاینه‌ك قبیلندن بر فائده‌سز شیدر. بو کوندن صوك بویله روشده بحثلری وجوابلری صایر اوچیلره بزلر «ساغز چایناوچیلر» دیه اسم ویردك. اسم شریفلری مبارك اولسون! .

مذکور سؤالك جوابنده: «مزبوره معلمه بویله کمالاتی سایه‌سنده خاتون وملت آناسی اولمایه استحقاق کسب ایده بیلمش» دیبور ایسه‌ك، هیچ بر عقللی ذات بزلری تخطئه ایتماز.

واقعا حقیقی خاتون وملت آناسی اولمق، جمله بیوك منصبلرك اوستونده اولان فضیلتلی بر مرتبه‌در. خاتون دیمك، آدم اوغلنی انسان ایدچك ویاکه وحشی حیوان ایدچك، قوت دیمکدر. جناب رسالتپناه افندمز حضرتلرینك: «جنت آنالر آیاغی آستونده‌در» دیمکندن مرادی، شاید بوکبی ملت آنالری اولسه کرك. یوقسه کندی وظیفه‌سنی بیلمکان وبالالرنی اسلام روحی اوزرنده تربیه ایده آلمغان، بلکه بوزوق تربیه‌سی سایه‌سنده هر تورلی رذالتلره آلشدران آنالر، هر تورلی غیبت ونمیمتلر پوچته‌سنه منزل (استانسه) اولان خاتونلرك آیاق آستلری ایله جنت آره‌سنده بر مناسبت کورلمایور.

کاشکی ملت ایچنده بوکبی آنالر، اوله ایدی! ملتده صاف بر نشاط، ومحکم بر غیرت اورناشور ایدی. ملت ایچنده کره‌چك توزوکلك وبوزوقلغك، ایشکلری «تربیه» در. اکرده برامت، بالالرنی کوزل تربیه ایدر اولسه، اوملتك قانی صافلنور، اعضالری ده امین، نصیحتلی، راست سوزلی، قارندش حقلرنی رعایه ایدوچی، سوزده فعلده برلك سیوچی اولورلر. بونلر ایسه امتك بای بولمقنه، دین ایله دنیالری کوچلنمکنه سبب اولور.

انسانك یاشلکنده آلمش تربیه‌سی، تاقبرینه قدر، برلکده اولور، آیرلماز. بوایسه عقللی کیمسه‌لرك تجربه‌لری ایله اثبات ایدلمش بر شیدر.

معاذالله، اكرده بالالره صبی وقتلرنده كوزل تربیه ویرلماز ایسه، یكت اولدقلرنده بونلرك هنرلری ده، قوتلرنی سفاهته وعمرلرنی ده هوایه اوچرمقدن عبارت اولور. بونلر سببندن ادب پرده‌لری یرتلنور، شریعت وعقل حكملری آیاق ایله تاپتالنور. بونلر، امت ایچنده برچورومش اعضا كبی اولورلر، بونلر سببندن ملتك بایلغی یاز كونی قاری كبی ارر كیدر. ادبی قوتلری ده توتون روشنده هوایه اوچار، یوغالور.

لكن بالالره كوزل تربیه ویرمك وظیفه‌سی كیم اوستونده‌در بیلورمیسز؟. اوّل مرتبه ویره‌چك تربیه‌نی ویرمك خدمتنی هیچ شبهه‌سز آنالر، یاكه آنالر یرینه قائم اولمش خاتونلر اوستونده‌در. ایمدی، ملتی تربیه ایده‌چك ذاتك نه كبی بیوك برذات اولنه‌چغی، ونه كبی كمالتلره مالك اولمه‌سی لازم كله‌چكی اوز اوزینه معلوم اولور.

تربیه علماسی فكرینه كوره عائله، كچكنه بردولت كبیدر. بر عائله‌نك ایچنده اولان نظاملری، وكورشیلر، قارنداش قبیله ایله اوله‌چق معامله‌لری، حفظ ایتمك، واردات ومصارفه نظارت ایلمك، بالالری تربیه ایدوب، اخلاقه عادتلندرمك، عائله اعضالرینه مناسب خدمتلر تعیین قیلمق، آره‌ده اختلاف ظهور ایتدكده طرفینی رضا ایده‌چك صورتده قطع نزاع ایلمك، جمله‌سی عائله باشلغی اولان خاتون وظیفه‌سیدر.

وظیفه‌سنی اجرا ایده بیلن خاتون، خانه ایچنده اولان جانلر آره‌سنه الفتلك صالور، نظافته رعایت ایدر، كلن مسافرلری، مرتبه‌لرینه كوره اكرام ایلر، زوجنك یاقنلرنی رعایه قیلور، هیچ كیم ایله دعوا ومعارضه‌ده اولنماز، بالالرینه ویرلمه‌سی لازم اولان تربیه وحسن اخلاق درسلرنی سودی ایله برابر ویرر، زوجی تحصیل ایدوب كتورمش كیوم واسبابلری اقتصاد اوزرنده صرف ایدر، اولادینك استقبالنی

قایغوروب، ایری کنورمش بایلقلردن برمقدارینی، قاره کونلر ایچون آیروب صاقلار، وجمله‌سنی بریره جیوب هرکون آرتدرمق اجتهادنده اولور. عائله اعضاسندن برریسی خسته دوشر ایسه علم طب وحفظ صحت قاعده‌لری اوزرینه تربیه ایلر، کرك اولاد کیوملری کیسار، تکار، یمار، آشلرنی پشرر، اکرده دنیاسی ایرکن ایسه بو شیلری، کندی کوز اوکنده کندی تعلیمی ایله باشقه‌لردن قیلدرر.

بر خاتون بو وظیفه‌لری اجرا ایده آلماز ایسه، آنك اداره‌سی تحتنده اولان عائله‌یه عائله دیمك جائز اولماز، اویله عائله ایچنده اولانلر راحت یاشامازلر، اویله عائله‌نك بالالری تربیه‌سز، الوغلری بختسزلردر.

ادبیات ایله اشتغال، کوکلی صافلامق، ونفسی تربیه ایتمك بابنده اك اثرلی اولان دوادر. بناءعلیه خاتون اولان کیمسه ادب کتابلرنی مطالعه ایتمکدن هیچ وقتده مستغنی اولماز. عربی، فارسی، ترکی لسانلرنی بیلن ذاتلر ایچون هر تورلی ادب کتابلری حاضردر. بناءعلیه عائله باشلغی وملت آناسی اولان خاتون بوش وقتلرنده، بونلر ایله عمر کیچرر وادبی مجلسلر قوروب، قول آستونده اولانلره حسن اخلاق وعبرت درسلری سویلر. بویله ایتمه‌نك فائده‌سی عائله وامت ایچون چیکسزدر.

معلمه خانمده بو کمالتلر جمله‌سی واردر، بویله کمالتلر کسب ایدرك کندیسنی خاتون، وبر عائله‌یه باشلق، وبالالر تربیه ایده بیلمك منصبنده اولنمیه استحقاق کسب ایلمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢٤

بیکبولاد حضرت ایله معلم افندی

تربیه خانه‌نك ایرلر قسمنه، اوشبو سنه‌ده صالح بای طرفندن یاڭا برمعلم دعوت اولنمشیدی. یکرمی بیش یاشلرنده اولان بوذات، کوزل خلقلی، انصافلی، عقللی، آزسوزلی، صبرلی، آچق یوزلی، سوزی اثرلی، غاینده نظیف وپاك اولوب، کچکنه بربولمه‌ده اجاره ایله عمر کچرر ایدی.

کیوم صالوم، وباشقه اسبابلرنده هیچ برتکلفی اولنمادیغی، واطرافی‌ده کتاب، ادبی رساله‌لر، مطبوع اثرلر ایله طولی اولمه‌سی، وهر کون پوچته‌دن تورلی لسان اوزرنده نه قدر غزته ومجله‌لر کلوب طورمه‌سی، بونك ادیب برذات ایدکنه اشارت ایدی. اشارت ایدی دکل، دلیل ایدی.

واقعا شبهه‌سز برادیب ایدی. خدمتنی تمام ایدوب، قایتدیغی صوکنده، ضرور شغللرنی بتوروب مطالعه‌یه چومار، ومعلملر، تبدیل هوا واستراحت دیه نازلنوب یوردکلری وقتلرده، مذکورده، بعض اثرلر ترتیب ایدوب طبع ایتدرر ایدی.

نشر ایله‌مش اثرلری هرنه قدر آرتق کوب دکل ایدی ایسه‌ده، ابنای وطن وزمان ایچون فائده‌لی شیلر اولور، وجمله‌سی‌ده، خلق طرفندن فوق العاده برحرص اوزرنده اوقولور ایدی.

قلمندن توکلمش شیلر، علم اوقومیه، علم اوقوتمیه؛ اخلاق کوزللندرمیه، فساد اخلاق خسته‌سنه دوا بولمایه؛ عائله‌لری اصلاح ایتمیه؛ بالالری کوزل تربیه ایدوب، هنر وصنعتلر تعلیم ایلمکه دائر ایدکی، مطالعه ایدنلره معلومدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شایان تعجبدرکه بیکبولاد حضرت ایله بو علملك، سوزلریله فعللری آره‌سنده اصلا موافقت اولنماز ایدی. بیکبولاد حضرت، هرکیمی دنیادن بیزدرمك وعمرك کوبسنی عبادتده کچرمك کرك ایدکنی نصیحت ایتدکی حالده، دنیایه برنچی درجه‌ده صاف عاشق ایدی. بتون قریه‌سنك (بیکبولاد حضرت برقریه امامیدر) مال منااللر، جهاز وجمله اسبابلری، الحاصل ملکلرنده نه بار ایسه شونلرك جمله‌سی بریرکه جیولوب، حساب ایدلدکنده، شهرلرده بر بارشنه‌نك باغچه‌غه کیونوب چقمش اولان کیومی بهاسنه طورا آلمادیغی حالده، عیدنمازی صوکنك، «دنیا قوماگز! بوکون آشارگزغه اولسه ایرته‌گه الله کریم! . . . کیم بیلور بلکه بوساعتده اجل کلور!» دیه نصیحت اینمشیدی. لکن اخلاقی بوزوق اولسه‌ده، بوطوغروده نصیحتنه سوزمز یوقدر، زیرا اخلاق توزاتمك اسلام دیننه محبت قویمق، واصحاب کرام سیرلری حقنده اصلا نصیحت اینمیور ایدی. هر نه قدر «احیاء» کبی معتبر اخلاق کتابلری اولنور ایسه‌ده، بونلری، کشیلرنك غیبتنی سویلر، ودشمن امامرینك عمللرنی انتقاد ایدر ایچون گنه استعمال ایدر ایدی! . یعنی دشمن امامرنی، امام غزالی آغزندن سوگوب، انتقام آلور ایدی.

اما معلم ایسه، جمله پاره‌سنی کتاب ژجریده ایچون صرف ایدوب، بونلردن آرتق برتین آقچه‌سی اولمادیغی، واولمادیغی طوغروسنده قایغورمق، کوکلنه کروب ده چقمادیغی حالده خلقلره بایلق تحصیل اینمك، هنرلی اولمق، دنیا بایلغی اولنمادیغنده آخرت مقصودلرندن هم محروم قالمق ممکن ایدکنی سویلر ویازار ایدی.

فکرلی شاکردلر، کوزلری آچق بایلر، کوب وقتده بونك حضورینه کلورلر، وسوزنی‌ده آکلارلر کوکلرینه شوق، محبت، نشاط، حاصل ایتدکلری حالده تارالورلر ایدی. امت حالنی اصلاح

ایتمك، اوت صالمش داری کبی برساعتده کوتاروب یبارمکدن عبارت دکلدر. بلکه یاز کوننك ساچکاری قبیلندن بری صوکنده ایکنچسی اوله‌رق، آقرون آقرون میدانه کلور، صوکره شکر ایدلنه‌چك درجه‌یه هم ایرشور.

بیکبولاد حضرت، قوتلی داوشی، ایرکن صولشی، کولکولی سوزلری، هرکیمه آچق یوزلری ایله خلق آره‌سنده بیوك برنفوذ کسب ایتمشیدی. بیکبولاد حضرت مشورتندن طش قزویرلماز، قز آلنماز، یورت صالنماز، سفرگه وارلماز ایدی.

محله‌سنده اولان برباش بای وفات اولدیغنده، خاتوننی یتیملره، وصیه (آپیکونشه) ایتدرمك حقنده محله خلقنه برسوزی کفایت ایلمشیدی. صوکره مذکور خاتونی نکاح ایدوب آلدیغنده: «اوشبو حکمت ایچون بن سنی وصیه نصب ایتدردم، سن استاذ بیکه اولمیه موافق برخاتونسن، کوب وقت عمرك ضائع اوتدی، کوبدن کوکلمده وار ایدی، مرادمه بوکون یتدم!» دیه خاتونی سیپاب، یومالاب، برقدر وقت یوردی ایسه‌ده صوکره نه سببه کوره‌در، آیورمشیدی. خاتوننك بونچه ماللری حضرت قارننه کردکی کبی، ایکی صبی باله‌لرك اوچبیك صوم آقچه‌لری، حضرت ایله آبصطای آره‌سنده اولان قوتلی قزوده قارکبك ایروب کتمشیدی.

اکرده غیری برکشینك بویله عملی اولور ایسه بتون محله خلقی طرفندن دعوا اعلان ایدلنه‌رك قیامت قوپمش اولوردی، لکن حضرت حقی دیه هیچ کیم آغز بیله آچمادی. آبصطای‌ده ایکی بالاسیله فقیرلك دنیاسنه دوشوب قالدی!... بویله نفوذ، آز برنفوذ میدر؟...

بیکبولاد حضرت، معلمك احوالنی کوردکنده کندینك شرافتلی اسمنه خلل کلمکندن خوف ایدرك، بونك اشنه قاتشمیه، وقاناطلرنی صندرمیه لزوم کوردی. (بوکبی ذاتلری بایلر کوزندن توشرماز

ایسه، احتمال بر ضرر کلور، اوتنی اوچقن وقتنك سوندررکه تیوش!).

بونك ایچون، بیکبولاد حضرت الندە اولان قورالرك الك بیوك واوتکنی (معاذالله) تکفیر ایدی. بو سببدن، معلم افندی، حضرت طرفندن هر یرده تکفیر ایدلنەرك سویلنور ایدی. لکن بر دنبر، بیکبولاد حضرت بو سوزندن توقف ایتدی؛ حتی معلم افندی، بعض بر کیمسەلر طرفندن غیبت ایدلنور اولسەده حضرت اصلا سوزه قاتشماز وممکن مرتبه ایکنچی‌یه بوروب یبارر ایدی. معلم افندی، بو حالی کندی طرفندن حضرت نامنه یازلمش اولان بر مکتوبه حمل ایدر ایدی.

معلم افندینك مکتوبی هم آچق هم قسقه اولوب اوشبو مضمونده ایدی: « شیخ محترم بیکبولاد حضرتلری! جنابکزه اوشبو سطرلری یازمش ذاتی یواش، وبو کونه قدرده، : — اوزکز کافر! (استغفرالله!) خاتونکز طلاق!.. — دیه قورقودوب کلمش عوام طاقمندن ظن ایدرك، حمله ایتمکده اولور ایسه‌کز چوق خطاء ایتمشسز! فقیر ایسه ایمان واسلام نەدن عبارت ایدکنی کوزل بیلمکله (کرچه عملنك تقصیرلق کوب اولور ایسەده) نجات ابدیه‌نی جناب اللهك کندیسندن امید ایتمکده‌در. ایمان وکفر طوغروسنده اولان حکم، یالکز الله تعالینك کندیسنه خاص اولوب، بونك اورتاقلق ایدرکه، نه بیکبولاد حضرت ونه ایشبولاد ملانك حقی (پراۋاسی) یوقدر. رجا ایدرم بو کبی وظیفه‌کز دکل بر سوزی، نه بنم حقمده ونه باشقه‌لر طوغروسنده، حتی خطاء اولسون آغزکزدن قاچرماکز!... اکرده بویله انصاف ایتدکمزی تقدیر ایده بیلمك کمالتندن نفسکز محروم قالمش ایسه، بر شیء نشر ایدرم‌که اهل اسلامی تکفیر ایتمك دکل حتی ابلیسی تکفیر ایتمکدن سکوت ایتمیه مجبور اولورسز!... آکلادکمی حضرت!... بو سوز هم راست هم صوك سوزدر!.........».

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بیکبولاد حضرتنك اولکی سوزلرندن تمام طوقتالدیغینك سببنی خلق، هیچ بیلمادکلری حالده. معلم افندی، کندی مکتوبی اثر ویردکنی، وبویله‌چه طوغری یازوب، کوزل ایتدکنی، وبیکبولاد حضرت اکرده، بولیله آیتولنور ایسه، سوزدکلمیه قابل ایدکنی، ظن ایدر ایدی. حالبوکه معلم افندی، بویله ظننده الوغ خطائلق ایدوب، اصل سببنی هیچ آکلامازایدی. زیرا بیکبولاد حضرتلری عالم مطبوعاتده یمان اسمی کورلمکدن قورقورلق ناموس؛ وخلق آره‌سنده عیب آچلمقدن قزاررلق حیاء. یوق ایدی.

بلکه حضرتك بواشی، معلم افندینك اك یاقن اولان دوستلرندن بیوك بربایك کیاوی وفات اوله‌رق، کوب بایلق ایله طول قالمش قزنده کوزی اولدیغندن ایدی. اکرده اولکی سوزلرنی تکرار ایدرایسه معلم افندی طرفندن قاپقان صالنوب، قزدن؛ طوغروسی‌ده قزدن‌ده دکل، خاتون‌دنده دکل، عمر بارنچه یناررلك اولان بایلقدن محروم اوله‌چغندن قورقوب دیلنی طیوب آسرامقده ایدی. (نیچوك اولسه‌ده اولسون ـ ك ـ ف ـ ر ـ صاحبی کلمه‌سنی استعمال اینمکدن آز وقت اولسه‌ده، طیلوب طورسون!...).

بیکبولاد حضرت، باشقرد مملکتنده برنچی ملك صاحبی اولان حکمت حاجی کیاوی اولدیغی حالده، نیچون بوقدر کوب وبای خاتونلر آلمایه مجبور اولدی؟... بونك سببنی بیلمك، حکمت حاجی تاریخنك صوك صحیفه‌سنی اوقومیه باغلاندیغی جهتندن، کیله‌چك بابی یازمیه حاجت توشدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

۲۵

حکمت حاجینك صوك کونی

بیکولاد حضرت، ایر اورتاسی اولوب، صقاللری آغاره باشلادیغی بر وقتده، قاره قاشلی، آق یوزلی، سیمز بدنلی، بر قزك، قالپاقنی قرن صالوب، قارشوسنده طوردیغنی جانی استمیه باشلادی. اولکی آبصطای، کوب خسته‌لکلر کوروب، اوشانگان، وبالالر تربیه ایدوب، مشغول اولدیغندن، اولکی توسلرنی تاشلاغان، اوین کولکولرده‌ده آرتق رغبتی قالمغان ایدی. شونك ایچون بیکبولاد حضرت، بویله بر فکر اینه‌کده حقسز دکل ایدی.

لکن، آلنه‌چق خاتون بیوك بربای قزی اوله‌دیغندن، قارشوغه کلوب، کینوب، بیزانوب طورمقی ممکن اوله‌دیغنی کوزل آکلادیغندن، بیکبولاد حضرت‌ده، الوغ هم‌ده اك الوغ بر سوداکر قزی ازلر ایدی!...

دنیاده بار نرسه، اجتهاد کامل اولمق شرطیله، البته تابلنور. بیکبولاد حضرتکه‌ده جانی آرزو ایلمش روشده بر قز تابلدی. بوده حکمت حاجینك عباس ملاغه ویرمك فکرنده اولان بشنچی قزی ایدی. وعده‌لشلکدن صوك، نکاح کونلرینه قدر ینه اولان ایکی آی مدتده بیکبولاد حضرتك کورمکده اولان دوشلرنی، کوکلنده اولان خیاللرنی هیچ صورماکز!... بونلر ایسه تعریفی ایدلنه‌چك حاللردن دکلدر.

اینجو قالپاقلرنی کیوب، موینلرینه اصل تاشلرنی آسوب، قارشوسنه کلوب طوره‌چق بر قزك کلمکنه، کوکل بوزه‌چق شیلر اولماسون ایچون، بیکبولاد حضرت، قارت خاتوننی الوغ وکچوك یدی عدد بالاسیله: «اوز کونکزی اوزکز کورکز. بندن سزکه خیر فاتحه!» دیه قریه‌نك ایکنچی بر اوچنه بر اوصالوب، آیروب چقارمشیدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بیکبولاد حضرت: «های کونلر بیك اوزون اوته!» دیه کون کچره آلمای یوردکنده ایکی الوغ حادثه ظهور ایندی. بری، یوز بیك روبله‌لك سند (ویکسل) موجبنچه، حکمت حاجینك خزینه‌سنده اولان جمله اشیاسنه تورغ (مزایده) اعلان ایدلدی. ایکنچیسی مکاریه بازارینه کتمش اولان اوغلی، قزان شهرنده بانقه‌دن ایللی بیك روبله آقچه آلوب چقمش اولدیغندن دورت بیش ساعت صوك، بر سفاهت خانه‌ده قتل اولنوب، آقچه‌سی اوغرلاندی.

بانقه‌دن آلنمش آقچه، صاتلمش اولان تیری آقچه‌سی ایدکی معلوم اولدیغی حالده، یوز بیك تنکه‌لك بورچك نیندای بورچ ایدکی هیچ کیمه معلوم اولمیور ایدی. حکمت حاجینك برتین بورچی اولمادیغی بوطرفه دکل حتی مسقوا بایلرینه معلوم اولدیغی حالده، بوبورچ نیچوك اولمشیدی؟!.....

حکمت حاجی، شهر قزی آبرازاوانی قز آلدم دیه حمیده‌نی آلوب، آقصقالی ایله جولرلنوب یوردکی کونلرنده، بونك محبتنی کسب ایدر ایچون هیچ شیدن کیرو طورماز ایدی. حمیده، حکمت حاجینی دکل مالنی سودکندن، یوزتورلی حیله ومکرلر ایله آلدار ایدی.

برکون حکمت حاجی: «سن یاش کشی، اوزك شهرده طوراسن، وفات اولور ایسه‌م، احتمال الوشکی تمام ویرمازلر، بنم کیاولرم ملالر، ملالر ایله نرسه بولشورکه طوغری کلسه کیم اولسه‌ده آلدانور!... شونك ایچون نظامغه موافق ایدوب، سکا هیچ اولمغانده یکرمی بیك تنکه وصیت ایدوب، یازدرمقچی اوله‌من!» دیدکنه قارشو حمیده‌ده: «الله تعالی سکا اوزون عمر ویرسون، سندن قالوب طورماسام ایدی، سن اولمغان صوك یکرمی بیك دکل یوز بیك اولسون، بنم کوزمه مال کورلماز، حکرده بنی قزغانوکنك قدرنی بیلمه‌کانلردن اولماز ایچون، وصیت یوللو دکل بلکه بیشیوز یاکه بیك تنکه‌لك سند

Из фондов Российской Национальной библиотеки

(ویکسل) ویرر ایسەك البتە قبول ایدرم. الوشمی ویرسەلر ویررلر، ویرمازلر ایسە، بکا شول قدر مبلغ هم کفایت ایدر!» دیە جواب ویرمشیدی.

لکن بو سوزلر، هر ایکیسینڭ کندی سوزلری اولمای، حکمت حاجینڭ، اشانچی کامل اولان، معلوم آدوا کات سوزی ایدی. یعنی آنڭ تعلیمی اوزرینە سویلەشلر ایدی. بویلە سوزلرگنە دکل، حتی حمیدە کندیسی، معلوم ادوکات کیکاشی اوزرندە حکمت حاجی طرفندن صورلمش وویرلمشیدی. لکن حکمت حاجینڭ کندیسی اوقورغە یازارغە بیلمادکی سببندن بیك تنکەلك اعتقادیلە قول قویەش (قول اشارتی قویمش) اولان ویکسلی بیك تنکەلك دکل بر یوز اونبر بیك تنکەلك ایدی. هرنە قدر، آچوچقوب، مفارقت ایندکلری کوندە حمیدە، حکمت حاجییە بیك تنکەلك بر ویکسل قاینداروب ویرەش ایدی ایسەدە، بو ویکسل یوز اونبر بیگ تنکەلك ویکسل دکل، بلکە غافل وقتندە حکمت حاجی کیسەسندن آلمش ایکنچی بر ویکسل ایدی. بویلە ویکسللردە اون اونبش عددە بالغ اولوب، جملەسنڭ مبلغی یکرمی بیگ تنکەلك ایدی.

لکن ویکسللرڭ هیچ برندە امضادن باشقە برشیء اولمادیغندن الڭ کوب صومالی اولاننی ادوا کاتدە کندیسی اسمینە یازوب، اون طقوز بیگ تنکەلکی حمیدەیە ویروب، آنی هم بو کبی الوغ مالدن محروم ایلمشیدی. حمیدەنڭ هیچ بر دلیلی اولمادیغندن، بو، بر بانقەبایلغی قدر بایلقدن بوش قالمشیدی.

حکمت حاجینڭ ملکلری ایسە اوشبو یوز بیگ تنکەلك سند موجبنچە اوشبو یهودی طرفندن صاتلنوب، حکمت حاجیدە اورامدە طوروب آچ قالدی، خاتونلری وبالالری تورلی خیرسز اورنلرە تارالوب، یاننده آنچق، اش باشندە یورمکدە اولان بالالرینڭ آنالری واڭ اول نکاحلنمش اولان بر خاتونی قالدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

گرچه قزانك اوترلمش اوغلی حقنده، مذكور سفاهت خانه يابلنوب، فاحشه‌لر، كاترغه كتديلر، وبو سببدن نه قدر ياش خاتونلر، وتوفيقلی آنالر، صدقه‌لر ويروب، روزه‌لر طوتوب شادلانديلر ايسه‌ده، حكمت حاجی‌يه بر تنگه اولسون آقچه قايتمادی، بلكه قايتور ايدی، آقچه تابلمادی.

حكمت حاجی‌نك حيده‌نی نكاحلنمه‌سی يهودی فكريله اولديغی كبی، صوكره بوزشماسی‌ده بونك مرادی اوزرينه اولمش ايدی. بونك قصدی ايسه بويله بر الوغ صومالق بر سند تحصيل ايتمك اولديغندن، بونی تحصيل ايتدكنك، هر ايكيسنی بر چوقره تاشلامشيدی. هر نه قدر هميشه دعوا ايدرك حكمت حاجيدن اون طقوز بيك آقچه آلدی ايسه‌ده، كنديسی شو كونلرده قزان شهرنده خسته خانه‌ده وفات اولديغندن، بو آقچه‌سی هم بتون چيت ذاتلره قالدی.

حكمت حاجی، بو كونلر صوكنك آتچق برر آی مقداری ياشاب، بر باشقردك اك زبون بر خانه‌سنده وفات ايتدی. وفات اولديغی ساعتنك قارتچغنه اوشبو سوزلری سويليه بيلمشدر: «الله تعالی حسابسز بايلق ويردكی حالده، اصلا طوته بيلمادم. نفس وهوام آردندن يوروب، بار عمرم خاتون آلمق وآيرمق اولدی، سنی خاتون ايدوب نكاحمده طوتدم ايسه‌ده، هيچ بر سوزك واطاعتدن باشقه نرسه‌ك اولماديغندن طوتدم. لكن سكا كوب گناهليم كه نيچه آيلر اوتوب، بر مرتبه اولسون كوره‌دم حالكی بيلمادم، بلكه خادمه‌لر اورننده يوردك!... هيچ وظيفه‌م دكل ايكن اوقو واوقودو مسئله‌لرينه كرشدم، دين خدمتی ايدوچيلرك يوللرينه باز قازدم! ای ربم بنی عفو ايله! هيچ بر گناهی يوق ايكن عباس ملانك غربت اختيار ايتمه‌سنه سبب اولدم. بيچاره! يولنه باز قازديغمی بيلمه كندن صوك، عيال ووطننی، قالدروب كندی، وغربتده وفات اولدی!... خانه‌سی‌ده يقلدی!... دنياده كيمه‌نه

Из фондов Российской национальной библиотеки

كبي معامله ايتدم ايسه جمله‌سنك جزاسي، كناهم جنسندن اولديغي حالده كنديمه قايتدي! . . . ايمدي، آخرتده حالم نه اولور! . . . يا الله! بن بختسزه مرحمت ايله! . . .» .

«دنياده بوقدر دولته ايرشدكم حالده، ملت ايچون بر فائده‌لي اش وخلقلره برخيرلي يادكار قالدره آلمادم. بلكه قالدره‌مش اولور ايدم، بوطوغروده يول كوسترجك عالملر وعقللي آدملري كنديمدن بيزدردم. اطرافمه جيولمش ذاتلر، جمله‌سي نفس بنده‌لري وغيبت سويلمكدن باشقه هنرلري اولمغان ذاتلر اولدي، بوكونده بونلردن بر دانه‌سي اولسون يانمده قالمامش بلكه جمله‌سي قاچمشلردر» .

«دنيالقده هيچ كيم بنم كبي تركلك ايتماسون! بنم حالمه توشماسون! . . . بندن عبرت آلسون! . . ايارك جهتيله دكل، بلكه صاقلانمق جهتنچه بنم حالم، عبرت آلمايه لائقدر! . . . بر وقتلر، مالم ايله دنيا طولمشيدي، بوكون، قبرمه كينوب واره‌چق كفنلكمدن باشقه، ملكمده بر شيء قالمامشدر! . . . آنامدن طوغديغم كبي بر حال اوزرنده دنيايه وداع ايتدم، الوداع! . . .» .

بوسوزلر، حكمت حاجيدن صوك كوسترلمش انصافدر. جناب الله، توبه‌سني مقبول، وندامتي برابرينه خير جزاء ويروب، كچيلكلرني عفو بيورسون! . . .

بيكبولاد حضرت، هرنه قدر، حكمت حاجي قزني آلوب كلدي ايسه‌ده، فرض ايتدكي روشچه بيزانوب، قارشوسنده طوره آلمايور ايدي. بلكه طورر ايدي، لكن اينجو قالپاقلر، اصل تاشلر، اوقا چوقلر، آلتون تنكه‌لر، زمانه مشقتلرينه فدا اولوب كتمشلر ايدي. بوندن باشقه يورت خدمتلري كوب، صبان سوروچيلر كه ايكمك پشرركه كرك، قامر باصا بيلوب بولماي! . . . كيچ قاينولرينه آشارغه حاضرلركه كرك. بزاولر آنالرينه قوشلغانلر! . . . مونچه‌غه صوتاشوچي يوق! . . .

Из фондов Российской национальной библиотеки

صارقلر کنوده آداشوب بولنوب قالغانلر ! . . . بازغه قویغان قایماقغه تیچقان توشکان ! . . . آشنك طوزی چقمغان، صالورغه طوز بنکان ایکن، تیزگنه کیبتکه یوگررکه کرك ! . . . خدمتچی خاتونی چیشمه‌که صوغه کیتکان یرندن قایتمی ! . . . بدبخت! اوچراغان خاتونلرغه یاکا کلکان آبصطاسینك عیبلرنی سویلی ویمانلی طورغاندر ! . . . قوناق کلدی سموار ! . . . قازان آستی یانمی یغمور، اوطوننی یوشلندروب کیتکان . . قازان قاینامی ! . . .

تیز سموار ! . . .

آبصطای آشنی تیزرك پشدره کورسنه، صباندن پك آروب قایندق ! . . . تیزسموار ! . . .

کومری چی کویراتوب بولمای ! . . .

های بنم قارت استابیکه (استاذبیکه) ! . . .

یوز تورلی اش ! . . . برسنی قاراسه‌ك ایکنچسی قالا ! . . . ینشوب بولمی ! . . .

قارت استابیکه یوزینه‌ده ینشه طورغان ایدی ! . . .

یورمه بوننك آچو کینوروب، بار قوناغك یانننك اوطور ! . . .

حکمت قزننك حکمت بوله‌می صوك ! . . .

اولکان کشیکه یابشمه ! . . . حکمت بولماسه قارت باشك ایله نیچون قز آلدك؟ . . .

بویله ایدکنی بلمش اوله ایدم، خاتونلغه دکل خدمتچی ایدوب‌ده آلدغان بولور ایدم.

سنی بیلان کیمسه خاتونلغه دکل خدمتچیلکه‌ده رضا اولوب کلماز.

آلای ایسه نیچون کلدك؟ . . .

سنی یخشی دیه بیلدم یخشی سوز ایشدرم دیه کلدم، لکن سن اك بوزوق برکشی ایمشسك ! . . .

ИВ фондов Российской национальной библиотеки

بوزوق ایله یخشنی بیلورکه سکا یراق ! . . .

طورمه بویرده ایت کبك اوروب، اشم کوب ! . . .

آ ! ایت کبك‌می؟ . . بونه سکا ایت کبك : دوپ ! دوپ ! ! دوپ ! دوپ ! ! . . .

قارت باشـقرد ! قارت یر تقچ ! ! . . . قارت شـیطان ! ! . . . قارت . . .

دوپ ! دوپ ! ! دوپ ! دوپ ! ! دوپ ! . . .

کلوکز ! اوتره ! ! . . . کلوکز اوتره ! . . . کلوکز ! ! . . . قارت شیطان اوتره ! . . .

عائله احوالنی توزوك بر حالده طوتمق طوغروسی جمله‌دن زیاده ایرکیمسه‌یه امانت ایدلدکی حالده، آره‌لرنده اولان دوسنلق باولرنی اك مقدم بیکبولاد حضرت کندیسی اوزدکنی، اوقوچیلرك جمله‌سی بویرده آکلارلر.

بیکبولاد حضرت، سعادتنی، قارشوده کینوب، بیزانوب طورمقده اولان خاتوندن عبارت دیه بیلدکنه کوره اولـکی خاتوننی بالالری ایله آغلادوب، چقاروب یبارمشیدی. حالبوکه برفکری شبهه‌سز خطاء ایدی. زیرا دنیا سفرنده هر دائم بویله طورمق ممکن اولمادیغندن مناسب هم دکلدر. خاتون کینوب طورر ایسه آشخانه‌نی کیم قارار ؟ ! بالالری کیم تربیه ایدر ؟ ! . . . خاتون اول برنی دکل طقوزنی آلسه‌ده بربولور . . . خاتون اوزك طوته بیلسه‌ك، اوزك کوزل تربیه اینسه‌ك، کوزل برخاتون اولور. یوق، تربیه ایده بیلماز ایسه‌ك خاتون دکل جان حسرتی اولور. الحاصل خاتون بر کوزکی اولوب، اوزك نه قیافتده اولور ایسه‌ك خاتوننکده شونی کورر سن ! : . . .

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢٦

معلمه‌نی طالبلر

١٩٠١ سنه‌سی جای کونلری ایدی، معلمه خانمی بردن ایکی طالب ظهور ایتدی. بری کچن بابلده ذکر ایتدکمز طاهربای اوغلی ابراهیم؛ ایکنچسی‌ده (٢٤) نچی بابده سویلمش اولدیغمز معلم افندی ایدی. طاهر بای امثالسز بربای اولدیغی حالده ابراهیم، طاهربایک یالکز بربالاسی ایدی. اما معلم ایسه بوقاروده هم دیدک، اک فقیر برذات ایدی. طاهربای واوغلی ابراهیم هر کیمه معلوم اولدقلرندن حقلرنده سوز سویلمک عبثدر. اما معلم افندی؛ قریه‌ده مکتب ابتدائی کوردکندن صوک آتاسندن میراث اوله‌رق قالمش الوشنی آقچه‌یه تبدیل ایدرک، ایکیوز روبله‌نی کیسه سنه صالوب، قزانه کتمش؛ وخارق العاده براجتهاد اوزرنده اون سنه اوقوب، اوشبو سنه‌ده قایتمقله‌غ... شهرینه‌کلمشیدی. قزان شهرنده علوم اسلامیه‌ده مهارت کسب ایتدکندن باشقه دارالمعلمین پروغرامی اوزرنده امتحان ویروب شهادت نامه آلمش، وحاجت اداء ایدر مقدارده فرانسزچه، نمسه‌چه، هم اوکرنمشیدی. بوندن باشقه، بوخغالیتریا، مطبعه‌چیلک، علملرنی هم بیلور ایدی.

بو ایکی طالبدن هیچ بری، ایکنچسینک صوردیغنی بیلمیورلر، آنجق بوحال، معلمه وصالح بای ایله آنک خاتونی اولان اوچ ذات آره سنده مشترک برسر ایدی. صالح بای وخاتونی ایسه معلم افندی‌که ویرمیه کامل درجه آرزو ایتدکلری حالده، معلمه‌نک کندی کوکلنی بیلمک استرلر ایدی. اکرده بومعلمه‌دن باشقه بری اوله ایدی، هیچ شبهه‌سز طاهر بای اوغلی واک درستی‌ده طاهر بای اوغلینک بایلغی

Из фондов Российской национальной библиотеки

اختیار ایدرایدی، لکن معلمه خانم بویله برحسابسز بایلغی برطرفه قویوب ده، بر نرسه‌سی اولمغان معلم افندینی اختیار ایتدی! .... ابراهیمك سفاهت دنیالرنك یوروب، کندی نامنی وبلکه بتون فامیلیه‌سنی تلویث ایتدکی، معلمه خانم ایچون آزغنه اولسه‌ده‌ترددی موجب اولمادی.

هرنه قدر غ ..... شهرنك اولان خاتونلر وقزلر، بوخصوصده معلمه خانمی قباحتلدیلر، حتی عقلسزلغی ایله حکم ایتدیلر ایسه‌ده، کشیسز آقچه‌یه وارمقدن، آقچه‌سز، کشی‌یه وارمقی ترجیح ایتدکنی هیچ برعقللو کیمسه تخطئه ایتماز!... زیرا سعادت بای خاتونی اولمقدن عبارت اولمای، بلکه حسن خلقلی وعائله حقلرنی بیلوب اجرا ایدرکه قدرتلی اولان ایرك محبت وحرمتنه مظهر اولمقدر. بای اولان بر ایر، معاذالله اکرده فحش خانه‌لرده یوروب تون کچرر اولسه، دوشاکنده کوتوب اوطرمقده اولان خاتونی اوتلی کومر اوستونده اوطورمش کیمسه کبی برحالده اولور. ایدی، ایری ایسروب، قباحت سوزلر سویلب قایتوب کرمکده اولان خاتونده نه کبی سعادت اولور؟!... تربیه‌لی خاتون کنوچی خاتونی اولمایه رضا اولور، بچراق اورنلره یورمکده اولان ایرلره خاتون اولمایه رضا اولماز!...

معلمه ایله معلم، علم، معرفت، حسن خلق، تقوالق، طوغروسنده بربرینه شو قدر برابر کلمشلر ایدی‌که، بویله روشده بربرینه برابر کلن ایر ایله خاتونلره دنیاده نادرتصادف ایدلنور!... علی افندی (معلمك اسمیدر) بوندن اون اونبر سنه‌لر مقدم، «شرینی» آولنده برعامی اوغلی اولدیغی حالده، بوکونده علی افندی دیه شهرتلی ادیب ومحررلردن اولوب، غایت معلوماتلی وکوزل خلقلی برقزه زوج اولمق شرفنه نائل اولدی.

بویله بیوك سعادتلره ایرشمه‌سنه سبب نه اولدی؟... بو ایسه

Из фондов Российской национальной библиотеки

جناب اللهك كندينه خاص اولان برسردر. لكن آتاسی اولان احمد آغای، كندی قريه‌سينك بالالرنی اوقودر ايچون هر نه قدر عامی اولمش ايسه‌ده، اينه ايله قيو قازمقده اولان كيمسه مثالنده اجتهاد ايدرك قريه‌سينه مكتب بناء ايدوب، معلملر، كتوروب، بتون قريه اهلنه ايمان واسلام اوكرتدكی مشقتی برابرينه بويله بر نظيرسز جزايه نائل اولدی، بونك ايچون شايد قبرنده شادلانوب ياطور!.... آخرتده ايسه دخی بيوك جزالر كوره‌سه ايدی!... هر كيم ايزگومی بوزوقمی؟ عملينك جزاسنی كورمكده‌در!... بونده هيچ كيمك شبهه‌سی اولماسون!..... آ! آلای ايسه بومعلم (٢٠) نچی بابده سويلنلمش اولان احمد آغای بالاسی!.... تمام! شونك سندره‌دن «اتی ماللرنی قاراغانمی؟..» ديه قچقروب، ياتقان اولان مانقه مالايی!... مانقه مالايلر ايله دنيا طولغانده برسی‌ده بودرجه‌كه ايرشه آلمای!..... طرشوب، تربيه ويرلسه‌كانده، بارسی اولمازسه‌ده كوبسی ايرشه‌در، آرسطو، افلاطون، سقراطلرنی، اوشنداق، اسلاملرده ابن رشد، ابن خلدون، سيبويه، خليل، مبرد، وغيرلرنی كوكدن كلمشلر ديه‌می بيله‌سز؟!... بونلرك اكثری احمد آغای، محمود بابای، كبی عامی بالالری اولوب، كوزل تربيه سايه‌سنده بويله درجه‌لره ايرشمشلردر. حالبوكه جناب اللهك فيض ورحمت خزينه‌سی برقطره اولسون كمكانی يوقدر. اكرده شرطی ويولی اوزرنده تحصيل وتربيه اولنسه ايدی، بوزمانك هم فيروزآبادی، زمخشری، فارابی، ابن الاثير، كبی علامه‌لر، ظهور ايدر ايدی. كرك وهابی، كرك شيعی ديسونلر، حتی‌كه آغزلرينه كلن وكوكلرينه خطور ايدن سوزلرك جمله‌سنی ديسونلر، كچن عالملر سوزينه مخالفت اينمك جائز دكل، وآنلر مرتبه‌سنه ايرشمك اصلا ممكن دكل، ديمك كبی سوزلر؛ اسلام خلقينك تحصيل علمدن توقتاب قالولرينه، وشاكردلرك‌ده غيرتلری سونوينه اك قوتلی سببدر:.....

Из фондов Российской национальной библиотеки

کچن عالم کبی عالم اولمق ممکن دکل دیمك ایسه، شاکردلره، صریح اوله‌رق «اوقوماکز؛ اجتهاد ایتماکز!...» دیمکدر. بویله اعتقادلر محکم اولوب طور دیغنده، اسلام خلقنك هیچ وقتده علم آغاچی ساچك آتماز کبی کوروله‌در!...

۲۷

ایسکی کشیدن یاکا خبر

تربیه خانه‌ده درس امتحانلری تمام اولدیغنده، معلم ومعلمه‌لر، وجمله بالالر، هرسنه‌ده بر آی تعطیل واستراحت ایدرلر ایدی. بوندن صوك ایر بالالر، کوب وقتنی پچان، اوراق، کبی قراشلرینه تاراتلنوب، قز بالالر ایچون بیوك مخازینلردن اش اشلرکه آلنور ایدی. بالالرك اشلاکلرندن حاصل اولان خاص آقچه‌لر، هر بالانك کندی اسمنه اولنه‌رق، محافظه‌صندیغنه (اسبیریگاتیلنی قاسسه‌گه) امانت ایدلنور ایدی. بعض بر آزراق صنفنی اولان یتیم بالالرك، بایناق آقچه‌لری بولنور ایدی.

معلمه خانم، صالح بای ایله خاتونی قاشنده، کندی بالالری کبی معتبر وسوکلو اولدیغندن، طوی‌غه حاجتلی شیلر، آنلر طرفندن حاضرلنمکده وبویله بر یتیم بالانی، هم اك یاشرون سرلرینه محرم اولان وهربر کیزلی یازولرنی اوقومقده ویازمقده اولان، اك یاقن بالالرنی، عقللی وحسن خلقلی وکندینه کفو اولان کیمسه‌یه تابشراچق اولدقلری ایچون غایت سوینورلر ایدی. طوی ونکاح کونی بونلر طرفندن ربیع الأول آینك اون ایکنچی کونی اوله‌رق تعیین اولنمشیدی.

لکن بو کون کلوب یتدی، اوتوب ده کندی همیشه طوی اولمادی.

گرچه بعض کیمسه‌لر، قزبارمایه‌چق اولمش، وبعضیلر قزك یاشی
هنوز یتماه‌مش ایمش، کبی سوزلر سویلمکده ایسه‌لرده حقیقتی چیتلره‌دکل
حتی قز ایله یکتك کندیلرینه‌ده معلوم دکل ایدی.

بر آره‌لق یاننده حرمی (خاتونی) اولدیغی حالده، صالح بای حضورینه
معلمه قز دعوت اولندی. مزبوره‌ده حرمت اوزرنده ایسانلشدکی
صوکنده آیاق اوزرنده اولدیغی حالده برسوز ایشدرکه منتظر اولوب
طورر ایدی.

صالح بای: نکاحکز ایچون تعیین ایتدکمز کونلر کچوب کتدی، سببنی
ایسه همیشه صورمیورسز!.

معلمه: ولی نعمتلرمه قارشو اولان وظیفه‌م هیچ وقتده وهیچ شیء ایچون
سبب صورمق اولمای، بلکه امرلرینه جان وتن ایله اطاعت ایتمکدر.

صالح بای: کوکلکزه حسرت اولماسون، دیه بوکونه قدر یاشردکم
سببی، هرنه قدر الکزدن برشیء کلمیه‌جك ایسه‌ده سویلمیه
مجبور اولدم،

معلمه: بیورکز افندم!

صالح بای: بواشلره بعض کیمسه‌لر سد چیکمکده اولوب، مقصودلرینه
ایرشمك ایچون نظام قوتنه یابشمقده‌لردر. شاید الله تعالی آنلره
اختیار ایتمازه، برچاره تابلنور.

معلمه: قسمتمز نه ایسه کوررمز، هر حالده جناب الله حکمنه راضیمز،
فقط سزلر صاغ اولوکز!...

صالح: سزی آلا آلمادیغی آچوندن طاهر بای اوغلی ابراهیم، برکیمسه‌دن
محکمه‌یه عرضه ویروب، سزك اسلام قزی اولمادیغکزی بیان
ایلمش. صرف مسلمان بالالری آلمق بزم تربیه خانه‌مزك نظامی
اولدیغندن، بوطوغروده بزم طرفمزدن جواب ویرلمك، وسزك
نکاحکز کچکوب طورمق لازم کلور.

Изофондов Российской национальной библиотеки

معلمه: انا لله . . . . . . بنم قاره بختمك اوچقونی سزلره توشمش ایمش! الله تعالی حفظ اینسونك یاندرماسون! . . .

صالح بای: قزم! آرتق مكدر اولمەكز! . . . بو ایسه هیچ کیمه ظلم وقصداً ایدلمش برخیانت دکلدر. اشلرمزی الله تعالی کندیسی بیلور، شاید خلاصمز ایچون بو یول تابلنور. بوکون دعوا وکیللرینه یوردم، اشمزی آلمقچی اولدیلر. کندی قریەکزه بالقصد بر آدم یباروب، امام قولندە اولان میتریقەلرنی تفتیش ایندردم ایسەده، اسمکز یازلماش ایمش، فائدەسز یوروب کلدی.

معلمه: اسمم میتریقەده یازلمش اولور ایسه بربر فائدەمی ایدیلی؟ . .

صالح بای: او وقتده عین فائده اولوب، حتی دعوا وکیللرینه ده احتیاج اولمایەچقدر.

معلمه: اویله ایسه طوغمش اولدیغم قریه میتریقەسندە بلکه اسمم یازلمشدر.

صالح بای: (ن . . .) قریەسنه آدم یباروب تفتیش ایتدردکمی، حاضرگنه سویلدم.

معلمه: مذکور قریه، بنم برمدت طورمش اولدیغم یردر.

صالح بای: اویله ایسه طوغمش اولان قریەك ایکنچی بر قریه اولەچق، اسمنی بیلیورسنمی؟ . .

معلمه: بو شهردن (ایشتدکمه کوره) پك یراق دکل اولان «بیکمت» اسمندە برقریەدر. بو قریەدن طقوز یاشلرمده وقتمده آیرلمشیدم، تاولری، صولری، برقدر خاطرمەدر.

صالح بای برخطا کز واردر، زیرا هرنه قدر کندی اسمکز یازلمش اولان برکاغذکز اولمادی ایسەده، آناکز قولندە اولان پاسپورتە کوره قزان غوبرناسی لایش اویازی (ن . . .) قریەسندنسز! . . . بو ایسه تربیه خانه دفترینه قید اولنمشدر.

معلمه: آنام شویله اولور، لکن هرنه قدر مذکوره خاتونه بن، آنام،

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوده بکا قزم دیدی ایسه‌ده، بن آنك حقیقت قزی دکل بلکه
وقتلی قزی ایدم.

صالح بای: اویله ایسه آتاك و آناك کیملر؟ اسملرنی بیلیورسنمی؟!..

معلمه: آتام مذکور «بیکمت» قریه‌سنك عباس اسمنك بر امام و آنام ده
عائشه اسمنك اولوب، بن ده او وقتك «اسماء» اسمنك ایدم. لکن
اوزون ماجرالر صوکنك، مذکوره خاتون قزی اولدیغم کوندن
اعتبارا، «زینب» اسمنی آلدم، تربیه خانه‌یه بو اسم ایله قبول
ایدلدکم صوکنك، کیم ایدکمی آچق بیلدرکه سبب اولمادیغندن،
عاریت اسمم اولان «زینب» اولوب یوردم!...

صالح بای: (تمام بر حیرتك قالوب، نه دیمیه بیلمیوب طورر ایدی)

معلمه: افندم بونلر، بنم تاریخمك صوك کاغدلریدر، مساعك ایدر
ایسه‌کز باشندن سویلیه‌لم ده اصلم فصلم آچق معلومکز اولسون،
بو کونك آتام ده سز، آنام ده سز سز!...

صالح بای: حکاینکی بیلدم، لکن بو عجب واقعه سببندن بر قدر هوشم
کتدی ده سویلشه آلمای طوردم. آزراق اوطور! بونك دخی بر
باشقه اش ظهور ایندی. (بو وقتك دورت بیش دقیقه مقداری
چینکه چغوب یوروب کلدی)

معلمه: امان یارب خیرلی اولسه ایدی!...

صالح بای: آتاکی کورر ایسه‌ك طانی آلورسنمی؟!...

معلمه: کورمك میسر اوله ایدی، البته طانور ایدم، هر نه‌قدر آیرلدیغم
وقتك یاش ایدم ایسه‌ده، یوزی و قاره صقالی دوشك کوردکم
کبی همیشه خیالمك‌در. لکن وفات اولان کیمسه‌یی کورمك
هیچ ممکن اولورمی؟!..

صالح بای: آتاك وفات دکل، بلکه سلامتدر. اوشبو شهرده کندیکز
طورمقك اولان تربیه خانه‌ده اولان قارت یونس حضرتدر، حاضر

Из фондов Российской национальной библиотеки

چاقرتدم، کلور، آتاك ایله کورشەچکسن، شمدی برطوی یرینه ایکی طویمز اولەچقدر! . . . بوکبی بیوك مرحمت ونعمتلره، دنیا یوزنده بزدن باشقه هیچ کیم نائل اولمامشدر واولماز . . . بزم سببمزله آتالی قزلی اولەچق وهیچ امید ایدلمەکان لطفلره مظهر اولەچقسز! . . .

معلمه: یونس حضرت بنم آتام اولەچقمی؟

صالح بای: سن «زینب» اسمیله یوردکك کبی، آتاك هم عباس اولدیغی حالده بعض سببلره کوره یونس اسمنی آلمشدر، بوساعتده بونده کلوب یتشور.

معلمه: یا الله! بو نه حال! یارب! حالمه مرحمت ایله! عقلمه قوت ویر! دخی نه حاللر کورەچکم! دنیانك کوب زحمتلرنی کوردکم صوکنده انشاالله بوندن صوك راحت کورەچکم! یا الله مرحمت!!...

تربیه خانەده اولان قارت حضرت کلوب کردکنده، ایکنچی بر بولمەده حالدن خبر ویردکی صوکنده هر ایکیسنی کورشدردی. بونلرك بووقتده اولان شادلقلرنی قوچاقلاشوب آغلاشدقلرنی، وباشقه حال وروشلرنی تعریف ایتمیه اقتدارمز یوقدر. آنجق بوکبی الوغ برشادلغه یالکز عائشه آبصطای اشتراك ایده آلمادی، ایمدی بونك ایچون آخرتده امثالسز شادلقلر کورسون! . . .

اوزون مجلس وصحبتلر صوکنده، تربیه خانەسنه قاینورغه دیه صالح بای خانەسندن چقدیغنده، اسناء خانه برفقیره خاتون طوغری کلوب، قولنی صوزدی. آیاقلری اولمادیغی سببدن بلکای آربەغه اوطوروب ایکی یاقدن ایکی تایاق یاردمیله یورمکده اولان بوخاتونی کوروب، زیاده قزغاندی. های بزسلامتلك نعمتنی بیلوب شکرایده آلمایمز، بونه الله تعالی‌نك نەحالەتوشمش بندەلری وار دیه، کیسەسندن ایکی اوچ دانه کوش تنکه آلوب، صدقەسنی ویروب، کتدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اسمائنك خبری تربیه خانه‌یه دكل بتون شهره تارالمش وهركیم حیرانه قالوب سویلشمكده‌لر ایدی. لكن ف . . . شهرنك وفات اولان اسماء ایله عرب صحرالرنك وفات اولان عباس ملا. نه روشك بویله بر برینه سلامت اوله‌رق قاوشدیلر ؟ ! . . . بونی بیان ایلمك ایچون ایسه كله‌چك بابلری یازمیه لزوم واردر.

٢٨

بختلو اسماء

(١٢) نچی بابك یوسف بابای خانه‌سندن ، اسمائنی دیك اسمنك برخاتون آلوب كندكنی سویلمشیدك. بوخاتون، كندیسی سویلدكی روشچه عائشه آبصطاینك بیاش ودوستلرندن دكل، بلكه دنیاوآخرت دشمنی ایدی. كورندكی كبی بخشی خاتون‌ده دكل بلكه شیطان یاپچیسی اولوب، آدم باشنه حسرت، ملت اوستنه بلا كتوروب یوروچی ایدی. یتیم بیچاره قزلرنی وساده‌دل (برقاتلی) یاش خاتونلرنی آولاب فحشخانه‌لره كتوروب صاتار ایدی. معصوم بالالرنی وعفیفه خاتونلرنی بویله روشك خرابلق قیوسنه تاشلامق، دنیا واخرت بدبخت اولمقلرینه سبب اولمق، بونك قاشنك اورماندن قویار طوتوب‌ده بازارغه چغاروب، صاتمق درجه‌سنده ینكل براش ایدی. دنیاده نه‌لر اولماز، نه‌لر !!...

روایتلره كوره آره‌مزده بوكبی حرام كسب ایدوچی دخی برچوق حمیده‌لر اولنوب؛ خراب اولوچی اسماءلر، حسنالر، صانسز ایمش!. لكن بزلر، بوطوغروده اسماءلری عیبلو ایتمادكمز كبی، حمیده‌لره هم اوپكه (آچومز) یوقدر. بلكه اصل آچومز، بوكبی سفاهت خانه‌لرك دوامنه وكوبایمكنه سبب اولان مشتریلره‌در. زیرا مشتریسی اولمغان

Из фондов Российской Национальной библиотеки

نرسه ایچون هیچ وقتده کارخانه قورلماز. حالبوکه مذکور سفاهت خانه‌لر، کوزلری آچق. هر کیمك عملنی بیگ تورلی انتقاد ایدن واش باشنده اولان بایلرك اکلنچه‌لری اولمغله مشهوردر.

یرتقچلر، اوز جنسلرینه ضرر ایتمادکلری حالده، واسفا! آدم اوغللری، اوز طوغمه‌لرینه، هیچ بر وجه ایله طولدرمق ممکن دکل ضررلرنی؛ وعمر بارنچه توزالمك احتمالی یوق جراحتلرنی صرف اکلنچه وکوکل کوتارمك مقامنده ایتمکی شم سوندرمك درجه‌سنده اولسون کورمامکده‌لردر.

بزلر، بر ملتمزکه کوز دوشرلك ویا که ایکی سطر قدر اولسون کاغده یازارلق کمالتمز اولمادیغی حالده، فناحاللرمز وقباحت اعمالمز، اکرده یازلنه‌چق اولسه، دنیا کاغدی یتشماز. اوشبو دنیاده اوچ بیش کون قدر سورکان عمرمزده، اسلافارك کوزل اثرلرینه ایارمادکمز، وخلقلرمزی تربیه ایتمادکمز حالده، کله‌چکلره وخلفلرمزه جزئی اولسون بر یادکار قالدره آلمادق. قالدرمش اولان یادکارلرمز آنلر ایچون یوز قزارته‌چق شیلردر!. بونی بیلمکان کیم وار؟ !.....

آتا وآناسی، نسل قبیله‌سی، اك ایزکو ذاتلردن اولان بر بالا، اوصاللر مجمعنده تربیه آلور ایسه، الوغ اولدیغنده، البته بر ایزکو وعفیف کیمسه اولماز. واك بوزوق بر عائله‌یه منسوب اولان بر بالا، کوزل عائله ایچنده تربیه‌لنور اولسه، کوزل خلقلی بر ذات اوله بیلور. اویله ایسه آدم اوغلنی، یخشی ویمان ایتچك شیء قبیله ونسل دکل، تربیه‌در.

اسماء، اکرده جناب‌الله لطفنه مظهر اوله‌رق، بویله بر تربیه خانه‌یه دوشمای، باتدیغی شریرلر مجمعنده، قالمش اوله ایدی، شبهه‌سز بر حمیده وبر زینوش اولور ایدی. اکرده زینوش ایله حمیده‌یه، اسماء تربیه‌سی نصیب اوله ایدی، بلکه اسماء درجه‌سنده کوزل

Из фондов Российской Национальной библиотеки

خلقی، مرحمتلی، تقوا، دیندار، برمات آنالری اوله بیلورلر ایدی.
حمیده، ف . . . شهرینه کله‌رك اسمائنی بیلدکن زینوشه تسلیم
ایتدی. لکن بو وقتده اسماء تیرخسته‌لکنه مبتلا اولوب، اوچ آی
مقداری آغریاتدی. بعض وقتلر، حیاتندن امید هم کیسلدی ایسه‌ده،
آخرنده شفا کسب ایتدی وخسته خانه‌دن زینوش، کندی خانه‌سنه
آلوب کلدی. وبو وقتده، زینوش تعلیمنه کوره حمیده طرفندن،
یوسفی بابایغه مکتوبلر، واخرنده‌ده بعض اشیالری وشهرده اولان
امام اسمیله براشانچ یازوی یبارلدی. لکن بویازو، امام یازوی
اولمای، فقط آنك اسمندن یازلمشیدی.

صوکره برکون زینوش، اسمائنك، باشقه خدمتلر ایچون یاشره‌ك
اولدیغنی فکراب بر آز مدت دیلنچیلك ایتدرمك اولوب، حاضرلمش
کیوملری کیدرمك اولدی. بیچاره‌نك عالی طبیعتی بویله ذلتلره رضا
اولمادیغنده، زینوش‌ده، ایشکنی بیکلاب، سوس چبرقنی، اورنندن
آلوب، مسینکه‌نی یارمایه باشلادی. بوچبرقی بوندن مقدم هم کوب
بالالرك یاشلرنی آغزمش، آهلرنی‌ده کوکلره چقارتمشیدی.

آتا وآناسندن قاتی کوز جزاسنی کورمکان معصوم بالا، الك
مرتبه اوله‌رق آدم صورتنده اولان ایتدن، قامچی جزاسنی تارتدی.
بیچاره نه ایتسون! طقوز اون یاشنده اولان وآولده ترکلك ایدن،
نه‌نظام ونه لسان بیلمکان قزبالا، شهرده، حالنی کیمه سویله‌سون،
وکیمدن یاردم صورمیه بیلسون!... قریه خلقی هرنرسه‌یی صوروب،
وهر نرسه‌یی کوروب یوردکنده شهر خلقی بونك خلافنده‌در.
آره‌لرنده یالکز براستینه اولان کورشیلر برلکده اون سنه طوررلر،
برسینك حالنی ایکنچیسی اصلا بیلماز!...

برهفته صوکنده، زینوش طرفندن، «کیونکز!...» قوماندسی
ویرلدکنده جمله بالالر، کیوملرنی کیونمشلر، وقامچی آچسی

Из фондов Российской национальной библиотеки

اونودلمادیغی، حتی عمر بارنچه اونودلنه چق اولمادیغی سببلی اسماء ده کینوب، دیلنچی قزلرله برلکده. نه قدر مسافه اولان واقزاله کتدی. واقزالده نه حالده طوردیغی ایسه (۱۳) نچی بابده اوقولمشدر.

زینوش هم کندیسی، هر وقتده اولان عادتی اوزرنده روس خاتونی صورتنده کیوندکی حالده واقزالده اولنور، وعسکرینه‌ده هیچ کیمه بیلدرمای نظارت ایدر ایدی. بر آره‌لق، زینوش اشارت ایله، اسمائی واغونه آلوب کردی، وشول ساعتده قوزغالوب، هم کتدیلر. مکرده بو واغونده داروین میمونلری ایله، اربت بازارندن کسب ایدوب، قاینوچی برخاتون وار ایمش. «ایت، کندی ایبدشنی تابار» دیدکلرنچه، زینوش ده بو خاتونی بیلوب اسمائی صاتمش، وکندیسی هم ایکنچی منزلده توشوب قالمشیدی. حالبوکه اسماء، صاتلنوب یورمکده اولان صاندوغاچ کبی، کندی حالندن اصلا خبردار اولمایور ایدی. لکن دیلنچی کیوملری صالنوب، عادتی کیوملر کیوندرلمشیدی.

بیچاره، بروقتده قزان شهرینه کلدی، برهلاکت چوقرندن خلاص اولدیغی حالده ایکنچی برهلاکت قیوسنک آغزینه یتوب. طوقتامش؛ ودوشوب کتمیه‌ده، یالکز یارم آرشین قالمشیدی. بایلر آقچه‌سی کیملری هلاك ایتمیور؟ بایلرك ایچ پوشولری، نه کبی عزیز بالالری وشایان مرحمت ذاتلری دنیا وآخرت ده خوار وزار ایتمیور؟...

بوشیلر، هیچ ممکن اولمادیغی تقدیرده، خانه‌کزده کل حرام اشلردن آزاد اولدقکز حالده سلیم بابانی چاقروب، قورای اویناتوکز، یرلاتوکز!.. سفاهت خانه‌لره یورمکه نسبتله بوشیلرده ضرر سزدر.

جناب الله مال ویرمش ایسه، معصوم بالالری، آدملکدن چقارکز، ایچوب وایسروب یورکز!.. دیه ویرمامشدر، راحت وصفا ازلر ایسه‌کز، هیچ وقتده فحشخانه‌لردن ازلمه‌کز!.. هیچ شبهه‌سز بیلوکز که: سفاهت خانه‌لرده صفا یوقدر، وهیچ اولماز!».

بیچاره اسماء بر بابك نفسنی حضورلندرمق وایچ پوشوونی باصدرمق ایچون حاضرلنمکده، حاضرلنمکده دکل، حاضر قیلنمقده ایدی!... امان یارب! بومعصومه بالایه، انسان قیافتلی وحشیلری مسلط ایلمه!.. حلال رزقلرندن لذت تابمای اولکسه آردندن یورمکده اولان قوزغنلره بونی فدا ایلمه!... آتا وآناسندن غریب قالمش بربر فرشته‌سیدرکه فضل وکرمك ایله، مرحمت ایله!...

اوصاللر مجمعنده، اسماء، ضررسز خدمتلر ایله مشغول اولەرق برقدر کونلر عمر اوزدردیغنده، یوقاری قاتدن توبان قاته دوشوب کلمکده ایکن، باسقچدن قضاء یغلوب دوشدی‌ده آیاغی صندی!.. یاالله! نه قدر بختسز بالا ایمش! بزشویله دییورمز، کیم بیلور بلکه بو شیء تمام بختندن هم اوله بیلور. «سز، برشیئی سومازسز، حالبوکه اوشیء سزك ایچون خیرلودر، سزلر برشیئی سورسز، حالبوکه اوشیء سزك ایچون خیرسزدر» مضموننده اولان سوز نه قدر حکمتلی برحکمدر.

بونك اوزرینه اسماء‌ده خسته خانه‌یه یبارلمشیدی. اوچ هفته یاتدیغندن صوك، مذکور اوصاللر مجمعی خواجه‌سی طرفندن ایکی اوچ کونده برمرتبه کله‌رك، برخاتون بونك حالنی کلوب، یاننه کروب کورنمای فقط صوراشوب کیدر ایدی.

اسماء هرنه قدر سلامتلکندن ممنون اولمقده ایسه‌ده، خسته خانه‌ده خدمت ایدوب یورمکده اولان مسلمه خاتوندن، کندینك یمان بربلایه اوچرادیغنی وعمری بارنچه بدبخت اوله‌چغنی، آڭلاب قورقمیه باشلادی. خسته خانه خادمه‌سی بونك ایچون هرتورلی خلاص یوللری ازلمکده ایسه‌ده برچاره تابا آلمایور ایدی.

برکون بازاردن برخبر ایشدوب غایت سونوب یوکره یوکره قایتدی، فقط اسماء اویقوده اولدیغندن کوچ حال ایله اویغاتمای

توزدی. شو اثناده شهرده نشر اولنمقده اولان غزته ده خسته خانه کا نتوره سنه ویرلدی. خادمه، کندینک بیلش بر قارت یازوچی کیمسه دن شهر خبرلرنی اوقومه سنی رجا ایتدی: «شهر خبرلری: کچن تونده... اورامنده..... خانه سنده حکمت حاجی نام بر باشقردک، اوغلی قتل اولنمش، بو امرده خانه نك جمله کشیلری بر اتفاقده اولدقلری آکلاشلمغله جمله سی حبسکه آلنمشدر!» بونی ایشتدکیله خادمه یوکروب، اسمائنی اویغاتدی، وبر بوزوق قورقنچ بلادن خلاص اولدیغنی سویلب، شادلاندردی.

اسماء هرنه قدر کندیسنك خلاص اولدیغنی فکر ایدوب، سوندی ایسه ده، آناسندن: «چیت کشیگه بلا کلمکنه، حتی دشمنده اولسون شادلانمق، آدمچیلك دکل» دیه ایشتمش سوزنی خاطرینه کتوروب استغفر.... اوقومیه باشلادی.

اسمائنك قایغوسی ایسه بوندن چقدیغندن صوك، قایده واره چق ایدکی حقنده اولوب، هر وقت بونی فکر ایدر ایدی. هرنه قدر، معلوم خادمه آسراولق اورنی تابوب ویرچك ایسه ده، یاش قزك باشندن کوب نرسه لر اوتدکندن، کوکلی هرشیدن قورقور ایدی.

لکن بو قزك یتیم وهیچ کیمی یوق ایدکنی بیلدکیله، شول کونلرده خسته خانه دن چقاچق، بر قارتچق کندیله برابر قریه یه آلوب کیدوب، قزی ایدوب تربیه ایدچك اولدی. بر آی مقداری برکه طوروب حالی معلوم اولدیغندن، خصوصا دعاسنی اوقودیغندن صوك بو خاتوندن چیکسز شفقت ومرحمت کوره کلدکندن، برابرنده کتمکدن قورقماز ایدی.

طولی جراحت ایله حمیده خسته خانه که کلوب کردکی کونده اسماءده، قارتچق ایله چقوب، قریه یه یباولب کندیلر. اکرده بر کیچ قونمش اولسه ایدی، کندیسنی اوغرلاب کتمش اولان حمیده نی طانمش اوله چق ایدی!..

Из фондов Российской Национальной библиотеки

عجایب تصادفدرکه، اسماء، حمیده ایله زینوشی کوزی ایله کوردکی حالده هیچ طانیمامش، وحاللرینه مرحمت ایدوب، باشلرنی آغزوب قزغانمشیدی. حمیده‌نی خسته خانه‌ده کوروب، زینوشی‌ده بوندن نیچه سنه‌لر صوڭغ... شهرده کورمشیدی. خاطرلرده‌درکه (۲۷) نچی بابده مذکور اولدیغنه کوره، اسماء خانم، آتاسی عباس ملا ایله ملاقت ایندکندن صوڭ، تربیه خانه‌یه قایتمیه چقدیغندن آیاقلرندن محروم قالان بر، خاتون دیلنچی‌یه طوغری کلوب صدقه ویروب کتمشیدی. بوفقیره خاتون کندیسنی قامچی ایله یارمش اولان زینوش ایدی!... بیلدکمز زینوش، نه‌اولدی‌ده بویله بدبختلکلره ودنیا مسخره‌لکلرینه قالدی!... بودنیا، دنیا دکل عدالت الهیه شوقدر کوچلیدرکه برنچی درجه‌ده اولان ظالملری برساعت ایچنده آست اوست ایدر!... اسماءنی صاتوب بیاردکی صوڭ آز کونلر کچدکنده ایچوب ایسروب، قار اوستونده یغلوب یاطمش وهر ایکی آیاقلری اوشمش ایدی. بونڭ اثریله ششوب هیچ برتورلی دواء فائده ویرمادکندن طبیبلرڭ اتفاقیله هر ایکی آیاقلری تزلرندن یوقارودن کیساوب آلندی. زینوشڭ دولتی یون کبی تتلوب، کندیسی، آولدن آوله یوروب، دیلنچیلك ایدوب، تماق طویدرمق کوننه قالدی. جناب الله کندیمزی وجمله دوستلرمزی موڭ کبی رذالتلردن حفظ اینسه ایدی!.

بوایکی خاتونی اسماء طانیمادیغی کبی، بونلر هم اسماءنی هیچ طانیماه‌شلر ایدی. فاحشه‌لرڭ عاقبتلری، زهرلی خسته‌لکلر ایله نیادن اوتمك، ویاکه دیلنچیلکه قالمق ایدکنی، یخشی بیلدکندن زینوش طرفندن، اسماءنڭ بویله سعادتلره نائل اوله‌چغی کوکله کلمه‌چك شیلردن دکل ایدی. زیرا، زینوش اعتقادینه کوره اسماء (معاذالله) کوبدن فاحشه‌لك عالمنه کرمشیدی!...

قارتچق ایسه اوز فکریله، فحشخانه ماجراسی سببندن اسماءنڭ

Издфонд Российской Национальной библиотеки

هم محکمه‌یه چاقرلاچغنی ظن ایدوب، بوندن خلاص اولمق بولنی، اسمنی باشقارتمقلق بولور ایدی، شونك ایچون بویتیم قزی «زینب» تسمیه ایلدی.

۲۹

عباس ملا

عباس ملانی (۸) نجی بابلق ینبع ایله مدینه آره‌سنده قالدرمشیدك. ینبعدن مدینه‌یه وارمق ایچون کروان اولمادیغندن، اوچ بیش رفیقیله بدوی عربلری یاللاب، مدینه‌یه یوللانمشلر ایدی. اتفاقا یولده اوغریلره مصادف اوله‌رق آره‌لرنده اولان محاربه ده کیمی قاچدی، کیمی مقتول اولدی. عباس ملا جراحتلی حالنچه، جمله اشیاودوه‌لر ایله اوغریلر طرفندن اسیر آلنه‌رق، اوغریلرك مسکنلرینه مجبورا کتدی.

برسنه مقداری صحرا دنیاسنده عرب خاتونلری امری آلتونده کون اوزدردیغنده نیچوکدر ایسه برآره‌لق فرصت تابوب قاچدی و «نجد» ولایتندن «مسقط» ه وارمقده اولان کروانه یتشوب آنلرله مسقط شهرینه یوللاندی. مسقطدن ایسه هرطرفه کتمك ممکندر. زیرا دکز اوستونده اسکله برشهر اولوب، پاراخودلر طوقتامقده‌در.

عباس ملا سویش قنالندن کچه‌چك پاراخودی کوتار وهروقت دکزی تماشا ایدوب، کندینك خاتون وقزنی فکرلاب صاغنور، عربی وترکی شعرلر اوقور ایدی.

مسقط اهلی غربا پرور، تربیه‌لی، شفقتلی، علم اهلنه محبتلی اولدقلرندن، کون اوزدرمق جهتنچه عباس ملا هیچ مشکللك چیکمیور ایدی. بایلردن برقدر بیلمشلری اولدیغی کبی بیوك عالملرك نظرینه هم کره‌شیدی. بوندن باشقه عرب ادیبلری وعرب شاعرلرینك هر

ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

هفته‌ده اولنه‌چق «مسامره» لرینه دعوت ایدلنور ایدی. عرب عالملرینك مجلسلرنده ریاء تصنع صالقون صوفیلق اولمادیغنی کوروب بویله عادتلرنی زیاده سور ایدی. صبیان مکتبلرینه یوروب درس اصوللرنی مشاهده ایدر، کتّابلر. (یازو اوکردوچی وقرآن حفظ ایتدروچی مدرسلر) مکتبلرنده بالالرك تخته‌غه یازلمش کلام شریفی حفظ ایتدکلرنی، وبر بیت تمام اولدیغی صوکنده، سورتوب آلوب دخی ایکنچی بیت یازوب حفظ ایتدکلرنی، ویازولری اوشبو تخته‌لر اوزرنده مشق ایتدکلرنی کوروب، کندی قومی اولان روسیه اسلاملری آره‌سنده بو تخته‌لر نه‌قدر دشمن کورلد، کنی کوکلنه کتوروب، قوم وقبیله‌سینك زبون ومرثیه اوقولنه‌چق توبان برحالده قالدقلری ایچون تأسف ایدر ایدی.

برکون جمعه نمازینه وارمقده ایکن، جامع شریف قپوسندن روس ماتروسلری کروب کندکلرنی آردلرندن کوروب قالدی. کوزینه اشانمق استمدی ایسه‌ده، یاقن اولان ضابط (غردوای) دن صوردیغنده، درست، روس ماتروسلری ایدکندن خبر آلدی. بونك اوزرینه آشغوب جامعه کردکده، ماتروسلرده رسمی اولان فوراژکه‌لرنی برطرفه قویوب ده کیسه‌لرنده اولان فسلری کیوب، نماز اوقومیه کرشدکلرنی کوردی!... آزقالدی بونلری واروب قوچاقلامادی!... واقعا بونلر، کرونشتاد شهرندن صوغش پاراخودیله، بتون یر چیتندن اوراب قایتور ایچون سفر ایلمکده اولان صوعسکری اولوب، وبواون اونبش قدر مسلمان ماتروسلرده جمعه وقتنده اسلام شهرینه طوغری کلدکلرنی غنیمت بیله‌رك، پاراخودلری، طوقتادغی ساعتله باشلرندن صوراب، جامعه کلمشلر ایدی.

نماز تمام اولدیغنده عباس ملاده بونلر ایله کورشوب، روسیه‌لی ایدکنی بیان ایدرك صوراشمیه باشلادی، عجایب برحالدرکه (۱۰) نچی

بابکه سویلمش اولدیغمز یوسف بابانینك اوغلی، وعباس ملانك اوچ سنه‌دن زیاده اوقوتدیغی شاکردی بونلر آره‌سنده بولنور ایدی.

اوشبو ساعتده کیچك یردشلر ویورتداشلردن نه‌قدرشیء صورمیه بیلسون! . . شویله ایسه‌ده، شاکردی اولان یوسف بابای اوغلندن، سوکلو قزی ایله سوکلو خاتونینك وفات اولدقلرنی، بتون اموال واشیاسی یانوب کل اولدیغنی الحاصل عائله تمام بتدکنی ایشدوب هوشسز اوله‌رق برحالده، قالدی. اوفا، پرمه، اورنبوغ، سامار، غوبرنالرندن جیولمش اولان بوماتروسلر، حاللری قدر صدقه‌لرنی عباس ملانك آلدینه قویوب، پاراخودلرینه یوکره یوکره کندیلر.

شایان دقتدرکه‌یوسف بابانینك اوشبو ماتروس اوغلی دورت سنه صوکنده قریه‌سنه‌قایتوب، عباس ملانی سلامت کوردکنی‌خبر ویرمازدن مقدم، خلق آره‌سنده «عباس ملا وفات دکل سلامت ایمش! . .» دیه برسوز یورمکده ایدی! . . . بویله خبرلر نه کبی یردن چغادر؟!...

عباس ملا بوخبری ایشتدکی صوکنده بتون دنیا وانسانلردن نفرت ایدرك، عزلت ایلمك؛ واورمانه کیدوب قویانلر آره‌سنده اولن آشاب، صو ایچوب اجل کوننه قدر یاشامیه قرار ویردی. لکن کندیسنه ولی نعمت اولان برعالم وفاضل استاذ بونك بویله فکرنی بیلدکیله چوق وعظ ایدوب، حسرتلرینه ممکن قدر تسلیه ویردی. آدملر نه قدر بوزوق ذاتلر اولورلر ایسه‌ده عزلت ایتمك جائز اولمای بلکه الدن کلدکی قدرخدمت، نشر شریعت ایلمك بیوك بر بورچ ایدکنی بیانله بوفکرندن تمام کوکلنی صرف ایتدردی، بومبارك استاذ هروقت عباس ملا حالنی صورر، حاجتلرنی کورر، علم طوغروسنده کامل محبت ایله افاده بیورر ایدی. کندیسی هم صاف کوکلی، ودرست علملی، هرکیمه خیرخواه، بتون آدم اوغلنه خادم برذات ایدی.

دورت بیش سنه‌لر، مذکور استاذی وباشقه‌لردن استفاده وتحصیل

Из фондов Российской национальной библиотеки

كمالت ايندكندن صوك، مذكور اسناديله برلكده حجاز توپراقلرينه يوز سورمك نيتيله حج سفرينه كتديلر. روسيه اسلاملرى ايله هيچ طانش اولمامق وكنديسنى اصلا طانيتمامق قصديله مكه‌يه كلن عباس ملا، شهره كلدكيله روسيه اسلاملرنى صورميه ومسافرخانه‌لردن ازلميه باشلادى. وطن دكلمى؟... كنعانده بنده اولمق، مصرده پادشاه اولمقدن يخشيراق دينلمشدر. دكلمى؟... وطن وقوم هم ملت قدرنى آنچق غربتلكده دوشن كيمسه بيلور!...

عباس ملا، روسيه حاجيلرى يرلشمش برمسافرخانه‌يه كردكنده، بربولمه‌ده يالكز اوطورمقده اولان غ... شهرلى صالح باينى كورماسمنى؟.. صالح باى عباس ملاغه، يالكز بيلش ودوستغنه دكل، بلكه قزان مدرسه‌سنده طورديغنده، سبق اوقومش خلفه‌سى، ودنياغه چقديغندن صوك اك اخلاص قويمش اولان بركيمسه‌سى ايدى. صالح باى بوكا هرييلده كوب وبيوك هديه‌لر يباروب طورديغى كبى، هرايكى واوچ سنه‌ده برمرتبه، ياكنديسى عباس ملا حضورينه كلور، وياكه عباس ملانى غ..... شهرينه چاقروب حرمت ايدر ايدى. صوك سنه‌لرنده عباس ملا، مكتب تربيه ايتمك واسلام بالالرنى اوقوتمق وقريه‌لره قدر معرفت نورنى نشر ايلمك، قصدى كوكلنه دوشدكى ايله بوندن استفاده ايدرك صالح باى هم بويوله كرمشيدى.

صالح بايك تربيه خانه صالمه‌سى، صرف عباس ملا ترغيبى وآنك پلانى اوزره اولمشيدى. بيكبولاد ملا وايشبولاد حضرتلر، بونچه آرقلى دوشدكلرى حالده، هيچ برينك سوزينه باقماى وغيرتنه آزغنه اولسه‌ده يومشاقلق كتورماى، عملنى تمام ايتمك، عباس ملا تشويقنه بناءً ايدى.

هرنه قدر تربيه خانه‌نك فائده‌لرى اميد ايدلمش درجه‌دن زياده كورلوب، كنديسنك بويله بريادكار قالدرميه موفق اولديغندن صالح باى ممنون اولمقده ايسه‌ده، بوكبى الوغ اشى عباس ملا، كوره

Из фондов Российской национальной библиотеки

آلمادیغنی خاطرینه کتوروب، تأسف ایدر وقایغورر، اگرده قبرنی بیلور ایسه حتی، قبری اوسننه باروب، بویله سونچ خبری سویلمك اولور ایدی.

بناءً علیه بونلرك ملاقتلرنك اولان اثر ولذتلری هیچ صورمه‌کز!... قوچاقلاشوب، هیچ سوز سویلشه آلمای اون دقیقه مقداری آغلامشلر ایدی.

صالح بای، کندی تعلیمی اوزرنده آچلمش تربیه خانه‌یه معلم اوله‌رق ویاکه بعض وقتلرده اولسون بالالرك تربیه‌لرینه نظارت ایلمك ایچون کندیسله برابر اصل مملکته قایتمه‌سنی رجا ایتدکندن، وبوطوغرده برلککده کلمش اولان استاذی (مسقطلی عالم) واسطه‌سیله هم اوتنه‌کندن، یونس افندی اسمیله روسیه‌یه قایتمش وبولك کمزچه تربیه خانه‌ده اخلاق معلمی اولمشیدی.

عجایب دکلمیدرکه اسماء، آتاسندن ایکی سنه مقداری درس اوقودیغی حالده کندیلرینك آتالی قزلی ایدکلرنی بیلمك دکل بویله براحتمال، خاطرلرینه اولسون کلمامشیدی. زیرا بربرینك وفات اولدقلرندن هیچ شبهه‌لری اولمادیغندن باشقه، قیافتلرنده اولان اوزکرمك، بویله احتماله یول ویرمیور ایدی. بربرلرندن آیرلدقلری وقتده، اسماء کچکنه وآق یوزلی آز قانلی، یومشاق وآقرن سوزلی ایرکه بالا اولوب، عباس ملاده قاره ساچ وقاره سقاللی ایدی. یدی سکز سنه صوك، اسماء کندی آتاسندن درس اوقومیه باشلادیغی وقتده، طولی یوزلی، اوتکن وفصیح سوزلی، بویغه تمام اوسوب یتمش برقز اولدیغی حالده، عباس ملاده آق سقاللی، متفکر برکیمسه اولمش ایدی.

٣٠

زوج وزوجه

نكاح وطویلر كچه‌رك قز ایله یكت بر بریله كورشدكلری كیچه‌نك ایرته‌سنك:

زوج: (كچكنه قوليده اولان بالداغنی صالوب، خانم افندی‌یه ویردكنك) هرنه قدر قیمتلی دكل ایسه‌ده، غاینده قدرلی اولان بو بالداغی سكا هدیه ایتدم، قبول بیور!...

زوجه: تشكر ایدرم، نه ویرلور ایسه، سندن ویرلمش شیٔ بنم قاشمده هم قدرلی هم قیمتلیدر. قدرلی شیٔ هیچ كیم قاشنده‌ده قیمتسز اولماز!...

زوج: مرادم واقعده قیمتسز دیمك ایدی، بوقسه دیدیكك كبی بنم قاشمده، صباوت وقنمده‌وشاگردلك كونلرمك ساچك كبی چاغنده، الك قزغانمقده اولدیغم بریتیم قزك، كندم كبی آتا و آنادن محروم اولان بر عاجزك یادكاری اولدیغی جهتله هم قیمتلی هم قدرلیدر.

زوجه: لكن بو بالداق بالالرك دگل زورلرگدر.

زوج: آكا هم آناسندن قالمش و آناسنك یادكاری ایدی. قمز ایچوب طوردیغم قریه امامینك (آتاسینك اسمنی بیلمیورم) قزی ایدی، آه بیچاره نه قدر شایان مرحمت ایدی. فقط، بو دنیا حسرتلرندن خلاص اولدی، زیرا قزانه واردیغمدن اوچ آی صوك وفات اولدیغنی ایشتدم، كندیسی همیشه خاطرمدن كتمیور.

زوجه: ام... ام... (بالداغك آستوننك اولان رقم اشاره‌لرینه باقوب وساچی اوچنه تاغلمش بر آلتون تنكه‌نی زوجنك قولنه ویره‌رك) مذكور بالایه بویله بر آلتون تنكه ویردككك خاطركك یوقمی؟..

زوج: ویردم، بوكون كبی بیلورم، لكن بونك كبی دكل، ذهنم خطأ

دگل ایسه بوتنکه ، بنم ویرمش تنکه‌مك کندیسی کبی کورلور،
بونك نه سروار ؟ . . . بونی سکا کیم ویردی ؟ . . .

زوجه: ایکنچی مرتبه کورشدکمز کونك، کیرو کندیمه ویرمك شرطیله
اوشبو بالداغی آلان ذات ویردی. یاکلشماز ایسه‌م ایبدشلرك
ایله قزان شهرینه اوقورغه کندکك وقتك ایسانلشدکمز
ساعتك سن ویردك ! . . .

اوقوچیلر کندیلری بیلورکه، اوشبو معلم (۱۱) نچی بابك ذکر ایدلش
یاش شاکردك کندیسی ایمش. بوحاللری معلوم اولدیغنده ،بونلرده
حاصل اولان اثرنی، بیان ایلمك هیچ ممکن دگلدر. دنیانك بونچه
مشقتلرنی کوردکلری صوکره ، اسماء ایله عباس، جناب
اللهك بوکبی لطفلرینه مظهر اولدیلر. آدملر،
کرك یخشی، کرك یمان اولسون عمللرینه
کوره جزاء کوررلر.

صوك

Инв. № 23711

Из фондов Российской национальной библиотеки

Из фондов Российской национальной библиотеки